Від Адміністрації. Просимо всіх Вп. передплатників, що не зл
повної передплати, вирівнати її як найшвидше, щоб ми не були пр
здержувати висилку книжок. Чеки залучуємо до сеї книжки.

1908.

РІЧНИК XI. ТОМ XLIII.

КНИЖКА VIII. ЗА СЕРПЕНЬ.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

ЗМІСТ:

ВОЛОД. АНТОНОВИЧ: Автобіографічні записки: Дитячі спомини (1834—1840) (далі).. 193

П. КАРМАНСЬКИЙ: З поезій. 204

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ: Культурно-національний рух на Україні в другій пол. XVI в.: Прелюдії релігійно-національної боротьби: справа календаря. Унія. Боротьба з унією (далі) 208

АРТИМ ХОМИК: Слідами юмористики 229

ОЛ. ГРУШЕВСЬКИЙ: Сучасне українське письменство в його типових представниках: Агат. Кримський, Любов Яновська, Мод. Левицький (далі) 239

ІГОР УЛАГАЙ: На античні теми: Прометей 253
Нерон 254

П. ПОНЯТЕНКО: К. Маркс в національнім питанню..... 256

НАТАЛІЯ РОМАНОВИЧ: Сашко 273

В. ПАНЕЙКО: Культура і критика 279

ХРИСТЯ АЛЧЕВСЬКА: Літні пісні 287

Г. РАЙДЕР-ГАГГАРД: Бенїта (Роман) переклад В. Степанківського 289

В. ЛИПИНСЬКИЙ: Історія України Мик. Аркаса 307

МИХ. ГРУШЕВСЬКИИ: До рецензії д. Липинського 318

АЙТОН СІНКЛЄР: Нетри, пер. М. Левицького (далі)..... 324

Ф. МАТУШЕВСЬКИЙ: З українського житя 347

МИХ. ЛОЗИНСЬКИЙ: З австрійської України 356

В. ПАНЕЙКО: За границею....368

Бібліографія 375

Книжки надіслані до редакції.. 385

Оголошення. 386

Зміст девятої книжки Л.-Н. Вістника

ЛЬВІВ-КИЇВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Generated on 2015-07-19 07:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

український науковий журнал, під редакцією *М. Грушевського*, XVII рік, виходить що два місяці книжками по 15 аркушів.

Передплата в Австрії 12 кор., в Росиї 6 руб. на рік, поодинокі книжки по 3 кор. (1 руб. 50 коп.).

Посилати передплату на адресу: Львів (Lemberg), Австрія, ул. Сушіньского ч. 17, Наук. тов. ім. Шевченка (Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften), або: Київ, Прорізна 20, кв. 3, Книгарня Літ.-Наук. Вістника.

ЗАПИСКИ
УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА В КИЇВІ

Виходять від 1908 р.

Редакційний комітет: *М. Грушевський, Гр. Павлуцький, Вол. Перетц.*

КНИГА ПЕРША.

ЗМІСТ: 1. Українське Наукове Товариство в Київі і його наукове видавництво — **Мих. Грушевський.** 2. Найближчі завдання історії української літератури — **В. Перетц.** 3. Господарство польського маґната на Заднїпровю перед Хмельниччиною — **Мих. Грушевський.** 4. Пісня про Дорошенка й Сагайдачного — **Б. Грінченко.** 5. Нові матеріяли до біоґрафії Костомарова — **Олександр Грушевський.** 6. Причинки до української діялектольоґії — **Є. Тимченко.** 7. Історія української граматичної термінольоґії — **Іван Огієнко.** 8. Про сімуляції в хірургії — Др. **М. Галін.** 9. Хронїка Українського Наукового Товариства в Київі.

Передплата на першу серію 5 р., для студентів, учеників, народніх учителїв 3 р., для членів товариства 2 р. (На пересилку до Галичини 1 р. 20 коп. за серію). — Приймаєть ся в Київі в бюрі Товариства, при редакції Л. Н. Вістника.

Вийшов і продаєть ся в Книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові (Театральна ч. 1) по ціні 7 кор. 50 сот.

VI ТОМ

ІСТОРІЇ УКРАЇНИ-РУСИ

проф. МИХ. ГРУШЕВСЬКОГО

ЖИТЄ ЕКОНОМІЧНЕ, КУЛЬТУРНЕ І НАЦІОНАЛЬНЕ XIV — XVII ВІКІВ

(Торговля і промисел, господарство сїльське, культура і побут, письменство і штука, культурно-національний рух, брацтва, боротьба за їх против унії).

Тамже продають ся:

Т. I—V Історії України-Руси по ціні 7 кор. 50 сот.

Очеркъ исторіи украинскаго народа (короткий курс історії України до сучасности), ц. 7 кор.

Про старі часи на Україні, популярна ілюстрована історія України, ц. 60 сот.

Хмельницький і Хмельниччина, ц. 20 сот.

Освобожденіе Россіи и украинскій вопросъ (статї на сучасні теми), ц. 2 к. 80 с.

З біжучої хвилї. Статї на теми дня, ц. 1 кор. 40 сот.

Про українську мову і українську справу, ц. 30 сот.

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Автобіографічні записки Володимира Антоновича.

Дитячи спомини (1834—1840) [1]).

Всі жиди тоді, як здається, належали до секти хассидів (шляхтичи звали их г у с и т а м и). В ці дитячи годи памятаю, що багато росказували про Славуцьку жідівську справу. Добре не можу пригадати собі подробиць, але загалом діло було в тім, шчо в Славуті протоіерей и доктор подали донос, неначеб-то прийізжав до містечка якісь палестинскій жид и привіз з собою рецепт отрути, котру жиди повинні домішувати до припасів, шчо продають христіянам. Вони покликувались на свідоцьтво якогось жида переплетчика, который заклеів цей рецепт в обложку книжки и здав йійі в синагогу. Назначена була комиссія для розвідання діла, меж тім перепльотчика найшли повісившим ся, чи повішеним. Справі придали важне значіння и волинскій губернатор, кн. Васильчиков сам прийіхав в Славуту и став вести діло; не мавши ніяких особистих указок, коммиссія приказувала задерживати всякого зустрічного жида и допитувалась у його про діло, бьучи розгами — казали, шчо багато жидів померло від жорстокого бою, чим кончилось слідствіе не знаю, але те певно, шчо по докладу кн. Васильчикова приказано було вивезти на схід всіх цадиків з нашого краю. Одного тількі, найбільше авторітетного з містечка Ружина, жиди викрали и доставили в Галіцію, де він замешкав в містечку Садогура. 20 літ після того, коли 1853 р. кн. Васильчиков став Кіевскім генерал-губернатором, він-же, мабудь не маючи чистоі по сьому ділу совісті, вихлопотав, шчо засланим цадикам позволено було вернутись.

Повернусь до опису свого городка [2]): в городі було ще два старі будинки: камянний дворець на два поверхі на плящу біля костела и розвалини другого камянного дворця на вийізді в Бердичів. Перший з йіх був збудований в 1805 чи 1807 годі для В. К. Константина Павловича, котрий був корпусним командиром „Литовского корпуса“ війск и мав головну квартиру в Махнівці, де прожив кілька год. Росказували нишком, — не знаю, чи це правда? — що це було маскироване

[1]) Початок див. кн. VII. [2]) Махнівки. *Ред.*

Generated on 2015-07-19 07:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

вигнанйе його з столиці за якусь бурну сцену, що він зробив братові Александру I. О його відносинах до місцьових панів розказували багато анекдотів дуже характерних як для його самого, так і для місцьового суспільства. Видко було, шчо В. Кн—ві дужо було скучно; шчоби мати яку небудь розривку, він давав балі, на котрі скликав околичних панів; в обхожені з ними він зовсім не церемонився и дозволяв собі всякі жарти; раз побачивши панну, дуже наружовану, він йійі згріб за голову, дістав з кішені хустку, поплював и вимив панні одну щоку, другу покинувши червоною, и обернувшися до своіх офицерів сказав: „посмотріте, господа, какіе у Полек румянци". Вдруге, побачивши паню доволі стару, але з претензіями, сильно декольтировану, запустив йійі два пальця в корсет меж груди и сказав: „бррр! — отвратительно". Инший раз під час танців приказав на дверях зали поставити барильце з горілкою, розбити обручі и запалити, и придивлявся як пані, утікаючи від огню, піднімали одежу и стрібали на стільці и канапи. Правда жарти царевіча не були дуже елегантні, алеж и суспільство, що тиснулось на балї, знаючи, шчо йіх спіткати може, не мало більш варте було від жартів.

Після вийізду В. Кн—зя з Махнівкі його дім отримував різні казенні назначіння — в мойому часі в йому поміщалась повітова школа, аж великий пожар 1840 року, знищившій половину города, зруйнував и цей будинок. Другій дворець, которого розвалини я памятаю, це був дім кн. Сибирского, теж корпусного генерала, шчо був після В. К. Цей генерал жив дуже широко и виставно, наробив багато долгів и як помер, то все його добро було продано з публичного торгу [1]). Дома ніхто не купив и він з часом розвалився.

Живучи при семьи, мені не доводилось бачити дідічів, шчо жили навкругі або и в самій Махнівці, поділивши йійі після банкротства Потоцького, — я вже казав, шчо вони не

[1]) 1874 р. на Кіевскому археологічному зйізді я зустрів внука того генерала Цей князь Сибирскій (внук) мав фізіономію зовсім монгольского типа, володів селом Собакином на гряниці Орловскої и Тульскої (здається) губерній, займався Босфорскими монетами и, як казали, був страшно задовжений, так шчо від взисканій ховався перебігаючи через річку в своему саду, причому прийіхавшим лицитантам говорили, шчо князь „отбил в Тульскую губернію". Така доля була остатнього потомка Сибирского царя Кучума. Sic transit gloria mundi.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вели стосунків з середнею кляссою; в розмовах чув я не раз, шчо споминали того, або иншого пана, завше з відтінком шаноби и як персону висчого стану. Часом тількі, як кому з панів лучилось через міру перебрати в самодурстві и попасти під суд, общеська опінія середнього стану накидалась на його з злорадством: памятаю кілька таких фактів, що розказувала з подробицями містечкова интелигенція: такий пан — Александер Мазараки, судився и був сослан в Сібір за кілька убійств (жидив и селян), которих перебив в приступах гніву.

Загалом в повіті було дві головні паньськи родини: Мазараки и Абрамовичи, котрі ділили меж собою виборні уряди. В той час администратівни и судови уряди роздавались по вибору дворянства. Отже в один час йіден Мазараки був справником, а один Абрамович[1]) судьею. За кілька верстов від Махнівки була німецька колонія менонітів з Дармштата, котрих місцева публика називала „голендрами“ через те, шчо вони виробляли голендерски сири. Один з Німців — Іоганн, мавший дім за 6—7 верстов від Махнівки, отворив в йому парадну ресторацію з биліардом, кеглями и т. д. Війшло в звичай, шчо містечкове общество вийізжало до Іоганна на погулянки. Була чутка, шчо німець на цьому багато заробляе и швидко багатійе. Одної ночи на дім Іоганна напала купа маскированих людей, ограбила його, допитувалась про гроши, насипуючи жару в халяви и т. д. Ватажків розбійників Іоганн опізнав по голосу: це були справник Мазараки и суддя Абрамович, шчо він и показав перед смертью. Почалось діло, але так и зісталось не доказаним, тім більше, шчо в його протягу справник помер. Про його смерть розказували таку страшну историю. Бувши чоловіком старим, він купив у Відні цілу шкатулку з асортиментом лікарств afrodisiaca и під час хороби, коли медики сказали, шчо надії вже нема, він их відправив и прикликавши свій гарем, випив всі лікарства, йакі тільки були в шкатулці и через дві години помер in actu coitus.

Найбільше розказів ходило про дуже багатого пана — Валентія Абрамовича. Він зразу володів тількі невеличкім

[1]) Мазараки були потомки львівського купця Грека XVII в. Яна Мазараки, шчо дуже довго виповняв дипломатичні поручення польського уряду в стосунках з козаками и за те получив нобилітацію на соймі 1660 р. Абрамовичи потомки литовських татар.

Generated on 2015-07-19 07:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

селом, оставив-же синам міллiонне наслiдство (1 мiстечко и 15 сiл). Велику сю фортуну вiн зробив з двух жерел: контрабандою и страшним, безсердечним утиском своiх селян. В той час Бердичiв був центром торговлi трех губернiй и уряд дозволив, шчо-би в сьому городi була таможенна комора для перегляду загранiчних товарiв — залiзницi не було и товари перевозились вiд Бродiв бриками. Багатi бердичевськi купцi жиди часто з помiччю сусiдніх панiв старались брикi ці задержати по дорозi, звернути зо шляху, або просто вiдбити вiд не численних стражникiв и доставити в Бердичiв на паньськiх фурах. В сьому дуже користним помiчником iм був Валентiй Абрамович, котрий став бистро богатiти [1]). Купляючи села одно за другiм, вiн страшно нагнiтав селян панщиною и данями в натурi; в сьому взгляді вiн вiдомий був тiм шчо придумав особу классификацiю и номенклятуру для караня розгами: у його було 4 ступенi кари: 1) абстрификацiя (неначе уемна величина) до 200 розок 2) pomiarkowanie (200—500), 3) контентацiя (500—1000) и сатисфакцiя (бити покi не стратить притомности). — Бiльше-ж всього популярности придбав Валентiю Абрамовичу припавшiй в його домi скандал на балi. На бал цей явився незапрошений консистовавшiй в селi офицер Челищев; суспiльнiсть зробила йому демонстрацiю: ани жiнкi не хотiли з йим танцювати, ани чоловiкi — говорити. Тодi Челищев вийшов з дому, скликав свою роту и окруживши дiм Абрамовича казав перебити розгами всiх гостей и хозяина. Факт сей був розповiданий в особоi поемi „Bal u Abramowicza“, котра в рукописях и досi ходить меж дрибною шляхтою (1901) и читается з великим залассем.

Життя мое в Махнiвцi кiнчилось 1840 року а з нею и первий цикл мого дiтячого вiку. Лiтом сього року мати видала замiж сестру — за Ивана Васьневского, тож адвоката при Махновецькому судi. Сей чоловiк представляв собою дуже характерний тип. Батько його Стефан, родом з корони, служив комисаром (управителем) у якогось пана в овруцькому повiтi; один из околiчноi шляхти Нестор Барановскiй, подружився з йiм и оженив його, добре напоївши, з своею родичкою. Скоро пiсля того Стефан Васневскiй, чоловiк вже

---

[1]) Я чув роскази про епiзоди його контрабандноi дiяльности вiд його сина Северина в 1844 г.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

не молодий помер покінувши 4 синів малолітніх; ими занявся их дід Нестор Барановскій и віддав старших двух (Ивана и Зенона) до Овруцьких шкіл, де вони успіли пройти дві клясси, затім повернулись до діда и не знали, шчо мають дальше робити. Під той час лучилась инсуррекція 1831 року и обидва брати приняли в неі участь: меньшій Зенон, отримав кільконадцять ран в стрічі з козаками, був взятий до неволі и відосланий салдатом в сибирській корпус, старшій же Иван, після того як кончилась инсуррекція, успів в свойому часі явитися русскому начальству и заявити, шчо він хоче зкористувати з обйавленоі амністіі; він получив прощеніе и поступив в овруцку палестру, де доробився до місця адвоката. Ніякого сліда культури в йому не було замітно; він представляв собою повний тіп шляхтича XVII ст.: велике поважанне шляхотськоі привилегіі, холопске відношенне до багатих панів; деспотізм в селі, експлуатація и жерстокі відносини до селян, жадність без розбору способів до наживи — брак якого-б не було прінціпа складала його моральну натуру. Він не міг стерпіти суперечки и як зустрічав йійі від людей незалежних від його, то молчав и говорив, шчо він полемики не виносить, сам-же думав відорваними афоризмами, сентенціями, або пословицями. Сестру мати приневолила вийти за його. Отримавши невеликій посаг 10,000 злотих, як тоді лічили (т. е. 1500 руб.), він покінув адвокатуру, котора йому не спорилась и став „ходить по поссессіях“, на которих все стратив. Про дальшу його судьбу прийдеться мені шче не раз говорити.

Покончивши діло з сестрою, мати моя порішила вернутись до свого зарібку и стала шукати місця гувернантки, котре скоро найшла и ми з нею перейіхали на инше місце.

III.

Дальші дитячи споминки.

Наука домашня. 1840—1844.

Місце, шчо достала моя мати и куди я поіхав з нею, було у доволі багатих панів Цибульских. Вони мали свое село під Могилевом (на Дністрі), але в йому не жили. Держали вони в поссессіі великій маеток від кн. Юрія Витген-

Generated on 2015-07-19 07:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

штейна, біля Тульчина містечко Горишківку и 2 села: Паланку и Жолоби, обидва села Цибульскій переуступив від себе в поссессію другим людям, а сам орудував в Горишківці.

Дім був великій, але й сімйа була чимала: 5 синів и 3 дочки: три старші сини були вже доросли и два з іх служили в війську, четвертий був в гимназіи в Немірові, а пятий (Кароль), мій одноліток, оставався дома. Одна дочка була вже панною, дві молодші повинни були учитись у моеі матери (Текля и Гонорія). В ціеі сємйі мати прожила пять літ и я при неі чотире. Семья Цибульских обходилась з моею матірью и зо мною вічливо и чемно; сам хозяин, родом, як здається з Волиня, вибився в пани з бездомноі шляхти, не знаю всій його каррьери, але пригадую собі з його оповідань, шчо в молодости він проживав у багатих Волинских панів, не знаю на якій функціи, що служив у Волинского губернатора чиновником особих поручень, шчо колись грав сильно в карти; чоловік він був натертий, багато бачив и багато знав людей: читав де що з литературы польскій и російскій; винесши з бурноі молодости де яки грошові засоби, він почав брати поссесіи и як здається багато зарабляв на йіх. Тоді як я його памятаю він вже успокоівся — займався хозяйством и мав широки стосунки з панами. Хоча посесор, він не натискав особливо селян, брав по контракту панщину и дані натурою, але над людьми не знущав ся; за весь час мого побуту в його домі я запамятаю тільки 3 екзекуціи розгами, не знаю вже за йаки провини, и то екзекуціи не важки (10—20 розок за раз). Принціпів в сьому взгляді у його здається не було, але була лагідність натуральна и винесени з попереднього життя афоризми, котрі він чув про те, що не треба згнущатись над людьми.

В домі Цибульских я вперше побачив товариство панів; на скількі загалом згадаю його тепер, воно не відрізнялось зовсім интеллигенціею, за те кожний пан виступав з великим апломбом; все що він говорив, було сказано тоном авторитетним, як абсолютна правда—привичка до сього тону мабудь походила з того, що він привик у себе на сели бути авторитетом для селян и своих офіціялистів. В відносинах до людей либеральних професій вони держали себе з пихою и трактували их з висока; старались не вступати з йіми в розмову, або збували их слова з нехтуваньем, даючи йім зрозу-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

міти, шчо вони неповинні з йіми панібрататись — загалом старались держатися як замкнута каста; в одному разі мені довелось чути таку сентенцію: в повітовому місті на запусти хотіли відкрити „рессурсу“ (род клюба для забави, танців и карт) и радились, кого можно буде допустити до участя в неі; стали на тому, що членами ресурси мають право бути тількі дідичи и то не всі, а такі, що мають не меньше 100 душ — бо, як виразився йіден з панів „не можемо туди напускати всякоі „шуйі“ (шуя — слово невідомого мені похоженя, значило те, що російске „сволочь“).

Повертаюсь до особистого життя: тепер началась моя спряжна наука. Перші три годи учила мене мати разом з своіми ученицями. Цикл наук, на скількі памятаю, складався з таких предметів: польска граматика, польска історія, загальний рис географіи, французька мова, катехизис. Справді користь велику принесла мені наука французькоі мови: я учив слова, перекладав легкі тексти и через три роки міг читати доволі свобідно и поганенько говорити по французьки: знаніе ціеі мови на протягу всього життя давало мені змогу розширяти свій світогляд, користуючи з богатоі литературы. Далеко не те скажу про инші предмети мого ученья. Метод ученйя моеі матери був дуже архаічний; просто вона брала учебник, зазначала місце урока (від — до) и без всяких поясненій казала учитися; найгіршеж було те, шчо треба було здавати задане слово в слово, як стояло в учебникові; на розуміння змісту при сьому не зверталось уваги; як прилучити до сього, шчо учебники були доволі поганенькі, то виходила з науки тількі механічна утома памяти, але знанія ніякого в голові не оставалось. Як проходило обовязкові три години науки, ми должни були здавати лекцію и як не успіли визубрити, то отримували здорові шльопанці; дуже часто бувало, як лекція бувала притрудна и не ставало памяти, то я порішав собі, шчо краще буде отримати шльопанці, як мучитись без надіи и переставав учитись и тільки мовчки сидів над книжкою — розуміється шльопанці не минули, але та сама лекція оставалась на другий, або і на третій день. Раз йіднаково ся боротьба мало не скінчилась для мене дуже трагічно: було кілька день під ряд, де чи лекціи були дуже трудні, чи може я притомився, алеж лекцій не виучив; шльопанці пішли crescendo — не скажу шчоб вони були дуже болящі,

Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

але морально визивали чувство страшноі обіди; накінець мати обявила, шчо як на другій день я не виучу заданого, то вона вибйе мене розгою. Обіцянка ця зробила на мене страшне вражіння; у вечері я собі зробив такій плян: як ляжемо спати, переждати поки мати засне, тоді вибігти з хати (діло було серед зими), перебігти двір и лягти в снігу при дорозі, шчоби замерзнути. Не знаю, чи яб здержав свій проект, чи може-б втік від холоду назад, але на мое щастя не довелось його виконати — чекаючи, шчоб мати заснула, я попереду сам заснув; на другий день прийіхали якісь гості и вся угроза розок якось забулась. Другий раз педагогічний метод довів мене до такого учинку: Прийшлось по черзі з польскоі граматики учитись про приімянникі (praepositiones). В книжці сказано було, що вони орудують різними спадками и під кожним спадком вилічені орудуючиі им приимяники — все це займало дві страниці — як раз порцію для мене на одну лекцію; як вона була мені задана, я побачив, що ніякоі памяти не хватить, щоб виучити якіх 150 коротеньких слів поставлених без всякого звязку меж собою. Я и не пробував учити іх, по звичаю получив шльопанці, а вечером видер з злополучноі граматики 2 страниці з приймянниками и вкинув в піч. На третій день, як прийшла черга на граматику, я сказав, що не можу найти свого остатнього урока; та на мое счастйе за ці два дні біліли нашу хату, и мати сама догадалась, що мабудь білільщиці, витріпуючи книжкі, ненароком видерли дві картки.

Окрім дідактики мушу згадати головні основи властивого виховання, яке я отримав; себ то ті принціпи суспільні, яки мені давались як принціпи для життя. В релігіозному взгляді особливого натиску я не досвідчав. Опріч того, шчо ввечері и в ранці треба було відмовляти молитви, ніякого иншого релігійного обовязку на мене не було наложено и ексклюзивних релігійних понятій мені не давали; правила догматики я учив з катехизиса и дивився на йіх як на обовязкову, доволі скучну науку. В костелі бував з старшими, але тут звертала увага не на богомілйе, а на костюм и манери. — Далеко більше интензівно вихованйе впливало на склад національних переконаній; мати моя була горячою польскою патріоткою и старалась передати мені сей патріотизм. Властиво він мав більше всього державний характер: поки Поль-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ша була самостійною всім жилось дуже добре, як-же йійі поділяно, почались несчастні для всіх обставини; на внутрішній стан и відносини в Польші не проводилось не тількі ніякої критики, але навет не давалось ніяких фактів; Польша упала через злість сусідів и здраду де кого з своіх. З историі приводились тількі найбільше відомі факти слави и величезности Польші: Собескій, Барска конфедерація, 4 літній сейм, Костюшко. Про инсурекцію 1831 року говорилось як про святу традицію. Про внутрішні відносини и склад польского историчнього суспільства мати ніколи не говорила — мабудь через те, шчо и сама ніколи про се не думала і відомостей потрібних не мала. Як коли небудь в літературі зустрічались про се епізоди: наприклад сцена в „Дзядах“ Мицкевича, де душа пана терпить муки за безсердешні відносини до селян, то про епізоди сі говорилось з наганаю, що виражалась в афоризмі: „погана птиця каляє свое гніздо“, патріотичний обовязок залежав у тому, шчоби хвалити все свое, мовчати про всі хиби и ганити все чуже. Не меньше ексклюзивни принціпи вселялись мені и взглядом станових відносин. Шляхта лічилась станом установленим від Бога и самоі природи; всі инші стани лічились як від натури негідними рівняться у чому небудь з шляхтичами; памятаю з піздніймого часу, шчо почувши від матери строгу нагану якогось шляхтича за те, шчо він оженився з селянкою, коли я став боронити його, мати мені сказала: „покінь говорити несинитницю; сам добре знаеш, шчо від коня и осла — виходить безплодний мул, а серед людей хочеш боронити звязок шляхтича з хлопкою“.

Кастові принціпи виражались в вихованю в щоденному життю забороною вести компанію з слугами и сельскими дітьми и увагами про хиби в поступованію, при чому яки небудь слова або манери ганились не за те шчо вони погані, або не гарні, а за те, шчо так говорять або роблять хлопи, або жиди. В відносинах меж шляхтою мати мала великій пієтет для панів знатних и багатих, хоч з другоі сторони вимагала, шчоби сі пани обертались до служебноі шляхти без третіровки; звідці виходили безперестанні колизіи, в котріх пани похвалялись за рід и багацьтво, але ганились за пиху.

Шчо до впливу на склад особистого характеру, то в етиці матери була мішаниця принціпів правдивих и навіяних

Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

з осередка, у которому пройшло йійі житйа. З додатніх принціпів без сумніву була віра в абсолютну честность, без всякіх компромісів и концесій, як в головний принціп поступования всякого чоловіка; тількіж поняте про чесність було не просте и йасне, а скомпліковане цілим жмутом положеній про „гонор".

Що таке гонор в шляхецькоі версіи, я досі ясно не розумійу — це з одного боку честність, але з другого боку в понятіе гонору входили різни атрібути незалежні ані від чесности, ани від доброі волі чоловіка. Так лічилось, шчо тратив гонор чоловік, которого ударили по пиці, хочь-би без повода з його сторони, тратив гонор чоловік, которого жінка скочила в гречку, чоловік, которого хтось з висчих станом третировав, чоловік, шчо не приняв визова на дуель, або сам не хтів зробити такого визова, чоловік, которий, бувши в товаристві, чим небудь признав себе нижчим від других и т. п. Словом не бувши дуже багатим, сильним, незалежнім, чоловік не мав ніякоі змоги оборонити свій гонір, а по принціпу мусів його боронити. Звідци масса коллізій трагичних и комічних, котрі довго булоб розказувати.

Шчо до безпосередного впливу дітячого вихованння на мій особистий характер, мушу визначити одну рису, котра принесла мині багато шкоди и з которою я мусів дуже сильно боротися в протязі життя: риса ця, складавшая интегральну частину шляхецького побуту, се було бажання вирізнитись меж иншими людьми, показати себе як можно кращим, порисуватись и виявити себе чимсь особливим. Ся несчасна суетність шляхецька спадала з мене дуже поволі, нераз доводила мене до самохвальчоі брехни и, як брехня відкривалась, набавляла мені чимало сорому. Такій був моральний не дуже цікавий багаж, якій я виніс з дитячого віку.

Поучившись 3 рокі у матері, на 4-й я перейшов в науку гувернера, що учив мого товариша Кароля Цибульского; гувернер повинен був за год приготовити мене до гимназіи. Був се чоловік молодий и не глупий, тількіж вихованння сам мав не важне: він скінчив 4 кляси гимназіи и з пятого був уволений за суперечку з начальством. — Разом перемінився весь цикл моеі наукі; я став учитися по російски, розуміючи на половину текст учебників: се була русская граматика (Востокова), латинська граматика (Бѣлюстина), географія (Арсеніева), аритметика (не памятаю вже чия), німецькі сло-

Generated on 2015-07-19 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ва и книжка Шлецера — щось ніби теорія історіи (обовязкова в гимназіи, куди я мав поступити). Учитель мій, по правилам тогдашньої педагогіи, ніколи нічого не поясняв, а тількі зазначав в учебнику від — до — и віддавав мені книжку; тоді я починав зубристику незрозумілого текста в полузрозумілої мові. Иноді память видержувала задачу, але-ж часто йійі не ставало сил; тоді учитель казав мені строгу нотацію за те, шчо йа не хочу учитись. Иноді учитель передавав матері про мое лінивство и мати давала мені порцію шльопанців. — Після року такої науки, гувернер перейшов на друге місце, а так йак до віддачи в гимназію мені оставалось ще мало не пів року, то на той час мене віддали до Бонифатія Антоновича з тім, шчо він буде повторяти зо мною пройдений курс и доповняти те, шчо в цьому курсі не дістае. Наука тут пішла на новий лад. Б. А. ограничився тім, що займався зо мною катехизисом и давав мені в голос читати йакусь латиньську книжку по пів години в день (на скількі я міг розібрати, це був регулямин для студентів Гётингенского университета); всі-ж останні науки були оставлени на мою добрую волю. Треба замітити, шчо сією свободою я користувався доволі сумлінно; справді повторяв все те, шчо вже проходив раньше и виучував все те, шчо слабо памятав, з більшою охотою як колись при підневольною наукою.

Шчо до житьевих обставин, тут я найшов першіи задаткі розвитку. Хазяин дома, де я жив, Оттон Абрамович, чоловік молодий и не жонатий, вів життя свободне и веселе; він не належав до так званого балагульства, але багато звичаів и побутових рисів балагулів присвоів собі. Ухиляючись від етикетальних визитів и салонного життя, він приймав у себе багато шляхецької молоді. Найчастіше сі молоді люде проводили час на полюванні, йіздили з хортами ловити зайців, стріляли до ціли, играли в биліярд и т. и.; костюми носили не модні и зкідувались в их формі на козацькій лад. Пйанства в их компаніи не було; в карти гуляли дуже рідко; в вечері звичайно години 2, або 3 читали шчо небудь в голос, при чому мені позволялось слухати читане; найчастійше читались повісти Чайковського (не знаю за для чого, вони тоді були заборонени цензурою); з повістей ціх перший раз я почув про козаччину и вона мені дуже вподобалась; я перший раз побачив йакійсь новий світ, не мавшій нічого спіль-

Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ного з шляхетским складом и одрізнявшийся від його особливою бадеристью, живучостью и енергіею. Правда у Чайковського це все було перемішане з польско-шляхецькими тенденціями, шляхтичи були значно покозачені и козаки підведені ніби особлива верства шляхти, але всеж таки рисів козаччини було доволі для того, шчоби скласти особливий, зовсім оригінальний и самобитний образ.

Ці образи Чайковського засіли мені глібоко в душу и ніколи не стерлись, положивши першу підвалину украінофільства. Опріч того у От. Аб. була не дуже численна, и не дуже виборна библіотека книжок польских и французских котрі я прочитував дуже пильно; памятаю...

(Тут уривають ся записки писані самим покійним Вол. Антоновичом; далї будуть подані уривки, диктовані ним перед смертю. *Ред.*).

П. КАРМАНСЬКИЙ.

З поезій.

НЕНЇ.

I.

Як ангел доброти й спокою
Зносила мовчки всї мозоли
І хоч впивала ся журбою,
Не впала під хрестом нїколи.

Закаменїла в тихім болю,
Як торс терпіня і жалоби,
І двигала свою недолю
Без тїни жалости чи злоби.

Яснїла заревом любови,
Як райська постать Дольорози,
І не жалїла з серця крови,
Аби приспати наші сльози.

Й пішла від нас -- як спомин маю,
Як урваний акорд сонати...
І від тодї з тоски вмлїваю —
Та чом не можу більш ридати,
Я — урваний акорд сонати?

Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

II.

Приходить до мене крізь сумерки ночи,
Повита густою імлою;
Кладе менї руку на змучені очі
І шепче молитву за мною.

І бачу, на віях у Неї перлять ся
Притїнені сльози любови;
А білії груди під серцем багрять ся
Пятнами счорнїлої крови.

Вдивляє ся в мене так тужно, упорно,
Що в мене душа торопіє;
Потім усміхаєсь так скорбно і чорно —
Аж серце від смутку чорніє.

Говорить: „Не бій ся, мій сину, мій жалю!
Ти будеш щасливший від мене“...
І я прокидаюсь; пянїю печалю...
Ох Нене, нещасная Нене!

ТУГА.

I.

Роздерлось небо; нагайками
Бичують хмари морські хвилї
І води котять ся валами,
Бють в беріг і падуть в безсилї.

А з реву хвиль виходить смута,
Іде на зимні, сірі скелї
І плаче як печальна нута,
Що блудить по нічній пустелї.

„Ходи, ходи,— несеть ся голос,—
Ходи до нас, наш скорбний сину“.
І я клонюсь, як житний колос,
А серце тужить до загину.

Хотїло ся-б піти світами,
Піти шукать себе самого;
А нї, то впити ся сльозами
І не бажати вже нїчого.

Як блудний огник далї й далї
Відходить цїль моєї туги,
А в слїд за нею плачуть жалї
Й несеть ся дикий сміх наруги.

І я на силу тягну ноги
Й до неба шлю прискорбні очі:
За мною суне тїнь трівоги, —
Передї мною пропасть ночі.

Роздерлось небо; нагайками
Бичують хмари морські хвилї
І води котять ся валами,
Казять ся і падуть в безсиллї.

Generated on 2015-07-19 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

II.

Тихо, тихенько спускають ся тіни,
Як муслинові повійні опони;
Меркнуть на небі кровані рубіни,
В лаврі на горах розплакались дзвони.

Шовками вють ся, снують ся горою
Звої прозорого, срібного руна;
Впали на море, розплили ся млою:
Стали на хвилях, як сіра ляґуна.

Тихо, тихенько... Глибінь опалева
Плеще об скелї, цїлує камінє;
Низом кружляє притомлена мева
І розсипає по хвилях квилїнє.

Тихо, тихенько... Садами несеть ся
Шепіт таємного ангела ночі...
Ще се? чого се серце так бєть ся
І примикають ся змучені очі?

Чути на травах притишені кроки,
В серце впиваєть ся щось ледового...
Де ви, приятелї? — я одинокий!..
Тихо, тихенько... Немає нїкого.

МІСЯЧНА СОНАТА.

Шовковим руном здовж небозводу
Пливуть, снують ся сріблясті хмари,
А по між ними, омлїлий з ходу,
Блукає місяць і сіє чари.

На полонинї де-де багрять ся
Пригаслї ватри, мов свіжі рани,
А по роздоллю вітри пестять ся
І обсипають з ялиць тіляни.

З ярів несуть ся таємні шуми,
Як невтишимий спів панахиди,
А по над сонні хребти Бескиду
Іде дрімлива мара задуми.

Іде на тихий цвинтар в долинї,
Де сплять по трудах сини недолї,

Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Де над горбами, як монахи́нї,
Стоять в жалобі струнке тополї.

Іде, а зорі тремтять з трівоги,
Як ясні сльози на віях мами.
Іде гробами, снуєсь стежками, —
Не мов шукає кудись дороги.

* * *

Чогось так банно... На душу впала
Безмежна скатерть тоски і смути,
І серце багне в тиші заснути,
Як скорбна пісня, що в даль помчала.

Та годї: Місяць поклав на мене
Свої холодні, важкі долонї
І дух мій рветь ся, не мов в просонї,
А серце... серце таке втомлене..

Чогось так сумно... Як скорбнї вдови
Прийшли до мене віки недолї
І плачуть, плачуть слїзми любови
Та сповідають вселюдські болї.

* * *

Шовковим руном здовж небозводу
Пливуть, снують ся сріблясті хмари,
А поміж ними, омлїлий з ходу,
Блукає місяць і сїє чари.

СЛЬОЗИ.

Гей, пристроїв я образ твій в ґірлянди
Блїдих конвалїй, ірисів і рож
І враз з тоскою влив я в черти гожі
Нїжну принаду гордої троянди.

Як до ікони чистої Мадонни,
Молюсь до тебе захватом святого
І припадаю до престолу твого
Зложить в кивотї жаль і сум бездонний.

Й не раз, здаєть ся, із мертвої рами
Алябастрові руки виступають...
В сю мить відцвилі ірiси конають
І заливають образ твій сльозами.

Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ НА УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI ВІКУ [1]).

Прелюдії релігійно-національної боротьби: Справа календаря.

В попереднім я постарав ся начеркнути ті дороги, ті напрями, якими наростали культурні й національні сили в українській суспільности, зазначити ті впливи під якими орґанізувались, і ті форми, в які укладала ся отся орґанізація. Важні, епохальні події в церковно-національнім житю України й Білоруси, що припадають на останні роки XVI в., кличуть до боротьби сі орґанізовані сили й тою потребою напруження всіх національних сил, яку вони ставили перед очима громадянства, зміцняють сей орґанізаційний процес, впливають на розвій і напруженнє культурних і політичних сил української народности. По сказанім вище про значіннє релігійних моментів в тодішнім українськім національнім житю [2]) не треба ще раз поясняти, чому як раз факти церковного житя мали таку вагу в культурнім і національнім житю України й чому з такими фактами звязують ся її тодішні національні змагання.

Прелюдією послужила реформа календаря, переведена папою Григорієм XIII в осени 1582 року. Старий, юліанський календар, прийнятий тисячолітньою церковною практикою за підставу церковного календаря, відкидав ся. Щоб вирівняти ріжницю між часом астрономічним і календарним, яка зайшла через недокладність юліанського числення і вернути весняне зрівняннє (равноденствіе) на день 21 марта, прийнятий постановами нікейського собору про святкуваннє великодня, папа казав дочислити 10 день дня 5 лютого 1582 р. і на будуще упускати три високосні днї на кожді 400 літ. Отже реформа в основі мала вповнї консервативний характер, привертаючи календар до норми прийнятої нікейським собором і опирала ся на вповнї обективних астрономічних підставах. Але тому, що була проголошеня папською курією в такий

[1]) Див. кн. II, III, IV, VI.
[2]) Див кн. II с. 288

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

повний релігійної виключности час і була подана з певною конфесійною закраскою, — реформа ся викликала опозицію в сферах, настроєних ворожо до папства, й не була прийнята ані в православних, ані в протестантських краях та кругах. В ворожій папізмови Англії новий календар прийнято доперва в середині XVIII в.; в краях православних не прийнято й до нині — не вважаючи на всі заходи. Певних опонентів знайшла реформа і в самих католицьких кругах: так в краківським університеті виступив против реформи місцевий астроном Лятос, і не переставав її критикувати далі. Виключений за те з професорської корпорації, він жив потім на дворі Острозького, на утіху православним в їх боротьбі против нового календаря.

Стараючи ся прихилити православну церкву до приймлення реформи, папа вислав своїх послів до патр. Єремії, а через свого нунця Посевіна звернув ся також до Конст. Острозького, щоб той від себе вплинув в сім напрямі на патріарха, і Острозький також писав у сій справі до Єремії. У Львові арцибіскуп Соліковский весною 1583 р. закликав до себе на конференцію православних і Вірмен, взиваючи, аби прийняли новий календар; ті вимовляли ся своїми патріархами. Тим часом собор скликаний Єремією на осінь 1583 р. рішучо висловив ся проти реформи, на тій підставі, що святкованнє великодня по новому календарю входило в суперечність з постановами нікейського собору (напр. великдень може часом припасти на оден час з юдейською Пасхою, чого не дозволяв нікейський собор). Взагалі признав пасхалію за річ незмінну, бо усвячену соборами, і в ряді грамот, адресованих до вірних, кн. Острозького й ин., взивав їх, аби не приймали нової римської „прелести й безаконня“. Се рішило справу для православних Польщі. Примус і насильства, якими по тім хотіли місцями змусити православних до нового календаря, тільки загострили відносини й зробили справу дражливою. Той же Соліковский на різдвяну вілію 1583 р. заборонив православним відправляти святочне богослуженнє по старому календарю, вислав свого брата з ксьондзами і товпою узброєних слуг на православні церкви й ті підчас богослуження силоміць повиганяли духовенство й людей з усіх львівських православних церков, церкви запечатали арцибіскуповою печаткою й заборонили в них служити. Подібні насильства чинили

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ся й по инших місцях, викликаючи з боку православних страшенне обуреннє, роздуваючи календарну справу до незвичайних розмірів, до принціпіального значіння, до готовости страждати й мучити ся за старий календар. В пізнійших записках Петра Могили маємо оден епізод, оповіджений уже вповнї в стилю старої аґіоґрафії, про те, як в Перемищинї, в маєтностях Гербурта дїдич скликав перед різдвом до себе попів з своїх маєтностей і казав, аби святкували різдво разом із ним по новому стило, але вони не схотїли, й він всадив їх до вязниці; але Бог услухав їх молитву і стогнів їх в темниці, й Гербурт розхорував ся й умер, перше ніж встигли тих попів з вязниці випустити.

Супроти скарг православних, король в сїчнї 1584 р. видав грамоту, де пояснив, що проголошене ним приймленнє нового календаря не може служити приводом до яких небудь насильств над православними: нїхто не може робити їм нїяких перешкод чи трудностей в їх релїґійних обрядах, святкованню свят і т. и. Але грамота ся не загасила справи. Навпаки, вона ятрила ся ще більше. За календарну справу почали чіпати ся иньші, принціпіальнїйші — про свободу православної віри, права свобідного виконування православних обрядів і церемонїй, старе питання про ставленнє нових православних церков, особливо мурованих, і т. д. Головною ареною їх була, очевидно, Галичина і спеціально Львів, де отсї спори й претенсії католиків на укороченнє прав публичного виконування православної віри мали за собою досить давню історію, а провідником тої боротьби з католицької сторони далї йшов Гарциб. Соліковский, та витягнув при тім і стару справу зверхности своєї над галицькою катедрою. Підчас сойму на початку 1585 р. до Варшави вибрали ся ріжні шляхтичі галицькі з львівським владикою Балабаном доходити своєї правди; просили й митрополита приїхати, й він обіцяв, але не приїхав, тільки прислав письменно свої жалї королеви. Кн. Острозький взяв в свою опіку сю делеґацію, а що тодї стояв в тїснім союзї з всемогучим канцлером Замойским, тож Соліковский мусїв піддатись. Постановлено, що поки не прийде до порозуминя між папою й патріархом, православних не можна змушувати до нового календаря, анї чинити їм яких небудь ограничень чи трудностей в їх релїґійних обрядах. В такім дусї уложено

Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

постанову між Соліковским і Балабаном, де арцибіскуп зрікав ся всяких вмішань в справи православної церкви й львівського владицтва. Король на тій підставі видав також грамоту від себе, де потверджував свобідне виконуваннє православних обрядів, право будованія деревляних і мурованих церков, шпиталїв і шкіл, свобідне уживаннє старого калєндаря і т. и. Але й ся грамота не загасила справи вповнї; спори й ріжні конфлїкти на ґрунтї ріжниці калєндаря тягнули далї, даючи привід до ріжних прикростей і насильств, а калєндарна справа стає одною з горячих точок в відносинах православних і католиків, в житю й полємиці. В полємічних писаннях, які появили ся потім як з католицької так і з православної сторони — Wywody Гербеста, Ключъ царствія небесного Гер. Смотрицького, О єдиной вѣрѣ Василия острозького, вона фіґурує як важне питаннє, котрого відповідне освітленнє має велике значіннє з становища релїґійної суперечности, а в книзї Смотрицького калєндарна справа займає навіть центральне місце — симптом дражливости сього питання для сучасників. Смотрицький з притиском підносить, що всїм звісна й очевидна самовільність і бездоглядність, з якою папа перевів реформу калєндаря, не оглядаючи ся на тисячолїтню практику церкви, не шукаючи порозуміння з патріархами, кидає кепське світло на історію розлуки західньої й східньої церкви — „штожъ розумѣти мнѣмъ о тыхъ речахъ давныхъ, въ которыхъ также отъ єдности отступаючи, насъ невинныхъ потвавяють“ (оклеветують)?, питає він. Се був дуже вдячний полємічний арґумент, і він поясняє нам, чому в релїґійній полємиці калєндарна справа, незалежно від чисто практичних мотивів, зайняла таке визначне місце.

Взагалї калєндарна справа викликала оживленнє не тільки в лїтературі — вона потрясла цїлою суспільністю й викресала з неї нові запаси енергії. Як елєктрична течія пройшла вона по всїх землях українських і білоруських, викликаючи, разом з реакцією, почутє спільности інтересів і координацію сил. Вона відбила ся о грецькі патріарші сфери й викликала відти, вперше по довгих часах, горячі відклики, заохоту держати ся против натиску латинства, отже разом з тим також почутє широкої спільности інтересів православного світу. Успіх, яким будь що будь вінчала ся ся боротьба против калєндарної реформи, уступки і ґарантії правительства мусїли

Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

дуже сильно скріпити енергію православних. На претенсії латинські, які почали чіпляти ся за календарну справу, вони відповідають жаданнєм ґарантій не тільки свобідного виконування своєї релігії, а й культурно-національного розвою, й дістають від короля разом з захованнєм старого календаря многозначне признанне права свобідного виконування всяких релігійних обрядів, будования церков, закладання шкіл і шпиталів. Таке марне саме по собі, календарне питанне таким чином стало могутним і дуже щасливим стімулом енергії культурного, національного і політичного руху серед української суспільности, який слідом розвиває ще більшу дінамічну енергію під впливом перших вістей про пляни унії задумані православною єрархією України.

Унія.

Ми не маємо тут ані можности ані потреби широко оповідати історію плянів унії й її здійснення [1]). Вона тягнула ся довго. Не кажучи за ранійші проби унії, зараз же по прилученню Західньої України виникають в церковних католицьких і польських правительственних кругах гадки про її скатоличеннє. З початку сподівали ся се зробити через просту заміну православної єрархії католицькою: король роздаючи церковні уряди, мав роздавати їх особам католицьким. Се одначе показало ся неможливим, бо грозило занадто сильною опозицією серед української суспільности [2]). Правительство польське кінець кінцем приходить до виводу, що католицьку церкву, католицьку єрархію треба тут творити п о р у ч православної, а православну українську церкву постарати ся злучити з католицькою дорогою унії: щоб вона признала над собою власть папи й прийняла доґмати римської церкви. В сім напрямі кор. Ягайло вів переговори з митрополитом Кипріяном, в 1396 р,, і в сій справі писано до патріарха. І починаючи від сеї першої проби переговорів і до початків XVI в. вічно се питанне піднімало ся на ново і на ново то правительством польським, то в. кн. Литовського — при митроп. Ґригорії Цамблаку, підчас констанцького собору (1415—1416), при митр. Герасимі підчас собору ба-

[1]) Історія ся досить широко розповіджена в т. V Історії України-Руси, ст. 508—618. [2]) Про се див. також в т. V с. 422—431.

Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

зельського (1433), при митр. Ісидорі підчас собору ферарсько-фльорентийського (1436—9), при митроп. Місаілї в 1470-х роках (1473—6), при митроп. Йосифі Болгариновичу (1498—9). І всї отсї переговори й проби переведення унії розбивали ся на однім і тімже : українське (і білоруське) духовенство і громадянство не хотїло робити унії з римською церквою на власну руку, без церкви грецької, без свого зверхника — царгородського патріарха, і розуміло сю унію не инакше, як злученнє всеї церкви східньої з церквою західною — те „соєдиненнє церквей", про яке незмінно молить ся й по нинїшнїй день вся православна церква. Грецька церква теж такої унії, до якої заохочував Рим, не хотїла, і через те всї сї заходи й переговори кінчили ся на тім що українські митрополити, заявляючи нїби то всяку готовість з свого боку, або складали всю справу на патріарха і тим заслонювались, — як зробив напр. Кипріян або Гр. Цамблак, або заявляли свою готовість віддати всї реверанси, заяви послушности і т. д. папі — не розриваючи одначе своїх відносин з східньою церквою й царгородським патріархатом (так зробив Місаіл і Йосиф Болгаринович), такого поставлення справи одначе не хотїли приймати папи. Коли-ж митрополит рішав ся йти на унію безоглядно, він неминуче тратив ґрунт під собою й кінець кінцем мусїв зістати ся без церкви — так було з Ісидором. Чесне і явне переведеннє унії дорогою вселенського собору показало себе неможливим, і в сім переконало ся й правительство литовсько-польське. Почавши від вселенського собору (в першій половинї XV в.) і переконавши ся, що на сім ґрунтї справа стрічає трудности неможливі, правительственні круги литовсько-польські перейшли до проб довести дїло до кінця з місцевим, українсько-білоруським собором (1473); коли й тут дїло показало ся трудним — пробували повести його з купкою прихильних чи податливійших на правительственні бажання людей (1476), і нарештї звели всю справу до чисто особистих зносин митрополита з папою (за Йосифа). З таким обмеженнєм круга участників можна було робити більші уступки католицтву, але заразом тратили сї уступки всяке значіннє, коли вони не робили ся цїлою церквою анї не признавали ся нею.

Справа унії таким чином зайшла на початках XVI в. в цїлком глухий кут, а полїтичні обставини саме тодї

Generated on 2015-07-19 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

і з свого боку ще відстрашили польсько-литовське правительство від сих унїонних експериментів. Московське правительство, запримітивши ослабленнє в. кн. Литовського через внутрішнє роздвоєннє католицько-литовських і православних українсько-білоруських елєментів, задумало скористати з нього, щоб відірвати від в. кн. Литовського сусїдні білоруські та українські провінції. Для сього воно причепило ся до тих унїятських експериментів литовського правительства і взяло на себе ролю оборонця православних против примушування їх до унії. Під сею релїґійною покривною іде порозуміннє між московським правительством і невдоволеною українською та білоруською аристократією в. кн. Литовського, і московське правительство сею дорогою здобуває великі тріумфи над в. кн. Литовським та відриває від нього величезні території (Сївершина, потім Смоленськ). Се зробило сильне вражіннє на правительственні литовсько-польські круги, і під сим впливом вони також вважають за лїпше облишити проби унії. Ідея унії хоч не загибає зовсїм, але на довго виходить з реального житя — тим більше що й сама католицька церква в першій половинї XVI віка приходить до повного розстрою й тратить свою екстензивну силу.

Ті обставини суспільного і культурного житя, що вплинули на розклад і деморалїзацію української церкви в другій половинї XVI в., ще скорше дали себе відчути церкві католицькій в Польщі й Литві. В звязку з західно-европейськими реформаційними течіями, що захопили католицьку суспільність польську й литовську дуже сильно, хоч і не глубоко і не трівко, се приводить католицьку церкву польсько-литовську в серединї XVI в. до повного упадку. Розстрій і деморалїзація католицького духовенства доходить до крайности; самі католицькі духовні не можуть знайти досить сильних виразів, щоб схарактеризувати духовий і моральний упадок його [1]). Все що інтелїґентнїйше, живійше, поступовійше кидає заскорузле, упущене католицтво й кидаєть ся в бурливий поток реформаційного руху. І разом з тим, в звязку з сим рухом, в лїтературі, в парляментарнім житю, в законодавстві розпочинаєть презавзята кампанія против католицької церкви, її юридичних і економічних привилеїв, її маєтків і поборів. Полишена правительством, що досить пасивно

[1]) Див. в Історії V с. 494—6.

Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

приглядало ся отсїй боротьбі, католицька церква литовсько-польська в серединї XVI в. йшла, як здавало ся, до повної погибели й не могла думати про які небудь нові завойовання серед православної людности.

Але сей найгірший час не довго потягнув ся і вже в 1560—70-х роках бачимо виразні познаки оживлення католицької церкви. Реформаційний рух, перешумівши, почав сам собою слабнути серед боротьби ріжних протестантських доктрін. Жадно кинувши ся на новинку, польсько-литовська шляхта скоро починає в розчарованню вертати ся назад до старої віри, відродженої й відсвіженої заходами нової католицької ґвардії — єзуїтської братиї. Поміч і спочутє, яке показувало католицькій церкві правительство Батория і потім, ще більше, Жиґимонта III, помогло їй стати на ноги в політичній, державній сфері. І в останнїй четвертинї XVI віка відновлена, відживлена, відмолоджена католицька церква Польщі й Литви, в почутю своїх сил і енерґії, починає жадно роззирати ся за новими здобутками, які-б нагородили її реформаційні страти й змусили забути її власний розстрій і занепад. І вже з 1570-х рр. передове військо сього відродженого католицтва патри-єзуіти, як ми бачили, роспочинають похід на завойованнє українсько-білоруської православної церкви.

Добича здавала ся зовсїм легкою. Коли католицька церква вже вийшла з свого розстрою, православна переживала найгірші часи, й нїяких симпомів полїпшення, відродження в нїй тодї ще не помітно було, а навіть предвиджувати його не можна було. Від вищої єрархії до низшого клїру духовенство православне представляло оден образ некультурности і темноти, грубости й деморалїзації, якій самі православні не знаходили досить сильних виразів.

„Знає твоя святість, писали львівські братчики патріарху в 1592 р. — що в нас так звані святителї в дїйсности властиво сквернителї, що обіцяли бути монахами, а живуть собі без перешкоди з жінками; деякі святительствують бувши многобрачними, а иньші наплодили дїтей з блудницями. Коли такі святителї, то такіж будуть і священики. Коли митрополит обличав їх явно перед усїми на соборі й радив, аби такі священики перестали священствувати, священики відповіли: „нехай перше святителї залишать своє святительство й послухають ся закону, тодї ми їх послухаємо“.

Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Горе миру від соблазни! Коли прийшла справа до монастирів, показало ся, що епископи, позахоплювавши собі архимандритства та ігуменства, понаводили в монастирі своїх свояків та світських урядників, поставили в монастирях коней, брехунів псів, та так урядили, аби собі дїдично з рода в рід за подаваннєм в монастирах панувати. Тому нема по монастирах монахів і єромонахів, а хиба світські священики иноді там служать служби".

А пізнїйший православний письменник Копистенський так описує церковні порядки кінця XVI ст., сам бувши їх свідком: „Дійшло до того, що епископські й митрополичі столиці засїдали не люде гідні, а такі, що були їм на ганьбу й сором і гріх — не люде з монастирів, добре випробовані в житю безженнім або чернечім сїдали на них, відповідно до церковних устав, але люде безпосередно від господарства світового чи рілї, або від жовнїрського ремесла, в нагороду тих своїх заслуг, при тім неуки й великі простаки, з святим письмом не обізнані, анї „пробації" не вчинивши, анї чернечого житя не скоштувавши. І так ті святі і всякої чести гідні престоли почали на собі чути не тільки двоженцїв або троженцїв [1]), але і таких роспустників, що й обіцяного Богу безженного житя не держали ся відповідно до канонів і свого стану. Пресвитери ж, посвячені ними, були сміте людське, бо вже пресвитерська гідність дійшла була до такої зневаги, що порядному чоловіку дати себе потягнути на нього, то значило мов би якусь ганьбу дістати. Через те до священства натиснули ся були самі голодні і неуки, так що й пізнати не можна було, де бував пресвитер частїйше — в коршмі чи в церкві".

І хоч сей розстрій і упадок православної церкви був в значній мірі спричинений тільки некористними полїтичними, державними відносинами, в які її поставив чужий державний устрій, а католицька церква, поставлена в обставини далеко лїпші, так недавно сама пережила часи подібного-ж упадку й деморалїзації, — католицькі, особливо єзуїтські письменники не хотїли памятати сього. Вони злобно вказували на сей упадок православної церкви, на темноту, деморалїзацію православного духовенства, на некультурність православної суспільности, як на результати „схізми", відлучення пра-

[1]) Себто людей, що були два або три рази жонаті (таких православна практика не допускає то священня).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вославних від католицької церкви, й доказували, що зістаючи ся далї в своїй окремішности вони навіть не можуть вийти з такого гіркого стану: одинокий вихід, одинокий ратунок для них се злученнє з римською церквою. Я наводив вище [1]) такі голоси найбільш популярних і впливових єзуїтських проповідників: виленського Скарґи (1577) і галицького Гербеста (1586) та вказав на те прикре вражіннє і тяжке пригнобленнє, яке мусїли викликати сї зловіщі крякання серед православного суспільства, свідомого тяжких гріхів своєї церкви й її духовенства і безрадного чимсь оборонити її від сих нападів, чимсь подвигнути з занепаду.

З другого боку перспектива злучення з римською церквою, переведення унії відкривала православній суспільности не тільки перспективи ідеальних, духових та культурних користей, а обіцювало й чисто матеріальні вигоди. Ми бачили вже, що в Литовській, і ще більше в Польській державі православні терпіли обмеженння в своїх горожанських правах і в порівнянню з католиками всї вищі верстви православних — шляхта, духовенство, міщанство чули себе пониженими і покривдженими. Злученнє з католицькою церквою обіцювало їм зрівняннє прав з католиками, приступ до тих сфер впливів, доходів, гонорів, які тепер були їм або зовсїм неприступні, або приступні дуже мало. Спеціально православна єрархія мусїла завистним оком міряти своє ледво толєроване становище, своє відсуненнє від всякої ролї й значіння в суспільнім і полїтичнім житю з дуже впливовим і поважаним становищем єрархії католицької, і пропаґандисти унії не переставали твердити православній єрархії — як і иньшим православним верствам суспільним — що унїя зрівняє їх з католиками, з впливами і становищем католицьких біскупів. Клєрикально настроєне правительство Жиґимонта III, вихованця єзуїтів і їх покорного духовного сина, залишає пасивну полїтику в церковних справах його попередників і з сього боку віддає всї свої ресурси на услуги католицтву. Не жалує привабних перспектив і обіцянок на випадок переведення унії і не залишає нагод дати „иновірцям“ відчувати всю тяжкість і прикрість свого непривілєґіованого становища — чути, що живуть вони в державі строгокатолицькій. Всею силою своїх впливів підтримує унїятську ґрупу, коли вона знаходить ся,

[1]) Див. в кн. IV с. 94—5.

Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

забезпечаючи її від всяких можливих неприємностей, ґарантуючи від усяких можливих канонічних кар чи репресій. Тим більше, що московська гроза, яка була прохолодила католицьку ревність давнійших правительств, тепер минула. Баторий перехилив на користь Польщі й Литви боротьбу з Москвою. По нім Московська держава переживала часи застою й ослаблення, й не було чого боятись, що московське правительство схоче використати для своєї політики нові заходи коло унії.

Обставини таким чином були незвичайно наручні для всяких заходів коло унії, і католицькі, особливо єзуїтські круги ставили питаннєм чести для себе не пропустити такої доброї нагоди для здобутків серед православних, маючи на польськім тронї такого вірного і певного союзника і прислужника. І певне хитаннє помічало ся серед православної суспільности. З одного боку образ глубокого упадку православної церкви і усильного натиску католицьких кругів на православні елєменти, як результат їх клєрикалїзованнія, репресії і кривди православним, що по словам галицько-української шляхти (в листї до митрополита 1585 р.) переходили все що досї дїяло ся і вже чогось гіршого навіть в будучности не можна було собі представити. „Згвалченнє святостей, замиканнє святих таїн, запечатуваннє церков, заказуваннє звоненнія (забороняли звонити в православних церквах), вивожуваннє попів з церков, як яких небудь злочинців, і арештованнє в огидних вязницях, спустошеннє церков, повертаннє їх на костели“ і т. д. і т. д. З другого боку неустанні накликуваннія до католицької церкви, до унії, й запевнювання, що унія виведе православну суспільність з усїх бід, а нїчого більше не вимагає, як тільки формального піддання під власть папи! Не трудно було захитатись. „Багато у нас задумали піддати ся під єдиновластє римського архиєрейства“, писали львівські братчики патріархови в згаданім листі, нарисувавши перед ним образ крайнього упадку православної церкви; „вони впевняють себе, що будучи під папою римським, свобідно відправлятимуть у себе все по обрядам грецької віри; римський же папа прислав сюди одного єрея, наказавши по всїх церквах своїх правити службу на кваснім хлїбі і злучаючи їх сею одністю з нашими церквами; а єзуїт виленський Петро Скарґа надрукував книгу, кажучи про свою віру й грецьке заблудженнє і подав се писаннє королеви, аби по всїх містах

Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

світська власть потрясла нами і можна з нами було вчинити що хочуть. Люде ж так міркують, що віра Христова може правовірно держати ся і під властю Риму, тим часом як з нашого многоначальства виходить безначальство“ [1]).

Та сих симптомів вагання не треба було цінити дуже високо. Серіозними й глубокими вони не були. Знаходили одиниці, що приймали раду Скарґи: не оглядаючи ся ані на східню церкву, ані на свою єрархію, ані на загал православних, ратувати свої душі чи матеріальні інтереси переходом на католицтво. Маси зоставали ся вірні своїй стихійній опозиції латинству, і православний загал не переставав приймати першою умовою свого зєдинення з римською церквою — зєдиненнє цілої східньої церкви з західньою.

Такий настрій православних був знаний в правительственних кругах; тому накликування до рішучих виступів в справі унії воно мусїло приймати з певною обережністю. Перевести унію так, щоб вона була злученнєм цілої східньої церкви з західньою, не було що думати, а всяка проба частинної унії мусїла викликати опозицію мас, навіть як би знайшла між єрархією прихильні одиниці. Та з кінцем 1580 років стали ся події, які дали сій справі зовсім новий оборот і дали ще нові шанси правительству і католицьким кругам.

Досї православна єрархія, добре знаючи настрій православної суспільности, дуже обережно ставила ся до всяких плянів унії і вбивала ї коли не активною опозицією, то пасивним своїм опором. Тому й тепер в плянах унії на неї надій ніяких не покладано. Та прийшли події, які саму православну єрархію зробили ініціаторами унії. Події сї були викликані явищем також новим, в історії української церкви не бувалим — різким вмішаннєм патріархів у внутрішні відносини українсько-білоруської церкви.

Хоч церква руська від початків стояла під зверхністю і властю царгородського патріарха, але у внутрішні відносини сеї церкви патріархи мішали ся дуже мало, сливе обмежаючи ся тільки іменованнєм, а пізнїйше — затвердженнєм митрополитів, і в останніх столїтях, XV—XVI в., ся залежність стала ся зовсім номінальною. Церковні справи, наскільки виходили за компетенції владиків і світських властей, полагоджували ся місцевими соборами, духовними або й ширшими,

[1]) Провідна ідея книги Скарґи.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

з участю світської суспільности. Патріархи ніколи на Україну не показували ся й відзивали ся звичайно тільки, як до них самі місцеві духовні звертали ся. Але з 1580-х років починають патріархи зявляти ся на Україні. Першим зявив ся в 1586 р. звісний нам єрусалимський патріарх Йоаким, по дорозї до Москви за милостинею; потім, в 1588 р. вибрав ся слїдами Йоакима патріарх царгородський Єремія і в дорозї до Москви і звідти потім, в р. 1589, двічи побував в підвластних йому українських і білоруських епархіях. Хоч в наші сторони попадали вони тільки по дорозї, одначе обидва патріархи — а особливо Єремія як зверхник київської митрополії — вмішали ся в місцеві відносини дуже різко, й не дуже щасливо й тактовно, не рахуючи ся з місцевими обставинами й відносинами, з тутешніми практиками й звичаями. Йоаким, як ми бачили, осудивши незвичайно різко місцеву єрархію, задумав поставити над нею контроль і цензуру брацтв; Єремія прийняв сей погляд, а заразом, помітивши ріжні непорядки чи відступлення від грецьких звичаїв і канонів — взяв ся до репресій над єрархією, скинув митрополита, загрозив скиненнєм владикам, окружив їх атмосферою погроз і кар. Чоловік не розважний і занадто похопливий, він виявив богато нетактовностей в сих своїх розпорядженнях, робив їх не порозумівши справ, видавав і брав назад, а при тім трактував нашу єрархію дуже зневажливо і різко. До того ще слїдом за патріархами зароїла ся Україна ріжними иньшими грецькими єрархами, серед яких не можна було відріжнити правдивих від самозванців, розплутати ся в грамотах, які вони приносили ніби то від патріархів, жадали грошей, рішали спори, видавали засуди. Все се зробило незвичайно прикре вражіннє серед українсько-білоруської єрархії, і вона задумує перейти під зверхність папи, прийняти унію, щоб увільнити від самоволї патріархів, а заразом здобути ріжні права і преротативи католицької єрархії, як їм обіцяли проповідники унії.

Першим ініціатором виступив львівський владика Балабан, роздражнений тим, що патріархи посадили йому на шию львівських братчиків. 1590 р. на синоді в Белзї уложена була перша деклярація унії підписана вже чотирма владиками: крім львівського Балабана ще луцьким Кирилом Терлецьким, холмським Діонисиєм Збируйським і турівським Леонтиєм Пелчицьким. Деклярація ся була уложена секретно, порозу-

Generated on 2015-07-19 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

міннє вело ся конспіративно. Владики-конспіранти заявляють своє рішеннє піддати ся під власть папи під умовою, що в унїятській українсько-білоруській церкві будуть полишені незмінно всї обряди, а королем будуть прийняті домагання в справі прав і привілеґій сеї церкви, які будуть йому предложені. Потім до конспірації притягнено ще нових владиків: володимирського Іпатія Потія, перемиського Михайла Копистинського, далї по довгих ваганнях приступив до неї митрополит Михайло Рогоза і при кінцї першої половини 1595 р. під декларацію унії стягнено весь епископат українсько-білоруський. Се для клєрикальних католицьких і правительственних кругів було радісною несподїванкою. Цїлий епископат українсько-білоруський — се здавалось такою серіозною силою, на якій можна вже добре опертись. І правительство радо йде на зустріч бажанням і домаганням унїятської конспірації: убезпечає владиків, що заступить їх від усяких репресій з боку патріархату і від усякого напору від опозиції знизу — з боку самої суспільности українсько-білоруської (про се просили владики, передчуваючи таку опозиції), та приложить всї сили до того, аби бажання владиків в справі їх прав і привілеґій були сповнені компетентними орґанами (королем, соймом, папою). По сих переговорах лїтом 1595 р. Терлецький і Потій, як депутати православного епископату, поїхали до Риму предложити папі декларацію унії й формально прийняти зверхність і власть римської курії, і в останнїх дня року ся церемонія була сповнена в святочній обстанові Ватикану.

Боротьба з унїєю.

Невважаючи на те, що сї переговори й конференції вели ся конспіративно, змова владиків не могла довго зістати ся в повнім секретї. Поголоски про неї починають пролїтати в українській суспільности в 1592—3 роках, а в 1594—5 рр. не було вже сумнїву, що владики ведуть в тій справі переговори. Але вони запевняли, що сї переговори далеко не мають рішучого характера, і справа нїяк не може бути рішена без загального собору, так як представляла собі таке дїло цїла українсько-білоруська суспільність. Особливо старали ся сими запевненнями заспокоїти „голову православних", кн. Константина Острозького, що сам віддавна інтересував ся й симпатизував справі злучення української церкви з рим-

Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ською, але як і всї, не представляв собі можливим се здїйснити инакше як дорогою соборною, всенародньою, з участю і солїдарністю патріархату і всеї грецької церкви, а тепер страшенно ярив ся, зачуваючи, що сю дорогу́ йому справу унії хочуть перевести в формі якоїсь потайної клєрикальної інтриґи, (або як він висловив ся в своїй пізнїйшій окружній грамоті — що владики, „як христопродавець Юда з Жидами, змовивши ся потайки, задумали всїх тутешніх благочестивих християн кинути в погибіль без їх відомости“, „немов якихось безсловесних“.) Вже ідучи до Кракова для останніх переговорів з правительством, лїтом 1595 р., Потій запевняв князя, що вистараєть ся у короля скликання собору для справи унії.

Та ся обіцянка не була сповнена, і з кінцем липня старий князь виступив з публичним оповіщеннєм про зраду владиків своїй вірі і суспільности. Для ширшого розповсюдненя лист сей був надрукований і мусїв зробити сильне вражінне як тою маєстатичністю, з котрою виступав тут старий князь в ролї признаного вожда й старшини православних, так і силою тону. „Константинъ божією милостю княжа Острозскоє“, як чоловік, котрого чужі й свої „нѣкако въ здѣшнемъ краю за началника въ православію менять“, остерігає тут православних перед зрадою владиків, про котру дістав він тепер певну відомість — що митрополит і епископи, „тьмою сластолюбія помрачивши ся“, вирікли ся східньої церкви й приступили до латинників, продавши своїх вірних як Юда, і тільки ще таять ся з тим, „кожею лицемѣрія своєго яко овчыною закрывающе въ себѣ внутреного волка“. Він заохочує всїх православних енерґічно противстати сьому замислу, запевняючи, що така опозиція не дасть йому здїйснити ся, бо закони держави, оборонюючи всякі релїґії, послужать обороною й православним, коли вони рішучо встануть в оборонї своєї віри і не підуть за зрадниками. „Що ж бо може бути більше безстидним і беззаконним, як се, що шість чи сїм чоловіка, змовивши ся по злодїйськи і вирікши ся своїх пастирів, святїйших патріархів, котрими були поставлені, важать ся відривати від істини й тягнути за собою в погибіль всїх нас правовірних, вважаючи за якихось безсловесних?“ З свого боку князь приобіцює стати „при благочестию“, доки його лише стане, й ширшими виводами від писания заохочує всїх вірних витрівати в правдї й вірі (опові-

Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

щеннє взагалї писано стилем церковних послань, як від якого голови церкви).

Свою рішучість „стояти при благочестіи“ старий князь слїдом задокументував актом, якого, певно, не сподївали ся від сього чоловіка, взагалї активністю й ініціативою зовсїм не визначного. В серпнї (21—26) відбув ся зїзд протестантів Польщі й Литви в Торунї; на сей зїзд Острозький вислав свого післанця з грамотою, де поясняючи зібраним справу приступлення владиків до унії, представляв се так, що тих владиків, мало обачних і мало учених, підійшли латинники, та висловляв переконаннє, що православні повинні йти разом з протестантами против католицьких інтриґ і нельояльного поведення короля, що ломить свою присягу релїґійної толєранції. Князь закликав протестантів до спільних й солїдарних заходів разом з православними і запевняв їх, що коли покажуть себе солїдарними й енерґічними, то правительство не відважить на нїякі насильства супроти них: сам він, князь Острозький потрапить привести з собою коли не двадцять, то напевно пятнадцять тисяч людей; пани-протестанти з Литви потраплять також поставити значні сили; як би прийшло „на кгвалтъ“, то латинники могли-б взяти гору не числом людей, а хиба числом ксьондзівських кухарок, іронїчно додає старий князь. Запевняючи свою давню прихильність протестантам і спільність інтересів, а навіть і релїґії (!) православних і протестантів, він запрошував протестантів взяти також участь в проєктованім соборі православних через своїх відпоручників.

Сей різкий виступ не був підтриманий дїлом і зостав ся простою демонстрацією. Але покликаннє старим князем православних до боротьби й опозиції унїятській інтризї було підхоплене суспільністю. Шляхта українських воєводств заложила против владиків свій протест. В Вильнї бувший львівський дидаскал і проповідник, Стефан Зизаній, перейшовши в тих рокахдо Вильна, розпочав лїтом 1595 р. кампанїю против митрополита й владиків за їх перехід на унїю. Митрополит запевняв що про унїю не думає, посилав якогось свого післанця, потім в листах грозив Зизанію й священикам брацьким за такі „бунты противъ насъ пастырей зверхнихъ“ клятвою й відданнєм до судів королївських. Але супроти недвозначних познак зради владиків Зизаній з товаришами вели далї аґітацію против епископату. Митрополит, сповняючи свою погрозу,

Generated on 2015-07-19 07:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

покликав виленське духовенство на свій суд і застановив богослуженнє у всіх церквах Вильна (серпень 1595), але се не могло погасити справи. Духовенство брацьке відповіло заявою, що воно не признає Рогозу митрополитом з огляду на самовільний перехід на унію його й владиків і не буде признавати, доки він не оправдаєть ся перед собором з тих закидів. Розаґітована брацькими проповідниками православна людність Вильна виступала також против митрополита.

Подібну аґітацію мусимо представляти собі й по иньших центрах брацької орґанізації. У Львові одначе меньше, ніж можна було думати. Тут заходили сильні переміни в відносинах. Владика Балабан, ініціатор унії, побачивши рішучу опозицію православних, рішучо вирік ся всякої солїдарности з унією. З другого боку митрополит, доперішній протектор брацтва в боротьбі з владикою, підозрівав ся в участи в унїятській конспірації. Львівським братчикам приходило ся здержати ся з дальшою кампанією против них, поки ситуація розяснить ся. Заразом иньша справа зайняла в тім часї увагу Львовян. Немов для заохоти до унії, львівські католики — заохочувані, очевидно до сього зі сторони, роспочали ще з попереднього року гостру кампанію против православних. З православної сторони так вичисляли кривди, як їм приходило ся терпіти: Міські власти кличуть їх попів перед свій суд і за нестaвленнє беруть довязниці братчиків. Наказують попам приносити їм до дому якісь дарунки. Забороняють попам переходити через ринок з св. тайнами до хорих з засвіченими свічками і в ризах. Не позволяють нести мертвих через ринок з процесією по обряду грецької віри. Не дозволяють ходити в свята з процесією, з хрестами з міської церкви на передмістя. Дїтям з грецької школи не позволяють „ніяких ремісій“, забороняють їм в вербну неділю іти через ринок з квітами і співаннєм „осанна в вишніх“. Школярів убогих „мендиків“ (прошаків) бють по улицях, затягають до своєї школи й там збиткують ся. Убогих жебраків наших випихають з домів своїх. Набігають в ночи на нову брацьку церкву, що будувала ся тодї, нищать інструменти, паскудять, навіть на олтар. Не приймають православних до ремесла, забороняють їх визволяти з науки. Русинів, що служать у католиків, примушують ходити до костела, впихають їм мясо в рот під час посту, мордують за те, що вони ходять до своєї церкви. Зведених на католицтво,

Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

коли б хотїли вернути ся назад до своєї віри, мучать, мордують і до вязниці дають. Змушують свята святкувати по новому календарю. В свята по старому календарю витягають на роботу господарів і челядь, беруть кари і саджають до вязниці. З катедри костельної й на ратушу перед всїма називають нас поганими й хулять наші святині церковні; забороняють дзвонити в нашій церкві відповідно до наших порядків, а в свята нового календаря не позволяють дзвонити скорше нїж вони почнуть, і т. д. В сю сторону — на оборону свою від таких поневірок і кривд мусїли звернути теж свою увагу братчики і тим всїм поясняєть ся, що головною ареною боротьби за і против унії в сїй хвилї стає Вильно, хоч боротьба ведеть ся тут і з православної і унїятської сторони в значній мірі українськими силами.

Поруч боротьби словом, проповідею, активними протестами вона вела ся також на лїтературнім полї. По одній сторонї виступає Зизаній, по другій Потїй. Першої публїкації Зизанія — його „Катехизиса“, виданого в 1595 р., до нас не дійшло нї одного примірника, але нема сумнїву, що він мав характер полємічний, звернений против унії й спірних точок між грецькою й римською церквою. Антаґонист Зизанія Жебровский, видаючи проти нього свою полємічну брошуру, вишукує єреси в катехизисї Зизанія, а заразом докоряє йому за його аґїтаційну роботу і накликає до унії „нарід руський“; очевидно аґїтація устна і „Катехизис“ Зизанія стояли в тїснїй звязи між собою. Виданий в тім же роцї в Вильнї трактат в оборонї унії: „Унія алъбо выкладъ арътыкуловъ ку зъодночонью Грековъ съ костеломъ Римскимъ належащихъ“, очевидно, стояв в тїснїй звязи з тою ж аґїтацією. Трактат без сумнїву написаний був Потїєм, але вийшов анонїмно в імени владиків-унїятів; він переглядає спірні точки, „на которыя оглядают се люде народу руского, не хотечы з Рымляны до єдиноцтва а згоды першоє вернути ся“, і воює против тих аґїтаційних мотивів, якими воювали противники унії. Так чимало тут дано місця полємицї з виводами, що папа антихрист. Потїй дуже різко викликав проповідників сього погляду, аби довели, що папське імя відповідає антихристовому імени.

Се було дуже необережне викликаннє вовка з лїса, й Зизаній не зіставив без відповіди се візваннє. На другий рік видав він книжку: „Казанье с-того Кирила партріаръхи

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ієрусалимъского о антихристѣ и знакахъ его", на мові українській і польскій (Вильна, 1569). Тут в формі толкованъ св. Кирила на восьмий член символа — про другий прихід Христа, дано відповідь на ріжні точки, порушені Потієм, і спеціально до тези про папу-антихриста сипнув Зизаній цілою горстю ріжні „знаки антихристова наставаня" й ріжні антихристові числа з папського імени, зачерпнені з протестанської полемічної літератури. При всій абсурдности своїй ся ідея папи-антихриста була вже настільки спопуляризована гуситською, потім протестантською аґітаційною літературою, а через неї і в нашім полемічнім письменстві, що робила сильне вражіннє на сучасників й живо трактувала ся в аґітації против унії, як свідчить книжка Потія. І сей новий трактат Зизанія напсував багато крови католикам і унїятам та здобув собі велику й трівалу популярність, підхоплений московськими старовірами XVII віка.

Саму справу унії трактовано поки що теоретично — хоч і не дуже академічно. Противники унії були певні, що ся справа ще до них прийде — що її рішати буде загальний собор, і тоді буде час дати їй відправу. Поки що їх головно займали зрадники-владики: треба було добити ся, щоб їх скинено з катедр. Се вважали можливим, і тому заходи митрополита против оборонців старої віри мало кого інтересували. Собор в Новгородку (сїчень 1596 р.), де митрополит мав судити своїх виленських противників, православні просто ігнорували. Під час самого собору на соймиках росписаних перед весняним соймом православні вели аґітацію за домаганнєм, щоб король відібрав „хліби духовні" (їх уряди) від зрадників-владиків. Се домаганнє було дійсно прийняте в посольські накази майже всїх українських і декотрих білоруських соймиків і поставлене на соймі, але не підперте цілою посольською палатою, не було прийняте королем, і посли тих повітів, а з поміж сенаторів кн. Острозький могли тільки зложити протести. Заявили, що вони й їх братя шляхта, з огляду на незаконне заведеннє унії, не будуть вважати за своїх пастирів тих владиків-відступників і всїх, хто б держав ся унії, і не позволять їм виконувати в своїх маєтностях нїяких функцій.

Не вигравши справи на соймі, православні перенесли свої заходи і надії на собор, що мав бути скликаний в справі унії восени 1596 р. Скликання його зажадав папа, для того

Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

щоб і инші владики формально і публично заявили своє приступленнє до римської церкви, як то зробили в Римі їх делєґати. Час йому визначено в Берестю на день 6 жовтня, сюди явили ся в великім числі депутати шляхти і міщан з ріжних сторін України й Білоруси, так що сей собор мав характер національного конґресу українсько-білоруського. Відпоручники православної шляхти й міщанських громад привезли інструкції, а їх зміст, по словам соборного універсалу, зводив ся до отсих трох точок: 1) Духовні, що вийшли на свою руку з-під власти патріарха, мають бути покарані відібраннєм від них урядів. 2) Унія з західньою церквою не може переводити ся на такім частковім, не поданім до загальної відомости синоді, зложенім без згоди патріархів і всеї східної церкви, навпаки — має бути заховане на основі старих привилєїв „набоженство старожитноє“ східньої церкви. 3) Старий калєндар має бути задержаний, а нового не приймати. Ся третя точка містить ся в другій, і таким чином жадання православної суспільности містила ся в отсих двох точках: унія не може бути переведена инакше як загальним собором, з участю патріархів і всеї східної церкви, і все зроблене на свою руку владиками в справі унії — не важне, а владики-самовільники мають бути скинені з урядів за відступленнє від церкви.

В Берестю одначе вийшло не оден, а два паралєльні собори. Православні помилили ся, сподіваючи ся, що визначений папою і королем собор матиме характер загальний, всенароднїй і займеть ся справою принціпіально. Нї, в католицько-унїятських кругах справа унії вважала ся вже безповоротно рішеною, а собор тільки мав дати їй зверхню форму, публично засвідчити приступленнє до католицької церкви українсько-білоруського епископату. Сими формальностями й зайняв ся митрополит і владики-унїяти, разом з папськими і королївськими делєґатами, присланими на собор, зібравши ся в катедральній церкві Берестя. Собор православних, зложений з делєґатів патріарших, православного духовенства і представників українсько-білоруської суспільности тим унїятським, папсько-королївським собором іґнорував ся як просте, неофіціальне зборище. Владики унїяти, коли їх покликано на сей православний собор, сюди не явились, і так само православні не послухали намов королївських

Generated on 2015-07-19 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

відпоручників і не прибули на собор митрополичий. Тим часом як сей митрополичий собор займав ся проголошеннєм унії, собор православний, поділивши ся на дві палати — духовну й світську, в палаті духовній, що засідала під проводом патріаршого ексарха, сконстатував, що православна людність Польсько-литовської держави хоче далі зіставати ся при патріархах і не признає самовільних вчинків своїх владиків. Владиків покликав на свій суд і коли вони не ставили ся, заочно осудив і позбавив урядів. А світська палата постановила вислати до короля депутацію, щоб се рішеннє собора на владиках унїатах сповнив.

Жадання православних таким чином були собором сповнені. Та тільки біда була в тім, що православного берестейського собору, правосильного з православного канонїчного становища, унїатсько-католицька сторона правильним не признала, і на такім становищу стало й правительство. Справу унії воно вважало безповоротно порішеною компетентними властями — владиками, і що небудь зміняти, чи наново зачинати не признавало права ні православним мирянам, ні кому иншому. І для якої небудь кари над владиками, чи скинення їх з урядів не бачило нїякої причини, бож владики не виступили з свого „грецького закону“ (обряду), признаючи ся до одности з римською церквою. Ситуація з сього боку вияснила ся досить докладно вже під час самого берестейського собору, тим становищем, яке зайняло унїятська й католицька єрархія й королївські відпоручники що до собору православних. Православним треба було довести незаконність унії, вчиненої владиками, й добити ся від короля, щоб їх скинено. Унїятсько-католицькій стороні треба було довести, що унїяти поступили законно й похвально, а опозиція православних і спеціально — їх собор в Берестю був неправославним і беззаконним. І коло сих точок розгорається ся літературна і полїтична боротьба зараз по берестейськім соборі.

(Кінець буде).

Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

АРТИМ ХОМИК.

Слїдами юмористики.

(З циклю „Всесильний доляр“).

I.

Мр. Бамбертон відчуває від довшого часу майже фізичний біль, якого приводом — нудьга, порожнеча житя, властивий анґльо-саксонській расї с п л ї н.

В день він не годен знайти собі місця, бо нерви роздратованї; не спроможен заняти ся яким небудь дїлом, бо знає що його праця безплодна, бо майно його росте без його волї — автоматично. Та чи він буде працювати, чи нї, до його кас плинути ме безпереривною струєю дохід в сумі 4000 долярів на мінуту.

Се вже не дохід, се лявіна золота, яка душить його.

І в ночи мучать його нестерпні сни...

В його сонній уяві пересувають ся прикрі образи, яких вражіннє оловом паде на душу і мов клїщми стискає серце.

Ось один з тих образів[1]), який релєфно відчеканив ся в його уяві:

Безмежне море піску, яке огортає кріваво червоний овид. Мр. Бамбертон блукає по тім безмежнім просторі. Його ноги лишень з трудом двигають ся. Врештї... на сам спогад сього йому дубом стає волося на голові... врештї він іде, що цїлим тягарем свойого тїла потахає в мілкому піску. Даремні його зусиля, даремні пручаня! Чим більше він силуєть ся, чим більше пручаєть ся, тим глибше погрузуєть ся. Ось він вже по пояс в піску, ось вже по шию, пісок дотикає його уст і грозить закрити очи...

Неминуча загибіль!..

І він бачить, що нїяка сила не вирве його з сих клїщів, і його огортає якесь дивне отупінє, дивна байдужність, дивна резиґнація...

---

[1]) Тема сього образа не моя. Пригадую, ще я знайшов її у Віктора Гюго. *Автор.*

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Божевільними, висуненими з орбіт очима він не бачить вже багрового овиду, а лишень жовту площу, над якою вистає його голова...

Легесенький вітер граєть ся зеренцями мілкого піску, які, ударяючи одно об одно видають металїчні звуки...

Він звідкілясь знає ті звуки... на силу пригадує собі; нараз в його голові мов струя електрична пробігає думка; йому стає ясно:

— Се золото, се золотий пісок...

А що він чоловік, здібний до рефлєксії, то сю гадку ілюструє перелицьованим євангельським афоризмом:

— Хто золотом воює — від золота гине...

Йому не звичайно подобаєть ся сей афоризм, він чує артистичне вдоволенє з його влучности, але заразом він видаєть ся йому таким смішним, таким смішним, що він заходить ся істеричним реготом і з ним будить ся весь в потах...

Через довгу хвилю після пробудження він не може рушити ні ногою, ні рукою... його члени здубіли. Тільки з його горла видобуваєть ся неартикулований, храпливий звук, який зваблює прислугу...

Вид людських лиць приводить його до притомности. Він велить прикликати секретаря і диктує йому телєґраму, яка взиває проф. Д-ра Йонатана Сміта, славного спеціяліста нервових недуг в Вашінґтонї...

II.

Проф. Д-р Йонатан Сміт застає Мр. Бамбертона в богатім його кабінетї. Кілька фраз конвенціонального привитання опісля лїкарські оглядини. Проф. Сміт радить подорожи. Мр. Бамбертона заявляє на се, що його перестали вже одушевляти скандинавські фіорди і італїйські пейзажі. На полярні експедиції задивляєть ся також песимістично: снїг і лїд в полярнім мерехтїню, тран, білі медведї, Ескімоси і знов білі медведї, тран, і т. д. в колесо — не цїкаво. Словом природа збанкрутувала в очах Мр. Бамбертона, як спосіб розривки...

— А чому би вам — говорить вкінци проф. Сміт — не наняти собі блазня? Могли їх мати середньовікові володарі, можете мати й ви, доляровий цар.

Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Пане професор — відповідає Мр. Бамбертон — чи ви гадаєте, що я не читаю передовиць нашої американської преси, коли думаєте, що менї треба блазнїв?

— Маю про вас, містер, як про культурного чоловіка, аж надто високе переконаннє, аби менї могло через гадку перейти, що ви „не тримаєте руки на живчику поступу". Тільки позвольте собі одну замітку. Мимовільна юмористика передовиць і иньших ґазетних статий занадто розводнена, та вимагає по при розвинений інтелєкт читача великого напруженя ума, аби виловити з бочки дьогтю полїтичних, економічних і т. д. термінів ложку меду мимовільного юмору і комізму. З лїкарського становища — я противний такому напруженю. Вам треба юмору легкого, шампанського, одурманюючого і притуплюючого, перченого і соленого, коли хочете — „чистого" від полїтики і економії. Найлекшим, найдешевшим юмором відзначають ся „подружні трикутники", яких площу оспівує оперетка, фарса, лехка комедія, словом „штука", яка достроїла ся до низького рівеня артистичного почуваня міщанської череди. Взявши під увагу се, що ситий, задоволений міщанин зі своїми брудами домашнього огнища, зі своєю стоїчностю вола, з якого глядить він на всї прояви житя, творить найкрасший і найбільше поучаючий тип вдоволеної худобини, вам треба засімілювати ся з сими „нищими духом, їхже єсть царство на землї", а тодї не будуть вас мучити сни — сни непокої, не буде нудьгувати нудьга — сплїн. Ходїть, добродію, на оперетки — і не то що ходїть, але перестрійте цїлу свою духову орґанїзацію на міщанско ситий фасон, а тодї побачите, скільки отворить ся вам жерел з яких черпати-мете вдоволенє з житя.

— Добродію — ображуєть ся Мр. Бамбертон — я завізвав вас на се, аби ви менї дали лїкарську пораду, а не на се, аби ви мене обиджували.

— В чім тут обида?

— Як то в чім? Ще й питає. Ви вимагаєте, аби я в імя свойого здоровля зіпхнув ся на становище ситої, міщанської худобини. Чи ви думаєте, що конструкція мойого мозку не запротестує проти такого насильства мойого інтелєкту? Чи „голї бюсти", литки, дорійські колюмни балєтес і акторок, цїла „заголена муза" не збудить в минї обридженя? Чи ви так низько цїните мене, що думаєте, не мов то менї припадуть

Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

до вподоби аж надто прозорі порноґрафічні натяки, недомовленя, масні куплети, цілий той крам міщанської, здеправованої „штуки“, який викликує звірячий регіт ситої, жирної публики обох полів сих кількасот людського стерва, зіпхненого до театральної салї? Амінь, амінь глаголю вам, нема нїчого більш обиджаючого естетичний смак ч о л о в і к а, як глядїти на періпетії плоских радостий, плоских утїх, плоского щастя, веселости двоногих звірят, які лише через непорозуміне називає наука „homines sapientes“.

— „Gut gebrüllt der Löwe“ — відзиваєть ся проф. Сміт на сю цілу тираду. — З цілої вашої бесїди бачу, що ви ставите якісь антитези між ч о л о в і к о м, витвором вашої фантазії, і д в о н о г и м з в і р е м, якого „наука через непорозуміне назвала „homo sapiens“. Наука, добродію не знає такої антитези. Анатомічні і фізіольоґічні дані не дають права роботи ріжницю між стаючим на котурни і деклямуючим. „Odi profanum vulgus“ яким небудь Горацієм на Нїцшем і Безсемйоновим з його застарілими поглядами, з його розріжнюванем солодкого і несолодкого сахару. Тим то коли я запропонував вам, аби ви ходили на оперетки, то я далекий був від того, аби вас обидити. Наука впрочім не знає обид. Вона видить тільки, що як Нїцшому, так Безсемйонову зачеркнула природа границї, за якими написала великими буквами: noli me tangere. Природа сказала людинї: даю тобі житє. Покористуй ся ним як можеш найлїпше. А чоловік, чи він який небудь дикий князь Урус-Кучум-Кільдїбаєв, чи Петронїй, мусить виловлювати мінути щастя і вдоволеня. І ви, містер, ловіть сї мінути щастя і то ловіть там, де попало. Не подобаєть ся вам оперетка, фарси, комедія — ходїть до цирку.

— Се вже прямо грубість з вашої сторони, пане професор.

— Чому так?

— Чи не будуть мене дратувати акробатичні, карколомні штуки людини, яка, аби жити, висить на час своєї продукції між житєм і смертю?

— Хто-ж вас силує бути під час акробатичних штук? Вийдїть тодї до буфету на циґаро, на перекуску, а глядїть лишень на невинні штуки „глупого Августа“ або на се, як два циркові кльовни перуть ся по щоках.

Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Гарне вдоволенє — відзиваєть ся Мр. Бамбертон, — вдоволенє, гідне артистичного рівня дроворуба, замітача улиць, каналяря словом „чорноробочого“, а не чоловіка, на якім культура витиснула своє пятно.

— І знов у вас ся нотка ніцшеянівської надлюдини — ще й культуру тутки вплела. Смію запитати вас, чи на Ціцеронї, Аттіку, Люкулю, а хочби і на Неронї „не витиснула культура свойого пятна?“ Аджеж деякі з них були „арбітрами елеґанції“— всї їли потравки з соловієвих мозків, а все таки ходили до „Circus maximus“, де ґлядіятори відбирали собі житє для їхнього вдоволення. І се житє — позволю собі підчеркнути — квалітативно представляло таку саму вартість, як тих арбітрів — культурників. Своїми артистичними уподобанями, своїм замилуванєм до циркових крівавих ігрищ сходили ся сї перерафіновані римські „культурники“ з римськими санскюльотами — гольтїпаками, з сею черню — голотою, яка перед палатою Цезарів ревіла: Panem et circenses. Тим хочу сказати, що сї „культурники“ були варварами, або иншими словами, що культура не визволяє чоловіка, принайменьше культура в розуміню богацтва люксусу — від душевного варварства, душевного звірства. Культура культурою, а звірство звірством. І звідки тут декмямації: Odi profanum vulgus et arceo? І що вони таке? Нужденна поза більш нїчого. Я певний того, що Горацій, який любив вбирати ся в „священу“ тоґу своєї поетичности, ходив так само до цирку. Від цирку не був „procul“ „sacer“, не був „procul“ „profanus“. Цирк — се спільна платформа римського безштанька і фільософічного еклектика — ерудита. Там шукали вони вдоволеня для своєї звірської „вовчої“ душі. І мотиви оплесків, які лунали в цирку, були такі самі у бруднорукого „профана“ і у „нїжнечулого сацердота“— Горація. Вони розлягали ся тодї, коли залунав клич: habet, коли одно житя „варварського“ ґлядіятора згасло. Отже, питаю, при чім тут „культура“? Я так як бачу образ, як „нїжночулий“ Горацій шепче римській елеґантцї комплєменти. Ся елеґантка Римлянка гарна, струнка, бо вона перед виставою викупала ся в молоцї, в винї, або може в крови зарізаних на ту ціль рабів. І сї комплєменти Горація, чи Овідія, чи якого иншого Петронїя могли бути формуловані в гексаметрах, пентаметрах, чи в „Versas Saphicus“, чи „asclepiadaeus“, але се не зміняє факту, що їх брехав поет під акомпаніямент

Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

реву льва, тиґра чи пантери, роздираючої людину, зовсїм не гіршу від Горація, коли від нього не лїпшу, бо вона принайменьше не доклямувала про свої почуваня нїжні, глибокі, а просто жила і тїшила ся житєм, поки не попала в зуби лютого звіря.

— Се все може бути правда — каже Мр. Бамбертон,— але не переконує мене про потребу ходити до цирку.

— І вас нїхто не силує. Ви можете ходити або не ходити, але се все не дає вам права згірдно говорити про артистичне вдоволенє чорноробочої публики, що ходить до цирку. Перш усього переаналїзуйте се вдоволенє, яке має глядач кльовнських сцен, із сим, яке мав римський вовк зі своїм „культурним пятном“, хоч-би Петроній, постійний глядач циркових ігрищ, а тоді самі побачите, хто з них душевно кращий. Вдоволенє „чорноробочого“ принайменше нїкому не шкодить: поличники, які його так одушевляють, удані — і тим самим не можуть зашкодити нї житю, нї здоровлю кльовнів, що продукують ся. А в ігрищах римського цирку грав ролю не прінціп руху, житя, але прінціп передсмертних судорогів.

— Добре вже, добре, я однак до цирку ходити не буду. Чи маєте ще яку розривку? — питає Мр. Бамбертон.

— Ну що-ж, дївчата, конї, автомобіль...

— Ха, ха, ха — сміють ся Мр. Бамбертон. — Ви так говорите, як би не знали, що сї „розривки“ вже менї давно боком лїзуть. Дївчата, конї, автомобіль, ха, ха, ха!

Довша мовчанка. По хвалї Мр. Бамбертон. — Ну що-ж — відзиваєть ся злорадно — наша екскурсія стежками юмористики устелена каменюками. Йде як по груді. Цїла ваша лїкарська штука не спроможна вишукати менї якої небудь розривки.

— Хто вам се сказав? — каже Др. Сміт.

— Я бачу.

— А всеж таки я маю для вас розривку.

— Невже?

— Дїйсно, а навіть скажу вам секрет, я мав її вже на початку нашої розмови.

— Ах, ви говорите про дворового блазня.

— Справдї так.

— Алеж я відкинув вже вашу пропозицію.

Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Тепер вже не відкинете, коли на „блазенське питанє“ глянемо з иншої точки. Говорячи про блазня, я не думав, аби ви мусїли його зараз приймати; вам досить розписати к о н к у р с на посаду блазня на вашім дворі. При тім мусите назначити дуже високий гонорар. Ще й згляд треба мати на людську натуру. Треба компетентам осолодити гірку чашу їх будучого блазенського званя. В конкурсї можна додати якесь побічне заняте, от хоч-би директора вашої богатої бібліотеки, або коли се духовна особа, виєднати в папи через відповідний „дар“ для кандидата епіскопський столець дієцезії, в якій лежать ваші фабрики.

— Знаєте, я зачинаю аж тепер вас трохи розуміти.

— Зрозумієте ще краще, коли представлю вам річ у відповіднім освітленю. Конкурс — се прямо знаменита річ. О корисну посаду вашого блазня убігатимуть ся люди ріжного званя і ріжного образованя почавши від фатових циркових кльовнів, а скінчивши на „поважних мужах науки“, професорах унїверситету і людях, що займають визначні становища в суспільній єрархії. До вашої канцелярії вплине безлїч подань. Ваша річ буде вибрати компетентів і переговорювати з ними справу устно. В тих розмовах побачите правдивий танець погонї за наживою, танець, якій вам покаже всї варіянти людської низкої натури, коли вона гонить ся за „погорди гідним металем“.

— Чудово, браво, бравісімо. Дякую вам, пане професор.

— Нема за що, містер. Ви самі казали, що всї роди людської розривки перестали вас бавити. І ся ваша мілїярдерська розривка надоїсть вам скоро. Глядїти на людські мерзенности може бути якийсь час жерелом розривки, але і се жерело, як усяке инше, не невичерпане. І ся ваша розривка має свою відворотну сторону медалю, що після неї ви вже нїчогісїнько не знайдете, що, могло би вас занимати в житю, на коли ви і на дальше схочете лишитись при ваших мілїярдах. На закінченє позволю собі ужити вашої любої формули: Амінь, амінь, глаголю вам, не має капіталїст в своїм репертуарі жадної розривки, яка не крила-б на своїм днї безмежної нудьги. Се експіяція за те, що всяка така розривка походить з поту і крови робучого люду, або иньшими словами, се консеквенція паразитизму капіталїста на орґанїзмі суспільности.

Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Ви соціялїст — пане професор.

— Може бути, хоч не належу до орґанїзації. Впрочім ся аксіома — висновок довголїтньої практики.

Довша мовчанка. По хвили Мр. Бамбертон:

— Щож менї робити — каже — коли і ся розривка знудить ся?

— Тодї завізвіть мене, а поговоримо.

— Добре.

Д-р Йонатан Сміт встає і хоче відходити.

— Даруйте, пане професор, що смію запитати вас, якого ви жадаєте гонорару? Я пропоную по долярови за кожде слово, яке ви до мене сказали. Чи згода?

— Згода. Впрочім менї се байдуже. Та я в вашому запитаню бачу нотку доробкевича, який хоче похвалити ся своїм богатством. Се вам, містер, не до лиця. По що впрочім рисувати з себе карикатуру? А ще й охота в вас була викликати з моєї сторони запитанє: звідки ви можете почислити мої слова? Так якоби фоноґрафів не було! В тій матерії я зовсїм спокійний. Приїхавши до дому, я застану рахунок зі стеноґрамою моїх слів, ще й чек на відповідну суму долучите. Солїдно, точно, по купецьки.

Мр. Бамбертон усміхнув ся кисло. По хвили:

— Подивляю — каже — бистроту вашого ума, пане професор. Дякую вам сердечно за консультацію. Ідея конкурсу прямо знаменита. Але ви може би так без конкурсу приняли посаду... ну, не скажу блазня, бо могло-б вас без потреби обидити, але от так т о в а р и ш а, з яким можна-б вести таку любу розмову, як ось тепер. Вірте менї, прийму вас з отвертими раменами. Не відстрашить мене хочби як великий видаток, за високо вас ціню, пане професор, і прошу моєї пропозиції не брати за обиду мимо всього, не вважаючи на все, що перед тим говорило ся.

— Дякую, але не скажу, аби мимо тих застережень, ваша пропозиція приносила менї честь. Не вважаючи на все — кажу — ставленє її тепер не на місци. Треба перше розписати конкурс, а опісля тїшитись надїєю, чей зголошу ся. Поки що прощаю вас. Іду до моїх хорих. Моє поважанє, містер.

— До побаченя, пане професор. А приїзджайте часто навіть без завізваня, зробите менї своїм приїздом велику приємність. Кошти подорожи і доляр за слово.

Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Пришлю одного зі своїх асистентів. Він буде дешевший; згодить ся з радостю і на 20 центів.

— Лучше не присилайте.

Проф. Йонатан Сміт вийшов.

III.

Мр. Бамбертон розіслав текст конкурсу, уложений відповідно до вказівок проф. Сміта, до всїх найбільших американських дневників. Крім сього в „New-York-Harald'ї“ і в инших появили ся інспіровані ним статї, які мали конкурсови зробити рекляму. Найвизначнїйші дневникарі взяли ся до дїла не на жарти. З їх статий можна-би зложити богату лїтературу, що обговорювала зі всїми подробицями блазенське питанє, якої не може автор сих стрічок обговорити подрібно за для вузкости рам сього нарису. Тим не менше уважає одначе своїм обовязком подати хід її в головних начерках.

Робота була солїдна. Ґарантію дають імена фаховців, писаних під моноґрафіями про найвизначнїйших середньовікових блазнїв. Видано їх портрети, обговорено їх найкращі дотепи, не забуто і про „історичний фон“. Виходило ясно мов на долонї, який то незвичайний вплив мали деякі дворові блазнї на розвій історичних подій, а що за тим іде — і на долю народів, до яких сї блазнї причисляли ся. Читач сих моноґрафій мусїв дїйти до переконаня, що роля блазня не була вже така мізерна, така підрядна, як-би то дехто думав, а коли так, то не було також нечестю бути блазнем. Що більше, справу так представлено, немав-би гідність блазня була найвизначнїйшим дворовим урядом.

Для повноти образу годить ся тут додати, що в цїлій тій „блазенській компанії“ не пощаджено також старого Шекспіра. Найвизначнїйші шекспірольоґи містили в фелєтонах свої статї, в яких обговорювано і коментовано блазенські сцени, густо нашпіковані шекспіровськими цитатами. „Король Лїр“ і королївські драми були в роботї.

Розуміють ся, що „блазенське питанє“, порушене найповажнїйшою пресою, набрало незвичайної актуальности і схвилювало опінію цїлого культурного світа. Ві всїх центрах світової цивілїзації через довший час про нїщо більше не говорено, як про блазнїв. Заговорили Европа, Япан, Індиї

Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

і Китай. Париське виданє „New-York Harald'a“ реєструвало найважнїйші фази сеї цїкавої дневникарської компанії. Воно, розумієть ся, помістило також текст конкурсу Мр. Бамбертона. З нього брали вітхненя французькі, нїмецькі і російські і т. д. дневники, які подавали найцїкавійші статї в „переглядах преси“.

Се все спричинило, що конкурс здобув величезну, загальносвітову рекляму. Зайвим здаєть ся тут додавати, що його на всїх мовах передруковано або як куріоз, або таки поважно. Се однак не змінило ефекту, що його зміст став звісним дуже широким кругам суспільства.

Взявши се все під увагу, не видасть ся нам пересадженим заряджене Мр. Бамбертона, аби його кореспонденцію перевозили окремі залїзничі поїзди і пароходи. Навал подань був дїйсно незвичайний.

Термін конкурсу був двомісячний. Мр. Бамбертон був спонуканий приймити осібний урядничий перзонал, який би заняв ся уложенєм і статистичним обробленєм „блазенської“ кореспонденції. І урядники дїйсно вивязали ся зі свойого завданя на славу. Вони обчислили докладно, скільки зголосило ся акторів, скільки кльовнів, скільки духовних, чиновників, скільки професорів унїверситету.

За далеко-би автора завело, як би він хотїв подати статистичний виказ. Не перечить, що повстала би з свого обємиста і навіть дуже цїкава та поучаюча студія, але се не авторове завданє: впрочім він мусить ще зачекати на публїкації блазенського бюра Мр. Бамбертона. На тім місци однак підносить для характеристики популярности конкунсу факт, що на посаду блазня вислало оферту кілька мінїстрів, а навіть один президент кабінету.

І Мр. Бамбертон мав занятє і розривку.

Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ОЛЕКСАНДР ГРУШЕВСЬКИЙ.

СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО В ЙОГО ТИПОВИХ ПРЕДСТАВНИКАХ [1]).

Аґатанґел Кримський.

В звязку з оповіданнями Коцюбинського з кримського мусульманського життя нагадуєш иньші східні начерки — се оповідання Кримського з життя сірійського. Виконані вони трошки инакше. Ми знаємо з лїричних віршів Кримського, як добре він відчуває красу південьої природи, але в сих сірійських начерках описам природи дається ся небагато місця. Автор має на увазї передо всїм завданнє характера етноґрафічного і хоче докладно познайомити хоч з деякими сторонами Бейрутського життя. З легким гумором оповідає він про вільний день іменинника Еліана, школяра бейрутської єзуїтської школи, про розмови бейрутських дам, про полїтичні розмови гостей лїкаря Гедійє: але разом з тим кидає уваги, як жиють, печуть, обідають, одягають ся, рахують гроші або лають ся бейрутські Араби-християне грецько-східнього обряду. Між сими сценками побутового змісту вирисовується конфлїкт між европейськими поглядами і звичаями бейрутського життя та звичайними традіційними поглядами старого консерватора палестинського Араба Шейха Жяммеля, якому увесь бейрутський побут здається самим лише „растлїннєм нравів“. Коротенько, але дуже живо обмалював автор з сього приводу ту дивну мішанину ріжних культурних впливів — мусульманських, єзуїтських, грецьких, арабських і французьких, якими перейнятий цїлий побут описаного автором гуртка бейрутських Арабів-християн.

Читаючи се оповіданнє треба мати на увазї, що автор не звичайний припадковий подорожник, але спеціалїст вчений, оріенталїст, знавець культури мусульманського сходу. Добре ознайомлений з мусульманськими лїтературами, автор часто бере з запасів сїєї спадщини. Між переспівами Кримського ми часто зустрічаємо поруч з перекладами з Гайне і переклади з східних поетів, так само і в оповіданнях його з українського життя ми частобачимо цитати і уривки з східних поетів, як епіґрафи або ілюстрації до поглядів самого письменника.

[1]) Див. кн. III, IV, V, VI і VII.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Спокійний ясний тон сірійських малюнків відріжняє їх від решти оповідань Кримського, де панує взагалї сумний хоробливий настрій. В українській літературі перший Кримський обмалював докладно і релєфно психіку нервово хорих людей. Лишаючи на боцї одиноке оповіданнє — „Та хтож справдї тут винен?“ — з міщанського побуту на відому тему про нещасливе родинне життє — у всїх инших теми з життя інтелїґенції, і хоч назви дїєвих осіб і відміняють ся, всеж таки лишаєть ся всюди незмінним, або з дрібними відтїнками, той же самий основний тип — нервово-хорий істеричний інтелїґент. Инодї в двох оповіданнях, віддїлених кількома роками дїяльности автора і певними змінами в ситуації, всеж таки лишаєть ся незмінним назвисько головної особи, і тодї і для поверхового читача стає ясним, що тут оден і той самий тип, тільки в ріжні моменти свого життя. Коли автор не помагає нам таким єдинством імен, зустрічаєть ся так богато спільних прикмет, що хоч трошки уважний читач легко помітить, що всї сї ріжні, здавало ся, дїєві особи з ріжними іменами, се та сама людина, тільки в ріжні моменти життя в ріжних умовах і обставинах суспільних. Чи учень середньої школи, чи студент унїверситета, в заможній і інтелїґентній родинї чи син бідної міщанки, в хвилини спокійного настрою чи в моменти гострого відчаю — всюди перед читачем таж сама людина, нервово-хора, з різкими змінами настроїв, без суцільности і постійности, повна сумнївів і вагань.

Трохи з окрема стоїть між сими оповіданнями начерк „Виривки з мемуарів одного старого гріховоди“, — з окрема, бо тут основну тему, основний тип затемнено підкресленнєм одної лише сторони, одної лише ґрупи фактів, се фактів і поглядів сексуального характера. Перед читачем важка аґонїя хорої знесиленої роспустою людини: се патольоґічний випадок і він дуже живо описаний автором, остільки живо і повно, що вже виходить за межи артистичного оброблення реального життя. Страждання хорого, його переходи від спокійних моментів до безнадїйного гострого відчаю — се все передано яскраво і живо, але не в сїм лише значіннє оповідання, бо воно являєть ся не тільки витягом з підручника психіатрії або нервових хороб, але і психольоґічним аналїзом. Старий гріховода виступає перед нами з своїми поглядами, з цїлою своєю отвертою і циничною фільософією життя, з одного боку се ars amandi, цїла схема, чим і як найлекше можна привабити дївчину, а з другого боку безсоромне і безогляд-

Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

не carpe diem. Треба сказати, що в українській літературі у представників реального напрямку нема параллелї до щиросердечних і зовсїм спокійних, без жалю і каяття, споминів старого гріховоди про панночку Маню. Перечитуючи се оповіданнє тепер, під час певної течії сексуальних проблєм в літературі, легко зауважити що в сїй фільософії старого гріховоди є досить спільного з новою проповідю про одинокий імпульс людських відносин і людського життя, про імпульс утїхи.

В повісти „Виривки“ перед нами останнїй момент розвитку основного типа: се вже переддень смерти, важка аґонїя. Иньшого автора може б спокусило дати ще одну прикмету, закінчити та змягчити сей епільоґ відтїнком каяття. Автор повздержав ся від сього і не зрадив своїй обєктивній манєрі малюнка: се вповнї фізичний і моральний кінець.

В иньших оповіданнях попередні моменти розвитку хоробливости. Зауважимо кілька окремих моментів сього сумного і важкого процесу.

Ще в дитячих роках починають ся болючі конфлїкти дитячої самосвідомости з авторітетом дорослих. Батьки дуже пильно охороняють свій авторітет, своє батьківське право і не звертають уваги на дитячу псіхольоґію. Трошки більше чутливости, і дорослі вжахнули ся б, якими шкідливими бувають для дитячої самосвідомости такі випадки, коли дорослі конче хочуть поставити на своїому, хоч і не на їх боцї була б правда, вважаючи за прінціп, що їх авторітет має стояти дуже високо в очах дїтей. Куховарка обурюєть ся, що мала її донька насмілила ся сперечатись з матїрю і на найбільш переконючий арґумент матери — „та яж тебе зродила на світ!“ відповіла дуже ясно і зрозуміло: „дуже я вас прохала, щоб ви мене на світ породили! Може, воно було би й гарнїйш, як би що я зовсїм не родила ся! А сами породили, то мусите й годувати!“ Горпина думає, що донька завше мусить тримати за матїрю, хоча б мати й казала неправду, і не може зрозуміти, як донька посміла завважити її неправду. Се розуминнє батьківського права у звичайної куховарки, але і серед інтелїґенції погляди не вищі від сього: взяти, наприклад, ту сценку, коли Ручицький насміхаєть ся над видертим у сина дневником. Ся сценка з дневником — хвилина перелому в звичайних відносинах Гната до батька, замісць давнього довіря і шанування зявляєть ся тепер сумнїв, зневірє і ворожнеча до дорослих. І Кримський живо малює, як далї міцнїє недовірє до дорос-

Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

лих і як наче реакція зявляєть ся у дїтей гостре, трохи злістне бажанне підкреслювати батькам ріжницю між їх словами та дїлом. Така, наприклад, критична течія у ґімназіста Костї, який дуже старанно звертає увагу дорослих на кожну їх помилку, кожне їх неправдиве слово, дошкуляє їм наївними по формі, але дуже уїдливими по змісту увагами і бачить в такій своїй тактицї якусь вищу місію боротьби з традиціями або що. Се тимчасове, але оден з наслїдків болючих конфлїктів дитячої самосвідомости з батьківським правом, які звичайно лишають важкий слїд на завше.

Оден з пізнїйших моментів розвитку нервової хоробливости се студент Лаговський в оповіданню „Не порозуміють ся“, хоробливо-чутливий і нервово-неурівноважений. Він приїздить в маленьке місточко відвідати свою матїр, бідну міщанку, але не може витримати в важких для його вражливости умовах бідування в малім місточку. Так болюче вражають його ріжні міщанські погляди, що він дуже швидко прощаєть ся з матїрю, як йому здаєть ся — на завше. Перебираючи свої почуття до матери, Лаговський знаходить в своїм серцї лише жалість до неї, але не любов, так далеко стоїть від нього сей міщанський побут з його поглядами та звичаями. Що здаєть ся матери зовсїм зрозумілим та природним, се дратує Лаговського і він не може відносити ся до матери з любовю і пошаною.

Пройшло кілька років і в пізнїйшім оповіданню „Туапсе“ Лаговський вже молодий талановитий професор математики. Міняють ся обставини життя Лаговського, міняють ся в дечім прикмети його хоробливости, але в основі се той же самий нервово-хворобливий тип.

Дві душевні траґедії перед нами. З одного боку се відносини до родини Шмідтів. Нервово-чутливий він взагалї дуже гостро і з недовірєм відносить ся до людей і в сїм робить лише оден виняток, се для родини Шмідтів. Самітний, і пригнічений своєю самотою, Лаговський знайшов щиру глубоку симпатию і дружбу в родинї Шмідтів і з свого боку платить їм глубокою безмежною приязню. Уся родина Шмідтів для Лаговського чисті і ідеальні люде і він не може припустити в них нїчого поганого. З глубокою безмежною нїжністю відносить ся Лаговський до молодих Шмідтів і вважає їх своїми найщирійшими приятелями. Але в хвилину духовного крізісу Лаговський почув щось нещире в відносинах до себе молодого Володимира Шмідта, свойого улюбленця. При глубокій любови Лаговського до Шмідтів, при його ідеалїза-

Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ції цілої родини, сей перший сумнів зявляєть ся вельми трагічним; Лаговський не може заховати попередньої пошани, любови і довіря до Шмідтів і кидає Туапсе, щоб знов вернути ся до своєї важкої сумної самоти.

Душевний крізіс Лаговського, про який тілько що згадувано, факт дуже характеристичнний для псіхольогії хорих людей у Кримського. При своїм великім скептицизмі до людей, Лаговський все рцівеликий ідеалїст і плекає мрії про ідеальні відносиии між людьми. Найбільш гостро ставить ся він до кохання, звичайного людського кохання і натомість плекає мрію про вище ідеальне платонїчне кохаппє. Але і йому ідеалїсту трохи не довело ся зрадити своїй улюбленій мрії і по людському закохати ся в зовсїм земній грекині Зої.

Погляди Лаговського на звичайне кохаппє не являють ся лише його прикметою. Дуже цїкаво зауважити, що і в віршах Кримського розроблена таж сама тема про звичайне і ідеальне кохаппє в тих же самих поглядах, які проведено в реплїках Лаговського. І щоб небуло нїяких сумнівів і вагань автор додає до своїх віршів загальну увагу, яка пояснює його власні погляди. Для критики і читаючої публїки взагалї буває дуже цїкаво, коли сам автор зауважить, що ті або иньші погляди його персонажів разом з тим і його власні погляди. В передмові до збірника поезій „Пальмове гилля“ письменник сам зазначує круг своїх читачів, серед яких він думає знайти симпатії для себе: „не для людей фізично здорових, а тілько для людей трохи слабих, із надламаною життєвою снагою або нервами, — для тих людей, що вміють і легко плакати і солодко нудьгувати і молитись Богови і умилятись, — для тих людей що з наївним еґоізмом недужої людини зугарні дізнати більш втїхи й радощів із звістки про новітний свіжий кучерявий паросток на гімалайській кедринї-деодарі, нїж із телеґрами про зниженє такси на сїль, — для тих недужих і самітних людей, що прихильну до них людину або сїмю можуть з наївним еґоізмом полюбити не менше, нїж цїлу людськість: тілько такі читачі знайдуть у сїй книжцї рідні для себе ноти“... Такі то люде хороблив-чутливої вдачі зрозуміють, чому „в ненормальнім „нечестивім коханнї“ пречистої, безгрішної душі я добачив більше ідеальної високости, нїж у звичайнім, нормальнім „коханнї по людському“... Виясненнє отсїх поглядів присвятив письменник два паралєльних цікла віршів. З одного боку — „коханнє, коли воно чисте від сексуальної брудости, то хоч би

Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

було й ненормальне і нещасливе, може хиба розбити серце, розбити фізичне здоровє і зробити з людини мелянхолїка ...але всеж таки облагороджує душу і наливає в ню прихильности і теплої ласки до всїх людей, з якими доводить ся зустрічати ся" — се цікл „Нечестиве кохання". З другого боку — цікл „Кохання по людському" се „звичайне людське коханнє, хоч би й як іділлїчно та поетично воно роспочинало ся, разом тратить усю свою поетичність, скоро переходить на сексуалїзм"... Задумано се, як бачимо, дуже цїкаво, але дидактичний характер викликає деякі сумнїви що до виконання, чи правдиво і обєктивно покладено світлї і темнї відтїнки, чи — кажучи иньшими словами — невже ж звичайне коханнє по людському мусить конче втрачувати всї вищі інтеллектуальні прикмети і переходити на голий неприємно-вражаючий сексуалїзм, як се виходить з оповідань і віршів Кримського?

Любов Яновська.

Перевага сексуальних почувань над інтелектуальними, про яку так багато говорить Кримський в своїх оповіданнях і віршах, ся перевага звичайно приводить до хибного і легковажного відношення до родинних обовязків. Надаючи певне значіннє юридичній формі шлюбу, дуже легко звичайно дивлять ся на припадкове коханнє на короткий час, для розривки лише, забуваючи, що й тут часто буває важка трагедія розбитих надїй і обманених почувань.

Яскравий зразок глубокої плутанини в сих понятях навіть у культурних людей малює нам Л. Яновська в своїм оповіданню — „Ідеальний батько". Так називає лїкар дїдича Марєнкова, коли той висловлює йому свої погляди на батьківські обовязки що до виховання дїтей: „ви ідеальний батько — каже лїкар: дайте нам як найбільш таких батьків, як ви, людей з такими прінціпами, з таким певним ясним поглядом на свої батьківські обовязки, на свою відповідальність за долю своєї дитини — й відразу в яких небудь півсотні років, хворих, злочинцїв, божевільних і взагалї нещасних людей поменшає на добру четвертину". Дїдича Марєнкова мучить більш всього свідомість, що він передав своїому сину свою хоробу — епілєпсію: „тяжко, знаєте", каже він, виясняючи далї лїкарю свої погляди на батьківські обовязки, „невимовно тяжко почувати себе ворогом своєї дитини"...

Generated on 2015-07-19 07:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Але всї сї погляди про батьківські обовязки до дитини прикладає дїдич Марєнков лише до свого шлюбного сина хлопчика Сергія, цїлком забуваючи про нешлюбного свого сина парубка Івана. До сього він не почуває нїяких обовязків, тільки спогадав раз на завсїди заборонити приказчику брати Івана до економії в найми. І коли епілєптик Іван несподївано захорував важко, кидаючи снопи до молотилки, пан Марєнков не хоче послати лїкаря, або дати лїків, — нехай везуть до лїкарні. Для ріжних дїтей і ріжна етика. „Ідеальний“ батько щиро подїлив ся і слабим орґанїзмом, і попсованими нервами, і нездатним серцем з своїм старшим сином, навіть личенько своє, вроду свою панську дав йому і тільки дрібницю — маєтки та батьківські обовязки залишив про других „законних“ дїтей“...

З сїльських оповідань найбільше вдало ся автору оповіданнє: „Смерть Макарихи“. Ми бачили вже вище в оповіданню Л. Мартовича „Мужицька смерть“, як глибокий стіхійний трагїзм смерти заслонюєть ся враженнями і почуттями иньшого цїлком змісту. Лежить хорий Гриць і слухає злістні докори жінки: думає про господарство, про дїтей і все йому хочеть ся вірити, що він ще встане, але кожний раз жінка з злістною упертістю нагадує, що йому вже не жити: „чоловіче, чоловіче! чого дуриш сам себе? Та же ти труп. Аж, віддихати ся не можеш, так змучив ся, тим що трохи підняв ся... Та же вмреш, чоловіче! Що крутиш Божим світом?..“ і Гриць нагадує під жорсткі докори жінки своє господарюванне за останнї роки, свою нещасливу позичку у Боруха і з гірким почуттєм думає: „ой як би то... як би то вмерти... так як люде“...

„Гриць хотїв умерти, бо чув себе вже зайвим на сїм світї. Але хотїв умирати так, як люде, не крадьки. Хотїв розстати ся з родиною так, як розстають ся після празнику батько з родиною, відданою на друге село: тобі тут жити, а менї там — оставай ся здорова.

„Гриць уявляв собі ту хвилю, коли слабий чоловік говорить до своєї родини:

— Закличте менї сусїдів, най попрощаю ся.

„Він уявляв собі ту хвилю, коли сусїди сходять ся до слабого та й слухають його уважно, наче того, що вже не належить до сього світа“...

Та не так довело ся вмирати Грицеви. Богато спільного в темі маєть і оповіданнє Яновської — „Смерть Макарихи“. І тут

Generated on 2015-07-19 07:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

також хороба важка і смерть небажана, а чоловік Тетяни Макар з еґоізмом здорової людини отверто каже в очи хорій жінці — „коли б хоч знаття, чи житимеш, чи помреш, а то... хто його зна... тільки клопіт з тобою“...

Не хочеть ся вмирати Тетянї: тільки що після важкого життя по наймах доробили ся до власного господарства в власній хатї — „чи варто було стільки років побивати ся, не досипляти, не доїдати, щоб такого кінця діждати? Цїлий вік чужим людям годила, по сусїдах тиняла ся, а діждала свого кутка, свого шматка хлїба — неспособна стала нїкуди, прийшов час помирати“...

Шкода дїтей, шкода свого життя, шкода щойно заведеного господарства, чи заховає се все чоловік?

У Макара свій клопіт. За час хороби він вже призвичаїв ся до гадки, що жінка вмре і поки що не дуже жалкує за нею, але де взати гроші на похорон? Зайвого є лише кожух та теличка, треба чи се чи те продати. К великодню теличка телятко приведе і буде молоко давати — хоч би Тетяна дочекала, щоб дїтям не довело ся б більше в сусїдські глечики заглядати... А як Тетяна вмре швидко, ще до масницї?

Смерть сама по собі невимовно траґічна, але скільки важкої іронії, що людина не може на самотї віддати ся свому горю, але зараз же його захоплюють щоденні клопоти життя. „І знову досада на помершу жінку заворушила ся в серцї у Макара. Чому було Тетянї не протягти ще одного тижня, діждати ярмарку. Продав би він телицю за 20 карбов., відбув би похорон за 6, а за 14 купив собі меньшу теличку. Ох! вміла Тетяна працювати, та не зуміла помирати! Осиротить — осиротила, та ще й хозяйство розорила!“

Але треба думати і про будуче, і в хатї, де щойно лежала Тетяна, жінки, чекаючи коли прилетить мухою на канун Тетянина душа, вже заводять розмову, кого сватати Макару; порішили сватати Столяриху.

„А муха наче прочула останнї слова: затрїпала крильцями, підняла ся під саму стелю, загула, заплакала на всю хату, припала до голівки сонного Сидорка та й зникла навіки невідомо куди“...

Цїкаво задумана автором повість „Городянка“, де в біоґрафії дївчини Пріськи дани паралєльно малюнки селянського і мїського побуту. Городянка се сама Пріська, з дванадцяти років

Generated on 2015-07-19 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

живе вона в місті, в наймах і зовсім відбиває ся від селянського життя. Була Пріська покоївкою в одній родині, вісім років провела тут, але нарешті вмерла її пані і вона мусїла шукати иньшої служби. Подумала, подумала Пріська і подала ся до родичів на село. З своїми звичаями і поглядами, Пріська являєть ся на селї серед селян чужою, городянкою. Всї цїкавлять ся, коли саме городянка почне працювати, але — хоч і самі родичі бажають привчити знов городянку до селянських робот — Пріська не охоче береть ся до забутої працї: вже до иншого привикла вона, і сїльське життє здаєть ся Прісцї не цїкавим та нудним. Думали, що може за роботящим господарем, на власнім господарстві візьметь ся лїпше городянка за селянську працю, видали її заміж за Данила, але і се не помогло, і городянка кидає хату і чоловіка, щоб знову пійти в найми в містї. В другій частинї ми і бачимо Пріську знов в містї, знов у наймах і малюючи нам ті кілька родин, де жила Пріська у наймах, автор характеризує взагалї становище мійських служниць, як їм ведеть ся в їх умовах життє. Як бачимо, тема дуже цїкава і мало розроблена в нашій лїтературі, але автор вагаєть ся, чи брати свою тему тільки як біографію самої лише Пріськи, чи більш широко, як начерк життя мійських служниць: через те і не зовсім ясно виступають деякі подробиці, як їх розуміти, чи як типове, чи припадкове. Кінчаєть ся повість поворотом Пріськи на село і тепер вже на завсїди: знесилена, хора, Пріська лишаєть ся у родичів і — в контрастї з неприхильно-глузливим відношеннєм селян до Пріськи з її мійськими примхами і витребеньками в її перший приїзд, тепер всї зустрічають городянку дуже приязно і чутливо, отже і сама городянка, вільна тепер від свого попереднього захоплення, переконуєть ся, що на селї більш щирі і приязні відносини, нїж у містї, та починає розуміти селянське зневірє до міста і мійського життя,

Як проби псіхольоґічного розроблювання зауважимо „Лїсничий“ та „За високим тином“. В першім оповіданню перед нами старий лїсничий Гарасим. „Усе життє Гарасимове перейшло у тому лїсі, усї сили, які були, пішли на догляд його, усї думки — йому на користь і здавало ся, нїби усї коріння дубків тих переплели ся у його серцї — так боляче було йому переживати сухолїттє, так весело дивити ся на соковитий лист досить политого дощем дерева, впивати ся вохким повітрєм лїса. І той лїс ріс та ріс на втїху, на гордощі дїдови, а вкупі з тим росли та роз-

Generated on 2015-07-19 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ростали ся й його надії". Гарасим о стільки зжив ся і зріднив ся з своїм вихованцем лїсом, що вважає його майже своїм власним „я виростив його то я йому батько, я йому й голова": за сороклїтнє пеклуваннє коло сього лїса Гарасим призвичаїв ся вище всього ставити свої обовязки лїсничого і коли брат будучої невістки попав ся з порубкою в лїсї, Гарасим зовсїм не вагаєть ся затримати будучого родича, як злодія, та поскаржитись на нього пану. І зовсїм приголомшуючою несподіванкою було для Гарасима дізнати ся, що молодий пан цїлком не цїкавить ся сим лїсом і не хоче слухати свого лїсничого: уся довга неустанна сороклїтня праця коло лїсу показала ся в сю хвилину Гарасиму якоюсь помилкою і він збентежений і обурений зараз же рішає кинути свою службу лїсничого.

„За високим тином" се сумна історія селянина — песіміста. Склала ся доля його так, що від людей приходило ся бачити лише кривду від самих малих лїт, через те в серцї Микити глубоко закоренило ся недовірє до людей. Ще дитиною-сиротою зазнав Микита кривду від дядька-опікуна, який цїлком прибрав до своїх рук спадщину Микитиного батька. Зневірившись в людській правдї, Микита парубком кинув село, пристав до рибалки дїда Омелька та став рибалчити. Але і далї не повело ся Микитї лїпше. Покинула його жінка, загинув несподївано син, а донька не дуже щасливо жила з чоловіком своїм. Через те взявши до себе унучку Гапку Микита виховав її за тим високим тином, як і сам жив в віддаленню від людей і почуваючи свій близкий кінець, приходить нарештї після довгого міркування до гадки, що й унучцї Гапцї лїпше вмерти нїж лишати ся самій між чужими людьми беззахистною сиротиною.

В звязку з сегочасними умовами селянського життя стоїть комедія „На зелений клин": важке безземелє українського села викликає ріжні безосновні надії та хімерічні легенди. Одна з таких легенд се оповіданнє про далекий щасливий Зелений клин. Хитрий Воротиленко хоче поживитись з селянського захоплення кольонїзаційними плянами: він виявляє з себе ходока з Зеленого клина, бере з селян задатки і думає повернути сї задатки в свою користь. В кімнатї з Воротиленком колишнїй приймак Гнат, також хитроумна людина, що промишля скуплею земель після переселенцїв. Але на щастє селян сї далекосяглі пляни двох сїльських павуків не здїйснили ся і з сих надій Воротиленка нїчого не вийшло.

Generated on 2015-07-19 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Модест Левицький.

Маленька книжечка оповідань уся перейнята теплим лагідним почуттєм симпатії до людського бідування і людської безпомічности. Читаючи сї оповідання мимоволї пригадуєш ту характеристику лїкарської працї, яку дав сам письменник в однїм з своїх оповідань: „Як часто доводить ся лїкареви жалкувати, що він лїкар! Мабуть нї одна професія не дає таких тяжких та прикрих хвилин, як лїкарська. Може хто скаже, що бувають і радісні хвилини, коли почуваєш себе щасливим, вирвавши жертву з обіймів смерти. Бувають... але мало їх. Гірких більше". Досить се характеристично, що лїкар висуває як раз наперед сей бік своєї користної працї. Се може свідчити і взагалї про псіхічну вдачу того, хто писав сї уваги, підкреслюючи як раз лїкарську безпомічність в деяких спеціальних випадках, коли хороба або умови життя в нівець оборочають заходи лїкаря коло хорого.

Такі песимістичні гадки снують в голові лїкаря, коли він сидить коло хорого Нухима, якому вже нїякий лїкар не дасть поради в його важкій хоробі на ґрунтї загального знесилення орґанїзма від щоденного голодування. Се оповіданнє може бути добрим зразком лїтературної манєри письменника. „Порожнім ходом" — так характеризує візник заробок бідного Жида Нухима Бершадського, який не маючи постійного заняття, не знаючи нїякого майстерства, живе лише з операцій з позиченими грошами: позичивши кілька карбованцїв, купить в однім місцї, продасть або виміняє в иньшім і таким чином заробить собі кілька нещасних копійок зиску. І коли Нухим Бершадський, знесилений таким важким бідуваннєм — „порожнїм ходом" — нарештї безнадїйно захорував, лїкар не може допомогти йому, бо найголовнїйше — той ґрунт, на якому розвила ся важка хороба — се важкі умови життя, а сього не може змінити лїкар своїми лише заходами.

До сього яскравого малюнку жидівського щоденного бідування певним pendant може бути подібний же малюнок в оповіданню „Щастє Пейсаха Лейдермана". Се особливе щастє полягає в тому, що Пейсах нещасливо стрибнувши з поїзда, не розбив ся увесь, а лише розбив собі щоку. Пейсах уважає се особливим щастєм, бо йому приходить ся працювати не тілько на себе, але і на доньку-калїку і на трьох її дїтей. Був сей Пейсах

Generated on 2015-07-19 07:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

музика, грав на скрипці і був остільки відомий, що його кликали грати инодї і в Київ; але з такої репутації доходів було мало і старий музика дуже бідував зо своїми сиротами. З теплою сімпатією малює нам автор сього старого Пейсаха з його злиденним життєм, з його глубокою любовю до внучат, яким завше щось привозив старий музика з весілля, якого небудь гостинця, або що.

До економічного бідування серед щоденних злиднів, до сумної безпомічности перед ріжними нещастями, викликаними звичайно тими самими ж важкими умовами життя, до всього сього додати треба ще зневажливе або суворе відношеннє тих, що мають „начальницьке піклуваннє“ над селянським побутом. Глубоким сумом таких відносин та піклувань перейнято оповіданнє — „Забув“. У соцького Головатого синок вмер від дитячої пошести; в глубокім відчаю від сього нещастя батько забув поіменувати власного хлопчика в своїм щоденім справозданню становому про дитячу пошесть на селї. Се цїлком зрозуміло, коли згадати батьківський сум, але „становий був лютий; звичайно по суботах, як ставили ся до нього всї соцькі, він тяжко бурхотав, кляв їх на всї вирви; чи раз, бувало, й стусанів надає й воду наставить носити за кару й дрова рубати“... При такій системі поводження з селянами, легко зрозуміти як становий скарав Головатого за його провину.

— „Троє вмерло, одинадцятеро слабих, відповів соцький.

— Гм... Василївський, дайте-но менї рапорт фершала, що прислали у волость.

Один з канцеляристів, худий, цибатий, застромивши перо за вухо, метнув ся до поставця, добув якогось папера й подав становому. Той глянув у рапорт.

— Брешеш, сучий сину! — гримнув він на соцького.

— Нї, ваше благородїє, справедливо...

— Справедливо? Називай усїх! Які вмерли?

— Циганчука Корнїй... Бугацького — двоє: Ганна й Каленик...

— Ну?

— Слабих одинадцятеро...

Гучно ляснуло у канцелярії: становий на розмаш затопив соцького по лицї.

— А Головатий Іван, сучий ти сину? — гримнув він гучно

Соцькому світ закрутив ся, в очах стемнїло.

Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Се мій... Івась... вибачайте, забув"...

Смерть дитинї від Бога, зневага батькови — від станового, се можна зрозуміти. Але в иньших випадках, наприклад де умовна норма закона входить в конфлїкт з звичайним розумінням відносин, там важко розібрати, чому людина винна в тім або тім. Мав, наприклад парубок Максим першу льготу що до служби в війську: жили вони з жінкою і хорою матирю в злиднях, але якось то бідували. Аж ось вмерає Максимова мати і разом з тим Максим втрачує першу льготу, яку мав з огляду на немічну, хору матїр. Злиднї тіж самі, нїщо не міняєть ся, але смерть матери цїлком руйнує і без того важке родинне життє Максима. Сам він мусить йти в військо, а жінка з донькою лишаєть ся безпомічною московкою („Перша льгота").

Подібний же випадок і в оповіданню — „Добре дїло". Там закон відбирає у Максима після смерти матери першу льготу і нещасливому синови приходить ся з сумним почуттєм згадати про матїрну смерть: „мамо, мамо! не зазнала ти сама щастя і нам його не дала! Чому ти не прожила ще хоч зо два днї для нас, для вільготи?" Тут постанова для приюта каже приймати лише підкидків, байстрів і не дає місця шлюбним, законним дїтям, хоч би як їм погано вело ся серед злиднїв незаможньої родини. Коли у бідного шевця Скиби знайшла ся ще дитина, шевчиха за порадою кума городового надумала віддати нарожденне до приюта, але виявило ся, що там приймають лише підкидків і шевцеву дитину не прийнято. Тодї зявила ся спасена, здавало ся, думка: записати дитину в приют незаконною. Але на кого записати? Нарештї згодила ся покоївка Настя признати шевцеву дитину своєю для запису в приют. Охрестили, віддати. Всї були певні, що роблють добре дїло для шевцевої родини і дуже були здивовані, коли дізнали ся, що в сїм добрім дїлї суд бачить підлог. Правда, всїх виправдили і відпустили без кари, але основа сього конфлїкту між законом і сумлїннєм тих, що бачили тут лише добре дїло, лишила ся неясною і незрозумілою для всїх: сеж все таки добре дїло і як же можно його квалїфікувати як каригідний вчинок — підлог?

Характерним зразком відношення до законних норм являєть ся оповіданнє — „Статья 182". Закон дає певним вчинкам певну квалїфікацію, підкреслюючи ті або иньші відтїнки, обминаючи ті або иньші полекшуючі прикмети і підводячи під одну загальну норму ріжні инодї відмінні вчинки. Сїльські хлопцї пустуючи та

Generated on 2015-07-19 07:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

шуткуючи зробили щось подібне до блюзнірства: закон зазначує в своїй статї певну за се кару. Хто розглядає сю справу, всї поміркувавши признають, що се лише вигадка, іграшка, нїякого серіозного заміру побачити тут не можна, і піп, і становий, і судебний слїдователь і прокурор: всї вони, окрім того, пригадують з свого життя щось подібне до сїєї вигадки сїльських парубків, але норма закона так ясна і зрозуміла, що годї сперечати ся і з важким серцем треба вчинити справу по 182 статї. Так формальне розуміннє закона витїсняє і заслоняє усяке иньше.

Найбільш траґічним з всїх оповідань здаєть ся оповіданнє — „Злочинниця". В попереднїх бачили ми важкі злидні, важке бідуваннє, глубокий відчай людської безпомічности перед невмолимою смертю, зневажливе і суворе відношеннє урядників до селян, нарештї конфлїкт між звичайним розуміннєм відносин і юридічним їх толкованнєм. Нещаслива доля Васьки се найбільш траґічна подїя: безталанну Ваську обдурив двірський наймит, породила вона неживу дитину і боячись напасти закопала її в ровчаку. Покликали Ваську на суд. Бідній дївчинї так богато прийшло ся зазнати сорому, глузування, докорів, що вона почуває себе зовсїм знесиленою. А тут ще погроза — суд, каторга, яку вона собі уявляє в незвичайно важких умовах життя. Нї, легше смерть собі заподїяти, і безталанна Васька вішаєть ся на поясї від своєї спідницї того ж самого дня, коли в судї виголосили їй вирок — два тижні в арештї — вирок, якого вона зовсїм не зрозуміла, збентежена, непритомна і знесилена усїм, що їй довело ся пережити за останні днї.

І в сїм коротенькім переказї перейнятім глубокою симпатією нещаслива пригода з Ваською робить велике враженнє на читача.

(Далї буде)

Generated on 2015-07-19 07:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

На античні теми.

ПРОМЕТЕЙ.

О Зевсе, ти, котрий менї не можеш
Пробачити, що я людей твоїх
Зробив людьми, тим часом, як ти, гордий,
Бажав зробить з них тільки рабів!
Чого ти так розгнївав ся, о боже?
Чого тремтиш ти на своїм Олїмпі?
Хіба... хіба боїш ся ти за себе
І за свої і владу і величність?..
Так за-що-ж ти так ремствуєш на мене?
Хіба-ж тобі, всевладному, так заздро,
Що я, не ти, — творець людей правдивий?
Так! Я, не ти, не ти, лукавий боже,
Бо ти їм дав обличча тільки людське,
А я у них поклав безсмертні души,
Бо я, не ти, в тих душах запалив
Святий вогонь борнї, невдоволення,
Який від них сховав ти, а я в тебе
Перехопив і людям дав на вжиток...
Катуй-же знов, катуй мене, о боже,
І посилай шуліку ненаситну
Все знов та знов те серце сміле жерти:
Я не боюсь! Мольби ти не почуєш,
О Зевсе пишний!..
Та невже-ж ти думав,
Що я не знав, які мене ждуть муки,
Як підіймав я прапор визволення?
Невже-ж не знав я, що всїма громами
На мене ти з висот своїх грімнеш?..
І думаєш, що я тебе бою ся?
Що я твоїх громів-перунів,
Як те дитя малеє ізлякаюсь?..
Гріми, шпурляй громами: не бою ся!
Та і чого боятись? — Дух мій — вічний,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

І нездатний ти погасить його,
А кар твоїх я небоюсь...
Ти бачиш:
Корюсь тобі... корюсь тобі сьогодні,
Але що завтра буде, чи ти знаєш?
Чи так-же ти на пишному Олімпі
Сидітимеш, богами оточений?
Чи, може... Може?.. Що-ж — я ще корю ся!..
Так посилай ізнов свою шуліку:
Хай серце знов із грудей видирає
І кров мою знов ллє: — я не бою ся!
За темний люд, що досі в тьмі блукає,
Готовий я і далі ще терпіть,
Бо вірю я, що той вогонь небесний,
Що викрав я в тебе і людям дав,
Що той вогонь пізнання та свободи
У полумя велике розгорить ся
І в людях дух розбуркає міцний.
І я тобі кажу, о гордий боже,
Що ти не знав, кого тоді творив ти,
Не знав людей, не знав своїх рабів,
Не знав, що в них готуєш власну гибель,
Що люде ті, зневажені тобою,
Самих себе богами постановлять, —
І з ганьбою в гурті богів обдертих,
Як заєць той, втечеш з свого Олімпу...
Я жду того: в тім пімста моя буде!

НЕРОН.

Рим потопав у хвилях вогняних...
Як море, хвилі ті ревли і клекотали:
Палаци, і сади, і храми пишні в них
Один по другім поринали.
А полумя вставало і лилось
І заливало ціле місто,
І димом небо зайнялось,
І метушив ся люд, шукаючи захисту.
Гук, галас, стогін, крик, плач люду, рев волів
І гуркіт падаючих мурів...

Generated on 2015-07-19 07:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

І на високий дах Нерон свій двір узвів
І з зацікавленем стежив
За тим бойовищем страшних вогненних турів.

Він високо стояв над морем вогняним
У дикім захваті, у запалі натхнення
І смерти крик і жах знищення
З жагою він впивав. Він чув: родились в нім
Шаленість, глум і унесеннє, —
І у душі його якісь нові чуття
В відповідь всім тим барвам і бренінням
Тремтіли в нестямі якогось забуття
Напруженим і хижим тріпотіннем.
Він ліру в руки взяв, заграв і заспівав
Про ту красу пожежі могутної, —
І спів його страшний і падав і лунав,
Як крик погорди навісної.
Співав він про свої надмірні почуття,
Про коней гриви вогняної,
Про стоголовий люд, знищеннє всежиття, —
І спів його звучав і глумом надчуття,
І міцю дикою й страшною...
А коло нього тлум підлестників двірських,
Гетер, патриціїв, кастратів
Красою любувавсь пісень оттих царських,
Аж поки голосу не стратив...

Скажений кесарю! Мерзеніі раби!
Розпусти і мерзот нікчемні й хижі діти!
Ні, той народ, що вас терпить без боротьби,
Не варт під сонцем більш жити!..
Невже-ж тоді одної сильної руки
Не винайшлось у цілім Римі,
Щоб кинути в огонь, — всім иншим на тямки, —
Тирана: хай-би щез у димі!..
О, коли Рим старий напруженнєм одним
Не міг знищить скаженого тирана,
Не міг відтять руки, що глузувала ним:
Він мусив згинуть, як омана!

Generated on 2015-07-19 07:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

П. ПОНЯТЕНКО.

К. Маркс в національнім питанню.

14 березіля минуло 25 літ з дня смерти К. Маркса (помер 1883 року), а 5 мая — 90 літ з дня його народин (родив ся в 1818 р.). Постать Карла Маркса — одна з найвизначнійших і імпозантнійших постатий минулого XIX в. Маркс — се „велетенський розум другої половини XIX віку“ як висловив ся про нього його співробітник і особистий друг Енґельс. В сій характеристиці, хоч би й близької людини — немає прибільшення. Глибоке знанне Маркса з поля економічних та соціяльних наук, однаково гостра аналіза й сінтеза його розуму, висока наукова вартість його праць — знаходять признанне і оцінку не лише серед прихильників і учеників його, але й серед чесних прінціпіяльних ворогів. Двацять пять літ минуло, як помер той чоловік, а його втрата для міжнароднього робітничого руху й доси лишаєть ся незамінною. Заслуги К. Маркса перед тим рухом величезні. Говорити про них, як і про те, в чім лежить вага його теорії матеріялістичного розуміння історії і взагалі всього того, що відомо під загальною назвою „марксізма“, — ми тут не будемо. Для сього требаб б було написати спеціяльну і ширшу розвідку, що виходить поза межі поставленого нам собі завдання — вияснити по можности, як ставив ся „велетенський розум“ і один з орґанізаторів та проводирів робітничого руху до національного питання, котре за останні часи стало таким пекучим та гострим для робітничих верств поодиноких країн.

Серед широких кругів прихильників і учених Маркса панувало, а подекуди й доси панує, переконанне, що Маркс ставив ся ніби то ворожо до національного питання. По свідоцтву Пернерсторфера, серед німецьких марксістів кожний обяв національного самопізнання часто вважав ся за провину перед інтернаціоналізмом. Більш того, ще не так давно проклямуванне національних переконань робило чоловіка непевним в очах других, давало привід називати його реакціонером [1]). З подібним відношеннєм до національного питання ми зустрічаємось і в Росії, з боку росийських (вла-

[1]) Див. Пернерсторфер. Національна та інтернаціональна думка.

Generated on 2015-07-19 07:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

стиво великоруських) марксістських кругів[1]). Те, що серед марксістів в Росії, як і серед марксістів західно-европейських країн були й є не лише окремі течії, а цілі соціял-демократичні партії, що надають національному питанню значіннє одної з першорядних для робітничої кляси ваги, — може свідчити хіба лише про те, що справа з національним питаннєм в загальній концепції марксізма стоїть не так, як запевняють марксісти-антінаціоналїсти.

Але звернемось до самого Маркса, відшукаємо, що сам вчитель каже про ту справу.

Ледве чи не вперше Маркс мав нагоду висловити свої погляди на національні питання, на національні справи, в 1843 році, коли він в статї „Єврейське питаннє“ в „Deutsch-Französische Jahrbucher“ вступив в полємїку з Бруноном Бауером з приводу можливости для нїмецьких Євреїв полїтичної емансіпації. В сїй статї Маркс виявив себе як переконаного асімілятора-антісеміта. Звичайно, його антісемітізм і по арґументації і, особливо, по висновкам — то що инше, як антісемітізм Крушеванів, Люеґерів, Дерулєдів. В „Єврейському питанню“ Маркс зводить єврейську національність виключно до економічного еґоізму. „Химерична національність Єврея — се національність купця, взагалї капіталїста“ — каже він і далї: „як тілько суспільству пощастить знищити емпіричну суть єврейства, себ то торгашевство з усїм тим, що його викликає — Єврей перестане істнувати, бо його самопізнаннє не буде мати вже під собою ґрунту“...

„Суспільна емансіпація Євреїв — се емансіпація суспільства від єврейства“[2]).

Після Євреїв, Марксови прийшлось займати ся справами національних рухів і змагань серед австрійських Славян та инших народів. До сих рухів і змагань, що з найбільшою інтенсивністю повстали в Австрії підчас революції 1848 р. Маркс ставив ся не однаково. До національних змагань одних народів: Поляків, Мадярів, Італїйців — Маркс відносив ся з глибоким почутєм. Силою свого запального слова — він боронив ті змагання і популяризував їх в очах громадської опінії. „Нова Рейнська ґазета“ (орґан нїмецької радикальної та революційної демократії в 1848 році),

---

[1]) Немаючи тепер змоги певними цитатами ілюструвати відношенне росийських марксістів до нац. питання, відсилаємо цїкавих до полеміки, яка велась рос. с. д. на сторінках закордонної „Искры“ з „Посл. извѣст.“, орґаном ц. к. єврейського „Бунда“.

[2]) К. Маркс. Єврейське питанне.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

на чолї редакції якої стояв Маркс, вимагала Польщі — для Поляків, Італії — для Італійців, Угорщини — для Мадярів. Особливо гаряче Маркс і його однодумник і співробітник Енґельс брали під свою опіку Польщу, польський рух до відбудування державної самостійности Польщі. Прихильність до Поляків, до польського революційно-національного руху була о стільки велика, що „Н. Р. Ґ.“, якою кермував Маркс, вимагала відбудування Польщі в межах республїки 1772 року, не вважаючи на те, що при такім відбудуванню Нїмцям прийшлось би відступити на користь Поляків де кілька важних по торговому значінню портів на Балтийському морі [1]). Зовсїм иншу оцїнку з боку Маркса знайшли національні рухи і змагання решти австрійських Славян: Чехів, Хорватів, Українців (Русинів), а також ввесь панславістичний рух і ціла ґрупа скандинавських народів: Данців, Шведів і Норвежців. Коли оцїнюючи національні рухи і змагання Поляків, Мадярів та Італійців, Маркс не зупиняєть ся перед крайнїми висновками на користь сих народів, то оцїнюючи і говорячи про подібні ж рухи і змагання: Чехів, Хорватів, Українців та скандинавських народів — він, навпаки, не зупиняєть ся перед скрайнїми висновками відмовляючи сїй другій ґрупі народів усїх прав на самостійне національно-полїтичне, чи національно-культурне життє. В національних рухах і змаганнях австрійських Славян, за виємком Поляків, як і взагалї у всїм панславістичнім русї Маркс вбачав тілько контр-революйність і реакційні змагання. Контр-революційність австрійських Славян в 1848 роцї Маркс пояснив як наслїдок всього їх історичного становища. Він не вагаєть ся запевняти, що „Чехи, Каринтійцї, Дальматинцї і инші, як він каже „вмираючі народности“ зробили спробу скористати ся загальною революцією 1848 року, щоб повернути собі своє полїтичне status quo 80-х років після Р. Х.“ [2]).

---

[1]) Пізнїйше, каже Ф. Мерінґ, коли Маркс писав про нїмецьку революцію і контр-револ. в американській „Nev Jork-Tribune“, він висловив ся про польське питанне більш обективно. Обективність ся на думку Мерінґа полягала в тім, що Маркс вже не йшов так далеко, аби вимагати, щоб во імя відбудування Польщі в межах 1772 р. Нїмцї зреклись колись польських Данцїґа і Ельбінґа. Замість сих двох портів, Маркс знаходив можливим відібрати від Росії Ріґу та Мітаву і передати їх взамін Данцїґа і Ельбінґа Полякам. На наш погляд, обективність ся дуже непевна, особливо коли взяти на увагу, що Мітава і Ріґа і непольські, і нерос.йські м.ста, а належать до Латишів та Естів.

[2]) К. Маркс. Историч. очерки I Германія в 1848—50 г.г. рус. пер. изд. Алексѣевой стр. 80—81.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Розуміючи так „вірно“ змаганнє Славян, вважаючи їх з засади (окрім Поляків) безнадійно реакційними, Маркс писав в „Нов. Рейнській ґазетї“: „ми знаємо тепер, де скупчені вороги революції — в Росії і в славянських землях Австрії, і жадні фрази, жадні вказівки на невиразну демократичну будучність сих народів не здержуть нас від поводження зі своїми ворогами, як з ворогами“. Парафразуючи поклик Бакуніна до загально славянського конґресу в Празї „бороти ся не на життє, а на смерть“ за відродження славянства, Маркс кликав прихильників революції так само бороти ся не на життє, а на смерть з „зраджуючим справі революції славянством“[1]), виповідаючи йому в інтересах революції „повну винищування боротьбу і безпощадний тероризм“[2]).

Коли для одних народів, як от: Поляків, Мадярів, Німців, Італійців — Маркс вважав за необхідне здобуттє державної самостійности, то цілому рядови инших народів він відмовляв не лише такої самостійности, а й просто права на національне істнуваннє, на підставі того, що, нїби „всїм Славянам, окрім Поляків, Росиян та ще хіба турецьких Славян, бракує зовсїм звичайних історичних, ґеоґрафічних, полїтичних та економічних умов, не лише для полїтичної самостійности, але й для звичайного животїння[3]). В відношенню до південних Славян Маркс йде ще далї. Останнї, по думцї марксівської „Нової Рейнської ґазети“, просто мусїли б зденаціоналїзувати ся на користь Німців та Мадярів, бо, бачте, ті останнї боронили Славян в XV та в XVI в.в. від турецьких нападів.

Подібно як до величезної більшости славянських народів, так само ставив ся Маркс неприхильно і до згаданої ґрупи народів скандинавських: Данців, Норвежців та Шведів. Данців і з боку матеріяльної і з боку духової культури Маркс вважав в повній залежности від Німеччини. Ввесь „скандинавізм“ він характеризував як грубе, брудне захопленнє „нутром“, що свої чуття і думки не може висловлювати инакше як „грубістю в відношеню до жінки, вічним пянством та нападами боксерської лютости, що змінюєть ся плаксивою чулістю[4]). Війну з Данїею з за Шлезвік-Гольштінії Маркс вважав справою революційною. „Право Німеччини супроти Данії,

---

[1]) [2]) Ф. Мерінг. Історія германской соціал-демократіи. Рос. перев изд. Т-ва Бр. А. и И. Гранат и К°. Москва 1906 г. стр. 118.

[3]) Див. вже цитовану нами Истор. германской с. д. Марінга т. II стор. 117.

[4]) Ф. Мерингъ. Истор. германс. с. д. т. II стр. 119.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

писала „Нова Рейнська ґазета“, се право цівілїзації проти варварства, проґресу проти застою“[1]).

Отже, як бачимо, відношеннє Маркса до національних рухів, до національних змагань поодиноких народів не однакове. Здавало ся б, що однакові по сути змагання мусїли б знайти й однакову оцїнку, але у Маркса се не так. У нього ми бачимо то почуттє великої сімпатії до національних змагань одних народів, то зустрічаємось з найбільш гострим засудом по адресї подібних же змагань других народів. Така суперечність дасть ся вповнї зрозуміти, коли ми відшукаємо ту точку, з якої виходючи Маркс оцїнював рухи поодиноких народів.

Річ в тому, що Маркс не займав ся з окрема національним питаннєм. Особисте його життя склалось так, що для розвою національного почуття у нього не залишалось, або майже не залишилось жадного місця. Варто пригадати тут де-що з його біоґрафії. Маркс по походженю був знїмчений Єврей. Його полїтичний радикалїзм і боротьба проти абсолютизму в Нїмеччинї з замолоду зробили з нього полїтичного еміґранта. По части по власній волї, по части гнаний урядами тої чи иншої країни, Маркс переїздить по головних містах Европи. Жив в ріжні часи в Анґлії, Бельґії, Швейцарії. В своїому житю, в своїй практичній дїяльности Маркс, здебільшого, зустрічав ся і мав справи з людьми, для яких національного питаня, так само як і для нього, нїби не істнувало. Не істнувало не через те, що вони його цїлком, з пересвідчення відкидали, а не істнувало через те, що не було причин займати ся тим питаннєм, не було того реактиву, на якім би національні чуття могли виявити себе. Робітники Анґлїйцї, Французи, Нїмцї, з якими Маркс переважно мав справи, належали до націй, над якими не панувала инша національність. Вони не знали національного утиску і не почували свого націоналїзму, як не почуває зубів в ротї здоровий на зуби чоловік. Коли-ж Марксови приходилось висловлювати ся з приводу національних рухів націй, що належали або до національно роздорблених або національно покривджених народів, то Маркс ставив ся до тих рухів і до тих народів не як взагалї економіст-соціольоґ, а як полїтик певної доби, яка має свої певні полїтичні завдання. Ставлючись так, Маркс не розвязував принціпіяльно справи про те, чи має, і коли має, то яку власне має вагу національне питання, як таке взяте само по-собі.

[1]) Ф. Мерингъ. Ист. герм. с. д. т. II стр. 118.

Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Нї, висловлюючись з приводу національних рухів і змагань як політик, Маркс і оцінював ті рухи і змагання з погляду політичних інтересів певної доби, відповідно тому, о скілько ті рухи і змагання сприяють черговому політичному завданню — розвою загальноевропейської революції, якої скорий вибух Маркс й його близчі співробітники предбачали вже в початку 40-х років. Від вибуху давно ожиданої революції Маркс надіяв ся дуже багато. Як лише прийшов в 1848 році її час — Маркс ввесь віддаєть ся участи в революції, бо думав, що вона утворить умови сприяючі розвоєви масової орґанїзації пролєтаріята. „То була доба „головокружительныхъ“ історичних хвилин, коли Маркс забував про свій реалїзм[1]) і віддавав ся „чародѣйству красныхъ[2]) вымысловъ“ відносно будучности в найбільш близькому часї, безпосередно за революцією 48 року, наступлення соціялїстичного ладу в Нїмеччинї[3]). Чи-ж можна, втративши реальний ґрунт та віддавшись чародійству хоч би й „червоних“ вигадок заховати в собі безсторонність, так потрібну в момент оцінки того, чи иншого явища суспільного житя? Розумієть ся що нї, й ся втрата безсторонности виявилась й на Марксови, в його присудах і вироках що до національних рухів і змагань ріжних народів в 40-х, а, головно, в революційному 1848 році.

Дякуючи своїй хисткій та тенденційній вихідній точцї (бїжуча політика), як також — розуминю нації в змислї держави (про що мова — низче), Маркс дїлить рухи і змагання національно-покривджених народів на дві ґрупи, відповідно тому, чи сприяють ті рухи і змагання поширенню революції, чи ведуть вони до перебудови політичної мапи Европи в напрямі „червоних“ вигадок чи, навпаки, — стають на завадї справі революції, ведуть до розпаду цїлого політичного орґанїзму на цїлий ряд більш-менш самостійних держав, провінцій. Після подїлу, відповідно вказаній прикметї, в однім ряді сприяючих розвоєви революції опинились національні рухи і змагання: Поляків, Мадярів, Італїйцїв, хоч в другім ряді, ворожих европейській революції знайшлись, однакові власне по своїй сути з першими рухами рухи: Чехів, Словінцїв, Хорватів і решти Славян, як також і ввесь панславістичний рух. Розумієть ся, що симпатії Маркса на боцї перших націй, за те

---

[1]) Курсів мій П. П.

[2]) Курсів автора, що цітую.

[3]) П. Берлин. Памяти К. Маркса. „Образованіе“ III кн. 908 р. стр. 134—135.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

на долю других націй — випадає чимало всяких злобних доган. Історик нїмецької соціяль-демократії Ф. Мерінґ каже, що „Нова Рейнська ґазета“, на чолї якої в 1848 роцї стояв Маркс, „робила гострий поділ між великими, здібними до життя націями, що з завзятєм борять ся за свою незалежність, і маленькими відсталими відломами націй, що підіймали повстанне з демократичними гаслами на язицї лише для того, щоб фактично стати на шляху революційному рухови найбільш поступових народів або бути знарядєм для тої цїли в чужих руках [1])“.

Втрата реального ґрунту сприяла тому, що Маркс переціню-вав революційність і демократизм національних рухів і змагань таких народів, як от Поляки, Мадяри. Редакція „Н. Р. Ґ.“, себ-то Маркс і його товариші, введена в блуд тенденційними польськими істориками, щиро вірила, наприклад, що „Польща шляхетської демократії давно похована, але що вона породила на світ здорового сина — Польщу хлопської демократії [2]). Недобачав Маркс також і того що Мадяри, які повстали проти нїмецького панування — „самі були меншістю в своїй країнї і зовсїм не мали на увазї забезпечити Румунам, Словакам, Українцям (Русинам) та Сербам, що жили в межах Угорщини, ту незалежність, якої вони домагали ся для себе“ [3]). Що з окрема до Польщі, то в відбудуванню її Маркс, подібно як і взагалї нїмецька демократія 40-х років, вбачав особливі вигоди для будучої зєдиненої Нїмеччини. Вже згаданий нами Ф. Мерінґ каже, що в 30—40-х роках питанне про Польщу стояло в Нїмеччинї так: „Хто хотїв нїмецької єдности й незалежности той мусїв бажати також й незалежности Польщі“. В відбудуваню ідеалїзованної з „прекрасного далека“ Польщі не тілько Маркс і його однодумники, а навіть й буржуазна нїмецька демократія бачила найбільш певний засіб ґварантувати розвій европейської революції і забезпечити справи европейської демократії (поперед всього справи нїмецькі) від втручання в них абсолютистичної Росії. Таким робом велика прихильність нїмецьких демократів 40-х років в тім числї й Маркса, до справи відбудування Польщі — походила з чисто нїмецьких національно-еґоістичних мотивів, бо-ж „національне інстнуванне Польщі нї для якого иншого народу не було так необхідним, як для нїмецького. Загальна війна революційної Нїмеччини і револю-

[1]) Ф. Мерінг. Ист. г. с. д. т. II стр. 110.

[2]) Мерингъ Истор. герман. с. д. том т. II стр. 110—113.

[3]) Л. Ґумпльовіч. Націонализм и интернаціонализм в XIX в. рос. перев. изд. Попул.-науч. библіот. № 1 СПБ. 906 г. стр. 9.

Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ційної Польщі супроти Росії була найбільш певним засобом знести февдалізм як в Німеччині, так і в Польщі“ [1]). От-же як бачимо, не певна якась стало вироблена теорія, не певні обґрунтовані прінціпи робили Маркса прихильником національних рухів Поляків Мадярів і Італійців.

Так само не в імя якоїсь теорії, не в імя якихсь непохитних прінціпів Маркс кидав перуни гніву по адресі инчих, славянських народів, що змагали до відродження. Для нього було досить, що чеська Прага не підтримала революційного німецького Відня, що Українці в Галичині стали на боці реакційної бюрократії, а не Мадярів. Маркс бачив, що і Чехи, і Українці, і Хорвати, і Словінці, і всі инші, окрім Поляків, славянські народи шкодять справі революції в Австрії, перешкоджають революції вибухнути загальноевропейською пожежою. Не дошукуючись близчих причин, які завели згадані національности в ряди реакції, Маркс, кидає по їх адресі, як ми бачили, дивовижніобвинувачуваня, вважає їх, як національні орґанізми, назавше страченими і співає їм „отходну“. Кождний безстороній помітить, що в сих присудах Маркса знов видко вплив чародійства „червоних вигадок“. Нема чого казати, що жадному славянському народови контр-революційність не була властива „як наслідок всього його історичного становища“. Не кажемо вже про те, що жаден нарід славянський не марив в 1848 році тай не міг марити об чімсь подібнім до того, аби „повернути собі своє політичне status quo 80-х років після Р. Х.“ Се питанне хоч і жарт в устах Маркса, але жарт досить злобний. Справдішня контр-революційність Славян в 1848 році походила з зовсім инших джерел. Чеська Прага не підтримала революційного Відня через те що до останніх часів Чехи цілком вірно вбачали в Німцях гнобителів своєї національности, своєї країни. Революція німецька вибухнула раніш, ніж німецьке суспільство могло дати Чехам докази своєї лояльности, а сама революція мала пан-ґерманські тенденції. Українці не підтримали польського повстання в Галичині знову через те, що повстанне те тілько в уяві тих, хто, як от Маркс, знав Польшу з „прекрасного далека“ мало демократичний характер. Справді, се повстанне йшло під знаком відбудування історичної, великопанської Польщі, що рішуче немало нічого спільного з демократизмом і в свою чергу значило для Українців винародовленне на користь Поляків. Хорвати, Словінці, Дал-

[1]) М. Мерингъ. Истор. германс. с. д. т. II стр. 110—113.

Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

матинці і инші славянські народи Угорщини не підтримали мадярської революції знову таки-ж через те, що побіда тієї революції принесла-б угорським Славянам необмежну мадяризацію, що справді так і сталось по побіді Мадярів. Не бажаючи причиняти ся до зміцнення того чи иншого національного елєменту, австрийські Славяне, за виємком Поляків, заняли ворожу до революції позіцію, бо-ж та революція загрожувала поставити їх в ще небезпечнійше з національно-політичного боку становище. Уряд скористав ся таким становищем і настроєм більшости славянських народів. Роблячи уступки Чехам в Чехії, Українцям в Галичині, Хорватам в Угорщині, він в своїй боротьбі з революцією мав змогу оперти ся на сі народи, бо вони змагали до національного відродження, до національного життя так само як й Італійці, Мадяри, Поляки, а зовсім не мали охоти до винародовлення, до повернення в гній, який би мав піти на зміцненнє і зріст хоч-би й таких культурних народів, як от Німці, не кажучи вже про Мадярів, чи Поляків, ступінь культурности яких ще й тепер стоїть під великим знаком запитання [1]).

Шукаючи поратунку від шовіністичних, хоч би й революційних кличів Поляків та Мадярів, ставлючись з недовірєм до панґерманського в сути космополітизму революційного німецького суспільства, — Славянство, окрім Поляків, як ми вже знаємо стало побіч контрреволюції і вилило свої почутя в безґрунтовному для нас тепер, панславізмі. Сей останній, в уяві кращих своїх представників, малював ся як федерація рівноправних славянських народів. Безумовно, будь вільність національного самопізнання та політична федерація одним з кличів революції 48 року, Марксови й його прихильникам не прийшло ся-б кликати прихильників революції до боротьби не на житє, а на смерть з зраджуючим ніби справі европейської революції славянством. Та гаслом революції 48 року в сфері політичного ладу був не федерелізм, а навпаки — централізм. Для Німеччини, для Італії — той останній був тїсно сполучений з національним відроженнєм, з побідою демократії над февдалізмом. Федералізм і воля національного самопізнання не входили також в інтереси ні польської, ні мадярської велико-панських шовіністичних революцій. І от, замісць того, аби віднайти справдешні пружини, які кидали славянство за виємком Поляків в бік контрреволюції й панславізма, Маркс, як ми бачили, заспо-

[1]) Згадайте погроми Мадярами Словаків або недавні польські погроми Українців у Львові.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

кoюєть ся на невлучних вигадках і дотепах. Федералїстичні ідеали панславізма він не розбиває критикою, а злістно висміває їх. „Як би, каже він, гарно було-б, коли-б Хорвати, пандури та козаки утворили аванґард европейської демократії, коли-б амбасадор (посланик) республїки Сібір передав свої посольські папери в Парижі!“

Про те, що Маркс грубо помиляв ся в своїх присудах, що до національних змагань і рухів славянства, як також і що до „скандинавізма“ — ми доводити тут в подробицях не будемо. Пригадаємо лише де-що з його необачних пророкувань і противставимо їм сучасну дійсність, яка так різко розминаєть ся з тими пророкуваннями. Досить пригадати собі тільки, що Чехи, яких Маркс при всякій нагоді не називав инакше як „вмираючою“ народністю, що ті самі Чехи тепер по ступіню матеріяльної і духової культури стоять нїчим не низше Нїмцїв і в кождім разї вище Мадярів, Поляків та турецьких Славян. Чеський пролєтаріят в наші часи, по ступіню своєї свідомости і орґанїзованости, складає один з сильнїйших віддїлів міжнародньої робітничої армії, над виробленнєм світогляду якої і її орґанїзації так багато працював Маркс. В наші часи найзавзятїйший нїмецький шовінїст-націоналїст не стане запевняти, що „Чехія в будучности може істнувати тілько як частина Нїмеччини“, як то запевняв Маркс [1]). Чи маємо ще вказувати на той високий рівень культури, якого досягли від часів 40 років скандинавські народи: Данцї, Шведи, Норвежцї. Гадаємо, що се зайве, бо кождий, хто стежить за розвоєм загально-людського культурного житя, знає імена Нанзена, Брандеса, Ібзена, Кнута Гамсуна, як також знає й те, що демократія в скандинавських країнах зробила більші успіхи, нїж в Нїмеччинї.

Раніш ми казали, що Маркс, на жаль, не займав ся спеціяльно національним питаннєм. В наведених вище прикладах, він оцїнював національне питанне з погляду небезстороннього полїтика. Тілько в однїй лише теоретичній працї, в „Комунїстичнім маніфестї“, Маркс зупиняєть ся над національним питаннєм, освітлює його і оцїнює з погляду ідеольоґа робітничої кляси. Та й в сїй, взагалї блискучій і глибокій працї, де так сміло і вірно в цїлому накресленно тенденції розвою капіталїстичного ладу, Маркс впадає в очевидні похибки. Ще в 1843 роцї, полємізуючи з Бруноном Бауером з приводу єврейського питання в Нїмеччинї, Маркс, як ми мали нагоду познайомити ся, зводить суть єврейської національности до

[1]) Дивись К. Маркс. Критичні нариси I. Германія в 1848—50 г.г.

Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

де-кількох рис еконономічного еґоізму. Хоч „ледви чи можна сперечати ся об тім, що навіть для Німеччини 40-х років характеристика соціяльної структури єврейства, що стала за підвалину марксової арґументації, вже тоді не відповідала дійсности“... [1]) Пізнійше, в „Комуністичному маніфесті“, що вийшов в 1847 році і був спільною працею Маркса з Енґельсом, Маркс визнає націю, національність як явище певної історичної доби, явище властиве певному стану капіталістичної продукції і властиве, головно, певній клясі. Автори „Комуністичного маніфесту“ не знають націй хоч і перероджуючих ся, але біль-менш постійних псіхо-фізіольоґічних, культурно-історичних соціольоґічних утворів. Для них нація — се виключно тілько часова політично-економічна категорія, що виявляє свою природу, свою діяльність в межах буржуазної держави. Держава і нація — для авторів „Комуністичного маніфесту“ се терміни, що покривають собою одно друге. Тому що робітничі верстви кождої держави в часи складання і появи „Ком. маніф.“ були чужі тій державі, а кожда держава по „Комуністичному маніфесту“ тілько й була нацією, то звідси висновки, що „у пролєтаріята немає вітчини“. Друге явище, властиве буржуазним державам, а власне: тенденції прилучення до себе чужих територій чи то шляхом завойования, чи шляхом економічно-торговельних впливів, дало змогу авторам маніфеста зробити дальші спірні висновки про те, що „національна виключність та антаґонізм все більше та більше счезають вже з розвитком буржуазії, з одноманітністю промислової продукції і відповідних їй житєвих умов“, що „пануванне пролєтаріята ще прискорить їх (себ то націй) счезанне“, як також висновок, що „велика сила національних літератур счезає і зливаєть ся в одну загально-світову літературу [2])“.

Коли зупинимось над наведеними виписками з „Ком. маніф.“, то побачимо, що суть національного питання, його вагу для робітничої кляси автори того маніфесту розуміли хибно. Сучасні видатнійші теоретики і провідники загально-робітничого руху, ученики Марксові, як от Бебель, Каутскій, Жорес, Валян і инші, при багатьох нагодах (як от відповідях на загально-відому анкету, улаштовану редакцією „La Vie Socialiste“, в дебатах на міжнародньому соціялістичному конґресі в Штутґарді в 1907 році по питанням:

---

[1]) Вл. Класовскій. Національность и ассимиляція — зборник „Вопросы національности“ стр. 62.

[2]) Див. „Комунистич. манифест“.

Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

мілїтаризм та міжнародні конфлїкти й ин.) цїлком виразно зазначили, що робітничим масам зовсїм не чуже почутє любови до свого рідного краю, що їм зовсїм не байдуже про те, в якому станї знаходить ся та їх рідна країна, „отечество“ і що робітничі маси як найбільш зацїкавлені в культурному розвою нації, до котрої належать, і країни, в якій живуть, другими словами — що у пролєтаріїв є національність, є вітчина. Повсяк-денна практична дїяльність робітничих орґанїзацій ще більш виразно протестує проти висновків Маркса, як одного з авторів „Комунїстичного манїфесту“. Що правда, національна виключність, коли її розуміти, як відгороженнє себе китайською стїною від сусїдів, — зменшаєть ся, але національний антаґонїзм з часів народження капіталїстичного способу продукції і аж до наших часів — зовсїм не зменшив ся, хіба лише те, що прибрав більш гуманні форми, та те, що коли на ґрунтї національного антаґонїзму назріває якийсь конфлїкт, то він загрожує розрядитись війною вже не між тілько безпосередньо зацїкавленими націями-державами, а війною між цїлими коалїціями держав. Що-ж до счезання окремих націй, до асіміляції національних лїтератур, процесів, заповіджених Марксом, як наслїдків розвою і поширення капіталїстичного способу продукцій, то ми на протязї цїлого XIX віку до XX — можемо вказати лише на процеси як раз протилежні тим, які предбачав Маркс. Досить вказати на увільненнє Греції, відокремленнє від Голандії Бельґії, відокремленя від Анґлії частини її американських кольоній і утвореннє нової нації „янкі“ і нової держави — Північних зєдинених держав, на відокремленнє від Австрії мадярської нації і повстанне держави Угорщини, на національне відроженнє балканських Словян і утвореннє там цїлого ряду нових національних держав; нарештї на наших очах, на порозї XX віку Норвеґія відокремлюєть ся від Швеції. Се факти утворення цїлком нових полїтичних і полїтично-національних орґанїзмів, які принїс з собою розвиток капіталїзму в Европі. Окрім того, ми маємо цїлий ряд на пів незалежних полїтично-національних орґанїзмів і цїлий ряд народностей, в яких ще відбуваєть ся процес національного відроження, національного самоопредїлення і які змагають ся до національної самостійности в більш чи менш повній формі. До першого ряду належать такі анґлїйські кольонії, як Канада, Австралїйські держави; де-які провінції Австро-Угорщини, Фінляндія в Росії і инші. До другого ряду належать іредентичні змагання: Ірляндії, Катальонії, Фляндрії, України й др. Всї сї процеси переважно характери-

Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

зують ся й відродженнєм національних мов, розвитком оріґінальних національних літератур. Вони, ті процеси, як раз — вірні товариші розвою капіталїстичного господарства.

Коли ми вказуємо на помилкові висновки Маркса в справі національного питання, то робило се не з пустого бажання показати, що от, мовляв, дивіть ся, як велетенський розум грубо помиляв ся. Нї, нам також відома та загальна істина, що не помиляєть ся той, хто нї про що не гадає, що розум, який би він не був гострий, не вільний від прикрих помилок і непевних висновків. Нами при тих вказівках керувало єдине бажаннє показати, що не все те, що Magister dixit — се непохибна істина. На жаль, широкі круги марксістів, як то ми можемо бачити зі слів Пернерсторфера про нїмецьких марксістів і знаємо з росийської дїйсности, — мали та й мають нахил забувати иноді про ті загально-відомі трюізми. Хоч як очевидна випадковість і непевність позіцій, з яких оцїнював Маркс національні рухи, хоч як очевидна помилковість його висновків та присудів в справі національного питання, але для багатьох марксістів все ще те, що казав вчитель, має перевагу над тим, що каже само життє. Покликуючись на те, як гостро та неприхильно ставив ся вчитель до національних рухів славянських народів (при чому забуваєть ся, що вчитель розвязував питання не прінціпіяльно), як також покликуючись на окремі місця марксістського євангелія — „Комунїстичного манїфесту“ (де дякуючи, як ми вже знаємо, не критичному відношенню Маркса до розумінь „нація“, „держава“, мають ся такі висновки як: „пролєтарі не мають вітчини“), — марксісти багатьох країн в розуміннє інтернаціоналїзма, до якого кличе робітників ріжних націй марксізм, почали вкладати розуміннє неґативного, а то й ворожого відношення до національного життя. Між тим інтернаціоналїзм Маркса зовсїм не визначав байдужности до національних справ. Ми вже знаємо, що Маркс спочував національним змаганням окремих народів, коли ті змагання, на його погляд, не ставали на перешкоді розвязанню полїтичних завдань певної доби. От-же значить у Маркса сам по собі інтернаціоналїзм не виключає національного. Що більше, при инших умовах інтернаціоналїзм може бути не тілько не ворожим національним змаганням, а як раз навпаки — може бути в повному контактї з сими змаганнями, може цїлком зходити ся навіть з націоналїзмом. Подібною фарбою і був закрашений власне космо-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

політізм в Німеччині 40-х рр. „В Німеччині, каже проф. Масарик, ліберальна партія, а надто ліва геґеліянська (вихованцем якої був Маркс) були космополітичними. Але фактично, сей космополітизм, при тодішній політичній розріжненості був національзмом, що змагав до зєднання Німеччини (се особливо треба сказати про Енґельса)[1]).

От-же, як бачимо, при інтернаціоналізмі, при космополітизмі, коли вони розуміють ся як ідея увільнення від національної виключности і обмеженности в усіх проявах культурного життя, — залишаєть ся певне місце національному чуттю та змаганням до підвисшення культурного рівня народів шляхом їх національного відродження. Инша річ, коли інтернаціоналізм та космополітизм розуміють ся як ідея „воспріятія“ не тілько сути здобутків загально-людської культури, але й певних форм тих здобутків. На практиці такий інтернаціоналізм, космополітизм, звичайно, не утворює якоїсь „над-нації“, а зводить ся простісінько до асіміляції, до винародовлення, що правда, не всіх націй на користь одної, вибраної, а тілько націй слабших, не-державних, на користь націй хоч би тільки політично дужчих, державних. Та инакше й не може бути, бо-ж неможна уявити собі цілі маси людей по за національністю. Коли я, як складова частина сих мас, вирікаюсь приналежности, будемо казати до української нації, то роблю се неодмінно на користь збільшеня численности нації російської, польської чи якоїсь ще иншої, бо користаюсь формами культурного життя, властивими тій чи иншій нації, а не якимись метафізичними „космополітичними“, бо таких форм в яких би виливалась загально людська культура — властиво й немає. Непевність інтернаціоналізму, космополітизму в другому розумінню виявляєть ся ще й в тім, що він, засуджуючи одні національности на винародовленнє, утворює для других осередок, в якому поруч з пшеницею починає рости і кукіль, поруч з квітками почуття солідарности до инших націй — починають буяти й будяки аґресивного націоналізму, що переходить, навіть у найбільш демократичних елєментів нації, може й несвідомо, в шовінізм. Тікаючи від проблематичного „націоналізму“ націй, що змагають до відродження, прихильники інтернаціоналізму, космополітизму, як ідеї повної асіміляції, попадають з вогня та в полумя, бо роблять ся, хоч і мимовольними може, прихильниками націоналізму аґресівного, справжнього, що дуже мало

[1]) Проф. Массарик, Націоналізм та інтернац. с. демократії стор. 20.

Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

личить оборонцям демократії та робітничих мас. Як властиво легко зеднують ся й вживають ся під одним дахом такі протилежности як космополїтизм, коли він розуміть ся як ідея національної асіміляції, і аґресивний націоналїзм можемо бачити хоч би з прикладу поданого професором Массариком в праці „Націоналїзм і інтернаціоналїзм соціяль-демократії". Власне: на Гамбурґському конґресї нїмецької с.-д-тії в 1897 роцї, соціялїст Пфанкух цїлком в штибі офіціяльного нїмецького патріотизму зложив заяву, що в нїмецькій соціяль-демократії він не знає жадних польських товаришів. Може хто в подібній заяві і вмудрить ся побачити космополїтизм, інтернаціоналїзм „висчої марки", а на наш погляд — так се просто брутальний шовінїзм, брутальність якого від того, що він заманїфестований устами соціялїста-марксіста не тільки не зменшуєть ся, а навпаки — зростає.

До переконання, що інтернаціоналїзм, космополїтизм має вагу лише як асіміляція ідей, сути, як прінціп солїдарности, і що такий космополїтизм для свого переведення в житє зовсїм не виключає національного як форми, як засобів, — до такого переконаня марксістська думка йде поволї. Доси ми маємо одну лише робітничу партію, котра, стоячи на ґрунтї наукового марксізму, виробила радикальну проґраму до розвязання національного питання. Се власне австрійська соц.-демократична партія. Її берненська проґрама (вироблена на зїздї в Бернї в 1899 роцї) викликала найживійше заінтересованє в кругах марксістів, що визнають вагу національного питання[1]). В Росії, в сій справдешній „державі національностей" дякуючи відомому опортунїзмови російських марксістів в справі національного питання, робітничі партії окремих недержавних національностий, здебільшого, мають кожна окрему національну проґраму.

Впрочім, російські марксісти починають вже й сами почувати, що успіх їх роботи, справа пропаґування ідей — гальмують ся в значній мірі, між инчим, і нехтуваннєм національного питання. На се останнє російські марсісти „пробують" звертати увагу. Маємо на увазї ту резолюцію, яку російські с. демократи ухвалили на останьому Лондонському конґресї і яка мала зазначити дефекти в дїяльности соціяль-демократичної фракції другої Думи. Резолюція

[1]) Змісту сеї проґрами не подаємо, бо вона майже загально відома з праць по національному питаню. Між инчим в українській літературі зміст її поданий в статтї В. Левінського — „Нац. питан. і с. д. в Австрії", дивись „Дзвін" збірник І. 1907 р.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ся, як знамено нових течій в рядах російських марксістів в справі національного питання, остілько на наш погляд важна, що ми вважаємо потрібним навести її в цілому. Резолюція та каже: „Вважаючи, що своїм недосить уважним, до останніх часів, відношеннєм до національного питаня фракція втратила слушність використати думську трібуну для освітленя національного питання в Росії і ввійти в зносини (связаться) з широкими масами населення пригноблених національностий, зїзд хоче бути певним, що с.-д. фракція буде вживати всїх зусиль до того, аби і в сфері сих питань стати на відповідну високу ступінь, як представниця інтересів робітничої кляси Росії [1]).

Хоч правду кажучи, для людей, що більш менш ознайомлені хоч би з літературою російських марксістів по національному питанню (коли так можна назвати де-кілька статей по ріжних часописях), не кажемо вже про практичну дїяльність, дивно, чим саме фракція завинила перед партією в справі національного питання. Адже сама партія нехтувала національне питаннє, а коли порушувала його в літературі і починала „освітлювати“, то лише для того аби ще більше його затемнити і аби довести своїм читачам, що то питаннє буржуазне. Коли-ж партія російських с.-д. ввіходила „в зносини з широкими масами населення пригноблених національностей“, то лише для того, аби разом з теорією клясової боротьби принести тим масам і асіміляторські тенденції „обґрунтовані“ на підставі марксїзма.

Зазначивши таку, приємну тілько для прихильників відродження національного пригноблених народів в Росії неконсеквентність партії росийських марсістів (р. с.-д. р. п.), ми не будемо вдавати ся в пояснення причин, що привели ту партію до вказаної неконсеквентности. Будемо вірити в те, що житє своїми невпинними прикладами незабаром і зовсїм доведе марксістам, що з сектанською упертістю тримають ся тілько слова, а не духа науки свого великого вчителя, що можна бути одночасне і членом інтернаціонального робітничого товариства і сином свойого народу, своєї країни, що в відомій заяві керманича польських марксістів Дашиньского: „Я Поляк і соціяль-демократ“, або в подібній-же заяві нїмецького соціяль-демократа Пернерсторфера: „Я Нїмець і соціяль-демократ“, як і в подібній заяві кожного иншого марксіста члена одної чи другої національности — немає найменшого шовінїзму,

[1]) Итоги Лондонскаго съѣзда. СПБ. 1907 г., стор. 110.

Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

немає найменшої суперечности. Національність не стоїть на заваді, не може стояти на заваді увільненню робітничих мас від соціяльного гніту, бо сама вона, як найбільш приступна і зрозуміла масам форма, робить ті маси з найбільшим успіхом співучастниками загально-людського культурного житя. І той хто справді не націоналіст, не шовініст може тілько спочувати змаганням національно-пригноблених народів до національного відродженя, не кажучи вже про те, що сам не буде брати участи в асіміляторсько-денаціоналізаторській роботі.

Коли Маркс і радив австрійським Словянам в 1848 році денаціоналізувати ся на користь Німців й Мадярів, то з сього не можна робити висновку, що Маркс й на завше держав ся-б подібних поглядів в справі національного питання.

Дякуючи тому, що для робітничих верств, як раз найбільш капіталістично-розвинених країн, національного питання, завдяки відсутности національного визиску, національного утиску, не істнувало, ученики Марксові, так само як і вчитель, довший час не звертали на те питанє найменшої уваги. І лише з того часу, як робітничий рух зростає в Австрії, де національна боротьба віддавна була боротьбою, що захоплювала всї верстви, всї кляси кождого народу, національне питанє стало в увесь свій зріст перед теоретиками й проводирями західно-европейського робітничого руху. Австрійські марксісти мали відвагу глянути в очи дійсности і виробили проґраму, що на підставі марксової-ж теорії клясової боротьби дає сміливу розвязку національного питання, сього, справді „гордієвого вузла“. Після Австрії, на арену боротьби виступила робітнича кляса Росії, другої імперії національностей, де національна боротьба, національне питанє, дякуючи більшому числу ріжних народів, складнїшому переплетенню їх інтересів, обіцяє вилитись ще в більш гострі і заплутані форми. Але росийські марксісти доси легковажили те питанє. Чи будуть вони мати відвагу так сміло порвати з помилками вчителя й піти за життем, як то зробили їхні товариші в Австрії — покаже недалека будучність. А тим часом не можемо не зазначити, що 25 років з дня смерти вчителя — се досить часу для того аби орієнтувати ся в тім, що певне, а що помилкове в його теорії, в його дослїдах і висновках. Повне зреченє помилок вчителя — се найлїпше свідоцтво того, що ученики знають і розуміють його науку.

Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

НАТАЛЯ РОМАНОВИЧ.

САШКО.

Тихо було у всїм домі — і Сашко напружено прислухав ся, щоб ухопити, хоч який небудь звук з сусїдньої хати... Ні, ще нїкого нема, не посходились... Підійшов до вікна. Гарно було там за вікном — так би стояти й дивитись і не думати ні про що... або лежати там, на леваді, на свіжім сїні й дивитись в небо блакитне, чисте й глибоке... або ще краще он там летїти з білими хмарками. Але хмарки собі летять все далї й далї, легенькі й вільні, а Сашко все мусить бути тут, в сїй душній, тїсній хатї, де для його наче й місця нема. І справдї нема, бо чому ж його все від одної хати до другої перекидають, і всї його родичі хочуть від його відчепитись? Ось і зараз там, в сусїднїй кімнатї всї рідні, які зїхались до бабунї, будуть радитись, в кого йому бути, куди його втиснути... Бо стара бабуня, в якої він живе вже рік (мати його небіжчика-батька), розгнївалась на його, і коли приїхали дїти її до неї на вакациї — дядько Петро, який учителював на Подїлю, і тїтка Галя з дочкою і її чоловіком, а після них Сашкова опікунка — бабуня Борошенкова — мати його мами, — вона сповістила їх, що не хоче далї тримати Сашка.

— Але чого бабуня так розгнївалась? Нїколи Сашко не думав, що то буде така велика біда... Що він такого вчинив? У бабунї на горищі стояла скринька одного старого пана, який колись мешкав у бабунї, потім виїхав, лишивши свої річи, і не зявляв ся вже три роки. Там в скринцї знайшов він богато нових пер і циркуль; взяв собі все те — той старий пан мабуть вже вмер (бо три роки про його не чутно) і йому зовсїм не потрібні ні пера ані циркуль; а йому, Сашкови, так їх треба — не допросить ся, щоб купили. І він зовсїм не думав, що краде, що своїм вчинком робить кому-небудь лихо. Чого ж бабуня так розгнївалась? Правда, він ще вчинив щось... ну, справдї таки лихе, але ще й не те роблять школярі! Йшов собі з товаришом над вечір до дому і не те щоб навмисне, а так якось воно вийшло — набив мужика, що йшов пяний і хитаючись зненацька штовхнув Сашка. Мужик другого ранку нажалував ся вчителеви (він пізнав Сашка, бо

Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

часто зустрічав ся з ним, маючи своє обійстє недалеко від хати Сашкової бабунї) і вийшла погана історія. Бабуня, як пізнала, сплеснула руками і перехрестила ся: що ж то далї буде? — гукнула вона до своєї дочки Тосї, що завжди з нею живе.

— Та що, мамо, одкажіть ся від його, бо нїчого з його не буде... І ось — чи триматиме його бабуня далї, чи нї — як хочеть ся се швидче знати... У неї все ж таки хоч трохи краще Сашкови, ніж по других рідних... А що з його нїчого не буде — нехай собі... Ось, вже сходять ся: чогось сміють ся дядько Петро і сердито буркоче тїтка Тося. І голос опікунки — бабунї Борошенкової, і ще кроки і ще... Сашко лїг на канапу і намірив ся тихо-тихо лежати, щоб слухати, що там за дверима казатимуть.

— Та ми вже се десятий раз чуємо: стояла скринька на горищі, і там були пера; скринька там і досї стоїть, а пер немає... Годї вже... бубонїв дядько Петро, з шумом сїдаючи на рипучого стільця. Тосю, ти вже своє всїм сказала, всї ми чули; тепер вже ми будемо говорити.

— Ой, те хлопчисько, — зітхнула бабуня Борошенкова. Ну, оттаке зробити! Ну подумайте...

— Та я вже давно помічаю, що він зіпсований; ще як він у мене був, то й тодї деякі капости робив, — додала тїтка Галя; та що ж робити, треба хлопця довести до ладу.

— Ну, от будемо говорити про його — розляг ся голос дядька Петра; значить ви, мамо, не хочете далї Сашка тримати?

— Та що, чи хочу я, чи не хочу? Як би він був слухняний хлопець... я ж ним турбую ся, шкода менї його; сирота, та все ж таки й син мого сина. І нї на що зле не навчаєш, всього доброго йому бажаєш, а воно яке! Як те вовченя, що в лїс дивить ся. Як би хто другий його взяв, була б рада, бачу, що я не вмію з ним, він мене не слухає... та й на що менї оті клопоти: там втягнув щось, там побив ся, ще хату менї спалить!

— Ну, то як собі хочете, мамо; міркуйте, — відказав дядько Петро.

— А я то так думаю, мамо, — заверещала тїтка Тося; на що вам ті клопоти? Чи ще мало опікували ся внуками від дочки, що ще мусите й синових дїтей викохати? Опікуни у Сашка є, най опікують ся.

Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Та не зна що говорять, — рознервовано зацокотала бабуня друга. — Яке там опікунство? Над чим опікунство? Що ми маєтки забрали, капітали забрали? Що ми опікуємо? Ну, добре, я опікунка, то перебув вже хлопець у мене; тепер у другої баби посидить, така ж сама рідня баба, як і я...

— Баба то рідня, але ви не тілько баба, а ще й опікунка,—розважно вимовив дядько Петро, — і як ваш вихованець справляє такі неприємности, то мусите взяти його собі.

— Ото пак, велике лихо вчинив, пера взяв, та там натовк когось! Мало він менї дошкулював, як в мене жив? і терпіла...

— Та знаєте що, мамо, обізвалась тїтка Галя, я вам так посовітую: пожалїйте ви хлопця, потерпіть ще рік; най вже він скінчить училище; бо як відмовите йому тепер, доведеть ся йому покинути вчити ся і їхати з опікункою.

— Най вже сидить, та хоч би слухав... треба, щоб наказали йому всї ви, аби слухав, та вчив ся добре, а менї не тяжко, я йому добра хочу.

— От, мамо, ви завжди такі добрі, то й нїчого не маєте, — забуркотїла тїтка Тося.

— Про мене — як хочете, пробубонів дядько Петро, — моя хата з краю.

— А про мене, — несподївано і різко задзвенїв голос Катрі (дочки тїтки Галї) — треба зробити инакше. Треба більше уваги звернути на хлопця. Що йому дасть се училище? Був він в ґімназії, не треба було забирати; а взяли — бо правда, не було чим заплатити за вченнє (опікунка не зібрала) то треба знов його до ґімназії, і подбати про те, щоб було з чого платити за вченнє. Ось, нас скілько тут! Най кожний дасть скільки може два рази на рік, щоб скласти Сашкови на вченнє. Треба довести хлопця до ладу — казали — і ось так се можна зробити! Хиба, як він сирота, то вже йому не треба і вчитись більше, і долї йому кращої не треба? Навпаки, ми мусимо дбати, щоб він не терпів дуже від того, що втеряв батька й матїр...

— А, де вже там думати про ґімназію, як нема з чого платити, — зарепетувала бабуня Борошенкова; — хоч би тут скінчив!

— Таки трудно, дочко, завважила тїтка Галя, ти ж памятаєш, як він був у нас, коли в ґімназії вчив ся: і нам важко

Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

було його утримати, бо мало грошей йому присилали, а всього треба... у нас же зайвих не було, та й тепер немає... та він ще й не добре вчив ся.

— Як то мало грошей висилали? — зацокотала з обуренням бабуня Борошенкова, та дядько Петро перервав: — ну, справа вже покінчена, прошу розходитись, а то вже старі балачки підуть... покинь Галю, ходім краще на леваду...

— Ага, а мені на почту бігти, дочці гроші одіслати, бо вчора ж пенсію получила, — згадала бабуня Борошенкова.

— Мамо, а все таки ви не добре робите, що не слухаєте мене, буркотіла тітка Тося, виходячи з бабунею до кухні.

Стало тихо, тільки нервові, легенькі кроки вказували на те, що ще не всі розійшли ся.

— Миколо, після довгої павзи знов задзвенів голос Катрі, а чому ти мовчав?

— Що би я казав? Хочуть — най віддають до ґімназії, будемо його муштрувати, не хочуть — так і буде...

— „Так і буде“ — схвильовано повторила Катря; ні, так не повинно бути! Треба говорити, доводити, кричати, щоб Сашка віддали до ґімназії.

— А як немає грошей?

— В кого нема? Добре, най в опікунки грошей не вистарчить на ґімназію, ну то ми всі мусимо допомогти.

— А як все ж таки опікунка не схоче?

— То можна взяти хлопця без її згоди.

— Хто візьме? Ти? Ми? Значить брати на себе всю відповідальність за його будучину! Добре, а ти ж можеш повести його так, як хочеш? Хиба ж ти маєш час для сього і силу, не говорючи вже про гроші? В тебе ж діти свої...

— Так... понуро вимовила Катря. Значить, як ти сирота — ти парія... ти ні на що не маєш права. Поки батько й мати є, дітей пильнують, пестять; тільки вмерли — діти, як що не голодні, то їх з милости годують, помикають ними. За що ж діти терплять? Чим вони винні? Чому карають ся так? Ні, не любимо ми своїх дітей, коли не турбуємо ся, що вони по смерти нашій будуть робити, і тим самим вкидаємо їх в безодню невідомого, непривітного життя. Ми любимо їх лише сьогодня, дбаємо про їх добробут лише на одну годину! До чого наші мизерні піклування про те, щоб дитина вчасно випила молоко, або вмивала ся що дня, коли ми заплющуємо

Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

очи на те, що завтра — позавтра дитина наша може, як би ми вмерли, остатись і без молока і без усякого догляду. Якіж ми еґоісти! Ми значить дбаємо про дітей тілько тому, що вони тут, у нас перед очима плачуть, докучають нам, домагаючись своїх прав. А те, як вони плакатимуть по смерти нашій, як будуть терпіти від голоду й занедбання — тих сльоз, тих криків ми не почуємо, то се нас і не обходить. І, значить, ми любимо своїх дітей, як забавки, тілько для самих себе, а не любимо в їх будучих людей, пришлої людськости, яка складатиметь ся з наших дітей і внуків. — Знаєш, Миколо, — знов за хвилину задзвенів дуже гостро і схвильовано Катрін голос,—як я хочу мати таку дивну силу, щоб примусити всіх людей зглянути на се! Щоб всі відразу прозріли і побачили, яке страшне злочинство вчиняють вони, не дбаючи про будучину своїх дітей. Кожний же може вмерти що хвилини... Значить, треба так улаштувати своє життє, щоб доля дитини не залежала від життя або смерти його родичів... Треба, щоб вихованнє стало громадським обовязком-громадською справою, щоб дітьми опікувалось суспільство, щоб діти з смертю батька й матери теряли не всю свою долю, а тілько близьких людей... О, знаєш, Миколо, о скілько менше було б тоді нещастя поміж людьми! А хиба ж се не ціль життя всякого, не остання наша велика мета — зменшеннє нещастя людського життя і збільшеннє радощів його? Хиба ж се не ідеал наш — гармонія в життю людськости?!

— А, як я розфільозофувалась, — нагло впавшим голосом сказала Катря. Бідному хлопцеви не легше від мрій про гармонійне житє... Значить, нічого більше не буде, і Сашко лишаєть ся в бабуні кінчити свою школу. Між иншим, до сеї справи, що він вчинив... хиба б він взяв пера та циркуль, як би він їх мав? А чому він їх не має?.. А те, що побив когось... та хиба ж він винний того, що його не вміли виховати? Сирота — яке сумне й зворушливе слово... Си-ро-та, — мало не з сльозами в голосі тихо повторила Катря і вийшла з хати; важкими, мірними кроками вийшов за нею чоловік її, і стало знов тихо.

Сашко встав з канапи і став ходити по хатї, стиснувши собі голову руками; значить, бабуня його оставляє... то добре. А про те, що доброго? Хиба ж він не чув, як всі рідні

Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

до його відносять ся? „І зіпсований він і нїчого з його не буде“... Тілько Катря одна... Та що Катря? Вона завжди добра була до його. І він любить її: коли вона говорить, щось нове, гарне, свіже й правдиве чуєть ся в її словах. Ось, як тепер говорила, кожне слово її ловив. Гарно було-б так, як вона каже... Він на собі знає, що було б гарно, бо йому тепер дуже погано жити, нїхто його не хоче, занедбали всї. Ось він живе собі, дурниці робить, пустує, смієть ся, а як иноді зачне думати... Сашко... а давно колись він був Сашуньою, мав гарне ліжко з сїткою і великого коня. Був рожевий, здоровий хлопчик, якого всї пестили. Не лише тато й мама, а всї сї бабунї, дядьки й тїтки, коли приїздили до тата на завод, де він був лїкарем, так багато привозили всього — і книжок і забавок і солодощів... Коли підріс Сашуньо, віддав його тато до ґімназії, і маленький, чистенький, веселий хлопчик бігав туди вчити ся... Потім хороба батька, довга, уїдлива — і сум у всїй хатї й безладдє... нарештї, смерть. Маленький, веселий товстенький хлопчик виріс, змарнїв. Мати ще бадьорила ся, заробляла, щоб вчити сина, аж поки сама не захорувала і також вмерла. І ось великий, з потемнїлим обличчєм, сумний і мовчазний Сашко почав тинятись: і в тїтки Галї жив, поки ще був в ґімназії, і в бабунї Борошенкової, коли вже мусив покинути ґімназію, не заплативши грошей за вченнє, і ось в сеї другої бабунї. І всюди недобре було йому — чужий і зайвий всюди. Нема з ким щиро поговорити, всї скоса дивлять ся, наче він обїдає кого. Один... самітний, сирота, як Катря сказала. Тілько як же далї буде? як? тяжко й сумно йому. Ось і зараз: всї десь пішли — чутно розмови, сміх і веселі голоси Катриних дїтей. А ним нїхто не цїкавить ся. Сашко висунув голову, яка палала, в вікно. Проти вікна на левадї полосами лежали промінї сонця, яке вже ховало ся, і мягким світлом своїм оживляло її, а по небу плили тихо-тихо маленькі, білі хмарки, ледви торкаючись чистої блакити, плили все далї й далї, легенькі й вільні...

Сашко стояв коло вікна, сумно вдивляючись в далечінь, і рясні, чисті, великі сльози, доганяючи одна другу, збігали по щоках і тихо падали на лутку.

Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ВАСИЛЬ ПАНЕЙКО.

Культура і критика.

До редакції одної галицької ґазети прийшла недавно рукопись фейлєтону, в котрім автор, — молода, фахово образована людина, — подає спокійну, жерелами умотивовану оцінку одної нашої популярно-наукової книжки. Ся оцінка вийшла дуже некорисна для книжки, тож — хоча рецензент списав свої уваги по змозї „обективно", не втягаючи в гру особи автора, — він таки признав потрібним при кінцї свойого фейлєтону зробити застереженє: своїми увагами він не хотїв „нищити" автора, він „взагалї нїкого не хоче нищити", ним кермувала не якась анїмозія до автора, а тільки охота спростувати баламутні погляди, висловлені в книжцї, погляди тим шкідливійші, що книжка популярна та досить широко розповсюднена. Редакція той уступ рецензії викреслила з пересвідченєм, що робить се в інтересї самого автора, котрий цїлим тоном своєї рецензії безсумнївно показав, що далекі від нього підозріння особистих рахунків, нечесних намірів та якої небудь неохоти до автора книжки. Рецензія появила ся надрукована без того застереженя.

Що-ж, викреслюваня в редакціях — річ звичайна, та не варта би поданий висше випадок записувати в лїтописях, як-би зміст пропущеного застереженя не був типово-характеристичний — коли не для рецензента-критика, то для рецензованого автора, а в безконечно більшій мірі — для того суспільно-психічного підкладу, з якого виростає потреба і рація таких застережень. Перед нами стає питанє про відношенє — критики лїтературної, артистичної, наукової — до суспільности. Хай буде вільно, виходячи з вище поданого випадку, списати кілька несистематичних уваг на сю, певно не зовсїм неважну культурну тему.

Воно нинї оклепаний комунал, що т. зв. духова культура, се органїчна сума духової творчости суспільности, народа чи людства; се загал вироблених в ході вікiв здобутків людської думки, творів артистичної уяви, наукової працї та чутєвих зусиль; се Пантеон, у котрому місце для всїх богів, котрими людство покланяєть ся, се спільна основа для суперечних з собою, поборюючих себе взаїмно світоглядів, для противних собі змагань людського духа. Культура, се безмірна толеранція для найбільш протилежних світоглядів; вона не тільки приймає в себе найгострійші противен-

Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ства, — ідеольоґію християнської покори поруч ідеольоґії Ніцшеанської моралї панів, ідеольоґію будийської неґації житя поруч ідеольоґії діонїзійської радости з житя, ідеольоґію крайного повязаня одиниці державою поруч ідеольоґії найбільш індівідуалїстичного анархізму, і безконечність инших напрямів людського духа, — культура не тільки все те переймає в себе і все те, як рівно-цінні і рівновартні свої складники, з любовю і толєранцією плекає, — вона саме в як найбільшій діференціяції, в як найдальшім витонченю всїх тих духових творів бачить свою хвалу і своє достоїнство. І се теж загально відомий комунал, що єдиним крітєріем, котрий показує нам степень висоти культури даної суспільности, є степень її внутрішньої діференціяції. Висша культура тої суспільности, яка зуміла більшому числу відмінних людських індівідуальностий дати відповідний ідеольоґічний вислів, заспокоїти своїми духовими скарбами більшу скількість корінно ріжних між собою людських одиниць, подати своїм членам духову поживу в більше витонченій формі, використати для своїх духових потреб більші засоби вселюдських культурних змагань і трудів. Де більше діференціяції — в ширину й глибину, — там висший розцвіт культури, там культурнїйша суспільність. І навпаки менше культурна та суспільність, та нація, яка для заспокоєня своїх духових вимогів вдоволяєть ся прімітивнїйшими плодами, грубшими і більш неотесаними творами, — яка покористуєть ся меншою скількістю загально-людської духової енерґії, вложеної в культурну творчість. Від понятя „вишої культури“ не можна відорвати понять більше загостреного критицизму, нїжнїйшої перебирчивости, навіть вередливости супроти духових творів. Видимим знаком тих висших вимогів, ставлених духовим творам, є критика в усїх її формах, значить рецензії, оцїнки, обговорювання, аналїзи і — як вони там усї називають ся — ті способи індівідуального реаґованя на вражіня умового чи артистичного витвору.

Не хочу через край продовжати тих конвенціональних „истин“, тож звільню себе й читачів від дальшого оповіданя про вагу і ролю критики для національної культури. З уваги на сказане се річ ясна і очевидна. Щоби навязати до наведеного на самім початку сеї статтейки випадку, пригадаю тут таки зараз одну, дуже звичайну — хоча й менше відрадну — суспільно-психічну прояву. А саме:

У народів, котрі трохи запізно вийшли в круг вселюдської культури, або у народів, котрі наслїдком невзгодин історичного

Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

житя втратили безпосередню, живу і кріпку звязь зі своєю колишньою, „вишою“ культурою та аж згодом „відроджують ся“ до „вишої“ національної культури, виплекуєть ся якесь чутєве, повне прихильности, вдячности й одушевленя відношенє до кождого нового явища, що покажеть ся на ниві національної культури. Ті плоди духової творчости, які серед иншої, більш розвитої нації проминуло-б може навіть безслідно, у бідного, молодого народа дають иноді почин для нової епохи культурного житя; такі дїячі, котрих талант дав-би їм другорядне або й треторядне місце в культурній праці щасливійшого народа, в своїм народі дістають почесне, першорядне місце та стрічають пошану і вдячність з боку цїлих мілїонів і цїлих поколїнь. Критика серед такого народа обмежуєть ся звичайно на величанє, переказуванє, в добрім випадку на аналїзованє нового твору; на некорисний осуд навіть марного твору мало хто й поважить ся. Адже — треба заохочувати людий, щоб писали, малювали, віддавались науцї; адже — треба бути вдячним авторам за те, що не пішли на чужий хлїб, а працюють на „рідній ниві“; адже — кожда найскромнїйша лепта скріпляє фундамент молодої культури; адже в кінцї — „arme Leute kochen mit Wasser“... Та, як з одного боку в найраньші часи „відроженя“ або „народженя“ така тепла, родинна атмосфера прихильности для каждого нового культурного витвору психічно вповнї зрозуміла та обєктивно без сумнїву корисна (вона-ж заохочує до дальшої працї), — так з другого боку така атмосфера адорації, вихвалюваня за всяку цїну, безкритична пошана, стаєть ся шкідною і небезпечною з тою хвилею, як розвій народа вийде з періоду дитинства та вийде в період, котрий можна назвати молодечим або мужеським віком у житю народів. Небезпечна і шкідна тим, що вона дає захист усяким нулям, однодневком і марним індівідуам, котрі рішились узяти в руки перо, малярський пензель, різбарський молот. В такім періоді давня поблажливість стає національнимг ріхом. В такім періоді мусить суспільність стати ся вередливою, вимагаючою і перебирчивою; критика мусить піднести свій батіг над плечами всяких претенсіональних письменників без літературного хисту, „художників“ без художницьких здібностий, всяких пляґіяторів, бляґерів, ароґантських знаменитостий. Суспільність мусить критикою боронити ся від тих апостолів темряви, коли національна культура має справдї піднести ся на висший степень, поглибити ся й здіференціювати ся, — коли національна гордість велить суспільности станути до культурного соперництва з иншими суспільностями.

Generated on 2015-07-19 07:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Одначе призвичаєні до давньої безкарности і поблажливости „творцї“ також боронять ся проти збільшених вимогів суспільности. Боронять ся вони звичайним оружєм слабих і рабів: виробляють і пропаґують в суспільности вигідну для себе мораль, отже таку мораль, котра клеймить кождий неприхильний голос критики, кождий осуд як „нищенє“, як „неетичну напасть“, як шкідну для народнього добра роботу... Та — доволї буде загальних уваг; перейдїмо до конкретних випадків та знаних нам відносин.

Страх перед закидом „неетичного нищеня“ звелїв галицькому рецензентови робити застереженє та торжествено вирікати ся „сатани і сродников“ його. Докір за „нищенє“ паде в нас на всякого, хто неприхильно відізветь ся про який-небудь літературний, науковий чи артистичний твір, який зволить появити ся на нашій „рідній ниві“, мало того: такий закид впаде й на редактора, котрий посмієне помістити реклямової похвали для якого-небудь „рідного“ дрантя. І навідворот: як для здобутя титулу „заслужений патріот“ вистане в нас дати одну корону на „рідну“ дзвініцю в яких-небудь Вовчих Долах, так титул „многонадійного поета“ не лишить віршомаза, котрий надрапав кілька стрічок в альбомі першої-ліпшої семінаристки та зіпсував певну скількість аркушів на видруковане своїх пляґіятів з польських (очевидно!) поетів; так „нашим знаменитим артистом-малярем“ буде називатись кождий стрічний мазниця, котрий поблагословив своїх „родимцїв“ препоганими видовими листками та богомазами „патріотичного змісту“; так нїмбом адорації оповєть ся в нас людина, котра в своїм невіжестві сповнить злочин через написанє лихих підручників для шкільної молодїжи, — котра в своїй тупости вчіпить ся кількох писань якогось другорядного нїмецького професора та при кождій нагодї, словом і друком, буде пропаґувати речі, що видають їй початком і кінцем премудрости, — котра з зухвалою самопевністю буде рішати, навіть молодїжи викладати соціольоґію, економіку або иншу яку науку, в якій вона тим сміливійше повертаєть ся, чим її менше знає, — котра... і так дальше в безконечність можна списувати реєстр фактів і щоденних проявів з нашого житя, які викликують на обличе сором та в ґрудях обуренє. А хай хто поважить ся публично висказати свої сумнїви про літературну, наукову чи артистичну вартість усїх тих людий, хай хто вискаже друком свій неприхильний погляд на їх твори, хай котрий журнал або ґазета помістить кілька неприхильних рецензій і оцїнок, — то заговорять-же собі по всїй галицькій Україні (про відносини в росийській Україні не можу

Generated on 2015-07-19 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

говорити) всї ображені, заговорять! Люди будуть голосно гомоніти та по кутах перешептуватись, що ось-то там і там є така злюща і зависна людина, є такий безсовісний гурт, „клїка“ (а якже!), є орґан-ледащо, котрі всї завзялись недопустити до слави нїякого чоловіка з иншими поглядами та критикою „знищити“ всякий новий талант (так, неначеб справдїшнїй талант можна було „знищити“ не то критикою, а навіть вязницею, холодом і голодом!). У всяких варіянтах і відмінах буде се повторювати ся при картах по „Бесїдах“, на годинах у ґімназіях, на сторінках закамаркових ґазеток і журнальчиків.

Се не казки анї здогадки, а речи відомі всякому, хто трохи розглянув ся серед українськоі суспільности в Галичинї. В цїлім тім дїлї відрадною річю можна-б признати хіба те, що величезна більшість з-поміж тих, котрі нарікають на шкідних критиків та підсувають їм найпоганїйші мотиви, має по свойому найкращі наміри: помогти національній літературі, науці, штуці, не відобрати трудівникам на тих полях охоти до дальшої праці, а навпаки — похвалами і признанями їх спонукати ся дальшої дїяльности. Були часи (і не такі давні вони), коли така протекційна система була в нас потрібна; се були часи, коли цїлим нашим річним культурним придбанєм була одна повість, кілька оповідань і віршів та дві-три популярні книжечки. Тодї справдї кождий, хочби як дрібний причинок до нашого культурного приходу мав своє значінє. Тодї і така протекційно-прихильна атмосфера мала своє оправданє в нашім тодїшнім убожестві. Одначе се вже — богам олїмпійським дякувати — tempi passati. Наша культурна дїяльність вийшла вже з рамок продукції „для домашнього обихода“ та увійшла в обсяг загально-европейських культурних інтересів; наш що-річний культурний білянс показує вже і квантітативно, і квалїтативно — при всяких недостачах і недомаганях — позицію таки за надто поважну на те, щоб нам не вільно було трохи піднести рівень наших культурних вимогів, присвоїти собі загально-европейські культурні мірила. Свойого часу Ляссаль гірко жалкував ся на „прокляту недостачу потреб“ матеріяльних у нїмецьких робітників, недостачу, котра була найпоганїйшою перепоною для економічного і суспільного підвигненя робітницької кляси. Нам доведеть ся червонїти ся від сорому задля „проклятої недостачі потреб“ духових у нашої суспільности, задля того задоволюваня себе „малим“, яке не позволяє нашому загалови ставити до своїх письменників, учених, артистів, поетів, популяризаторів, такі домаганя, які ставить ся до

Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

анальоґічних дїячів европейських. Відси йде нарікане на „нищенє“ критиками.

А тимчасом у наші часи сей ідилїчний настрій являєть ся вже анахронїзмом і культурним пережитком. Не даром-же за нами цїлі поколїня трудівників, котрі вложили силу своїх умів, труд свойого житя, ентузіязм свойого духа в працю над культурним двигненєм нашого народа, не даром-же серед найнекориснїйших обставин, під гнетом росийського жандарма, серед мук засланя, серед невзгодин еміґрантського житя, серед крайного матеріяльного недостатку в потї чола працювали дїячі нашого відроженя і голови свої клали серед змагань, котрих мета була одна: ввести наш народ, як самостійного і рівноправного члена, в сїмю европейських народів, пробити нам вікно до Европи, протерти нам шлях до загально-людської культурної взаїмности. Вони-ж

„Поле дикеє орали,
„Шлях серед хащів найпущих
„Просїкали й протирали... [1]).

І труд їх усїх, тих покійних уже, та живих іще героїв нашого відродженя, мавби дати нам не більше, як тільки панеґіричне, парвенїївське, солодкаве величанє кождої марниці, потуранє кождій культурній окрушинї — за те тільки, що вона на наш стіл упала! Навіть найчорнїйший песиміст не може нам щось таке підсувати. Великі їх уми силкувались і силкують ся присвоїти собі все, що розбурханою хвилею билось і бєть ся об них з боку західно-европейської культури й житя. Полїтична недоля нації викинула богато їх з-під власти щоденних, тїсних, на коротку мету обчислених інтересів; їх мрія — поставити наш народ на европейську стопу, доказати нашу культурну повнолїтність; їх твори стоять на уровенї західно-европейської культури. Після них та поруч них нам уже не вільно повертати до дрібних крітеріїв при оцїнюваню наших духових творів, нам не вільно вже иньшою мірою мірити наші, иньшою европейські культурні придбаня. Пересуди про „нищенє“ критикою таланів мусять піти в непамять разом з иньшими культурними пережитками. Від тих, котрі виступають на полї нашої культурної дїяльности як поети, артисти, учені, публїцисти, популяризатори, ми мусимо домагати ся — коли певно не ґеніальности, — то сього, щоб їх твори могли сміло станути перед европейським осудом, у перекладї чи ориґі-

[1]) *Ів. Франко.* О. Люнатикови.

Generated on 2015-07-19 07:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

налї, та не принесли нам компромітації. Хто за слабий на те, хай не криєть ся за млїсною асекурацією перед критикою. „Pardon wird nicht gegeben!“

Сього вимагає наше національне достоїнство.

Ще кілька полємічних тай неполємічних уваг про критику.

Богато з тих, котрі не в силї видержати в рецензії, оцінцї або критицї нїчого більше, крім славословій для автора, мотивує своє обриджене до критики тим, що ось-то вона звичайно не обєктивна, а субєктивна, що з неї пробиваєть ся звичайно особиста антіпатія, пристрасть, навіть ненависть до автора, що вона дуже часто кінчаєть ся глумом або бодай іронїчною усмішкою в напрямі безталанного та ще й неприсутного автора. Годї инакше, але треба таки признати, що в тих закидах є частина правди. Та — здебільша не в тім значіню, як се розуміють ті, котрі се виголошують. Бо, як з одного боку безсумнївно є правдивий афоризм Лїхтенберґа (повторений Новачиньским), котрий перестерігає читача, що не все є винна сьому книжка, коли він (читач), ударивши в неї головою, почує тільки пустий гук, — так з другого боку не можна відмовити слушности словам д-ра Франка, що обєктивними можуть бути тільки обєкти, субєкти-ж мусять бути субєктивні. Є більше й менше глупі критики, так само впрочім, як і критиковані автори, — і на се нема ради, тим більше, що кождий, хто нарікає на глупоту людей, все готовий подати бодай один виїмок із того загального закона: тим виїмком очевидно він сам... Є люде з більшим або меншим темпераментом, з більшою або меншою пристрастю, тай в міру того й їх твори та їх критики будуть більше або менше палкі та пристрастні. І нема чого на се жалкувати съ, навпаки, чим більша ріжноцвітність письменницьких вдач, тим інтереснїйша лїтература (бо лїтературу тут маємо в першім ряді на увазї). Коли-ж люде є замкнені в своїм субєктивізмі та коли обєкти зверхнього світа (отже й твори письменства) не входять в своїй цїлости в свідомість людини, а тільки відбивають ся в її умі відповідно до його прикмет та дають їй змодифікований образ дійсности, — то про „обєктивізм“ sensu stricto нї в критицї, нї взагалї нїде в людських творах, не можна говорити. Відповідно будові свойого ума кожда инша людська одиниця бачить у тім самім обєктї щось инше та по своїй найлїпшій волї реаґує не на сам обєкт, а на той образ обєкту, що відбиваєть ся в її свідомости. До форм такого реаґованя нале-

Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

жить і критика. Повторяю вище сказані слова: по своїй найлїпшій волї. Бо до них відносить ся та частина правди, котру ми вище признали закидам про недостачу обєктивности в критицї. Обєктивний буде — по такім розуміню — не той критик, котрий буде дурити себе й других, неначе то в нього була якась загальна, „обєктивна", правдива крітерія до міреня і оцїнюваня твору письменства чи штуки, а обєктивний буде той, хто буде щиро старатись чужу думку зрозуміти, та хто по своїм справдїшнїм переконаню вискаже свій погляд — хоч би cum ira et studio — про чужий твір. Дїло не в недосяжнім для людей обєктивізмі пізнаня, а етичнім обєктивізмі. В тім значіню обєктивізм покриваєть ся з особистою чесністю та можна сказати, — з товариським джентельменством. Для критики нема иншої моралї, крім звичайної особистої й товариської моралї. Хто в добрій вірі хочби найгострійше критикує якусь річ та хто не вагав ся би зміст написаної критики особисто повторити авторови, до того не можна приложити докору за нечесну, тенденційну, „не-обєктивну" критику.

Тепер іще про сміх, іронїю, глузуванє в критицї. Їх роля й значінє в критицї такі самі, як взагалї в житю людської громади. Як полишити на боцї всїлякі патольоґічні прояви істеричного сміху, то, здаєть ся менї, зовсїм влучно представив суспільну функцію сміху французький учений Берзон у своїй студії про сміх. Читаємо там більш меньш таке: Вродженої несміливости не вільно нїколи мішати зі скромністю. Вродженої скромности нема. Скромність, се тільки свідомий страх перед осмішенєм себе. Людський сміх прикликує до отямленя надмірну любов власну, котра легко переміняєть ся в пусту чванькуватість і самообожанє; сміх нищить і обмежує ті некорисні для усуспільненя людської громади прояви; він довів до того, що нещирість і позованє являють ся найбільш комічними хибами.

Так у житю. А прим. в літературній творчости і критицї сміх має коли не більше, то певно не меньше значінє. Він нївечить, а бодай льокалїзує нещирість, позу, самообожанє, ароґанцію і всїлякі иньші милі прояви з того обсягу людського житя. Бо в письменстві є така спеціяльна небезпека, що друковане слово, надрукована збірка віршів, статя, книжка, — додаючи авторови відваги, дуже часто виводить умову обмеженість зі стану „потенціяльної енерґії" до „енерґії кінетичної", відбирає авторови давню скромність та заставляє його позувати на щось безмірно більше, нїж він є справдї. Боронити ся перед дальшим ширенєм тої поше-

Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

сти суспільність може тільки сміхом і глумом. Дотепний икритк тут може собі погуляти. Бо є й по чім! Бо котрому ж прм. столичному місту не є знані гуртки й „богеми“ розпозованих лїтераторів з розкуйовченими чупринами, лїтераторів, котрі згуртовані по всяким „молодим“, „середнїм“ і „старим“ „Музам“ і „Парнасам“ з чорномелянхолїйною погордою споглядають на profanum vulgus та з рівеня свойого кофейняного столика таксують людство й вселенну! Тай заразливий вплив тих „богем“ на окруженє є добре знаний. Єдиною охороною суспільности й писменства перед тою пошестю нещирости, пози й чванькуватости є сміх і глум; дїло критики — в міру потреби покористуватись і тою зброєю.

ХРИСТЯ АЛЧЕВСЬКА.

ЛЇТНЇ ПІСНІ.

I.

Ясний сокіл серед степу
На простори поглядає
І у-гору дужі крила
Гордо й весело здіймає:

Гей ви, браття-соколята,
Прилетїть до мене, милі,
Ми полинемо на волю,
Де морські гуляють хвилї,

Запитаємо ся в моря,
Звідки в нїм береть ся сила
Та розвіем ту недолю,
Що наш край занапастила!

Ми з бурхливим Чорним морем
Побратаємо ся в полї,
Темну пітьму розруйнуєм,
Всїм здобудем сонце волї!..

II.

На білу хатоньку мою
Сріблястий місяць з неба сяє
І тихо-тихо так слова
До мене нишком промовляє:

„Ой чом так журить ся твій край,
„Сховавшись в верби кучеряві,
„І гублять рясно перли слїз
„Садки вишневі, квіти мляві,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„В найкращі вбирана квітки — Ой не питай ся, не дивись,
„Сумує бідна Україна У хмари, місяцю, сховай ся,
„Немов то гарна й молода Над краєм вбогим зажурись
„Що плаче в-затишку дівчина?..“ І кращих днів не сподівай ся:

Ще довго слізонькам текти
У море горя й неспокою,
Вкраїні довго хрест нести,
Народу знати ся з журбою.

III.

Забуті... обдерті, в старенькій свитині
Сумними степами ідуть кобзарі;
Незрячі вони про свободу співають
І сонце вітають на ранній зорі.

Під хатнім віконцем, в садочках вишневих
І в панства лихого на панськім дворі,
І в дощ, і зимою засліплені снігом
Розшукують правду їх очи старі.

Шукають сліпії і бачуть те світло,
А зрячі і доси його не знайшли:
Мордують убогих, знущають ся з волі,
В неволю і слово й людей оддали!..

Так чом-же їх помста огненна не спалить?
Чом з неба не вбє їх караючий грім?
І сонце велике й хороше свободи
Не зійде над краєм коханим моїм?..

Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Г. РАЙДЕР ГАҐҐАРД.

БЕНЇТА.

Роман.

Увага.

Може читачам сїєї історії буде інтересно знати, що на думку її автора, вона має реальну підставу.

Тому лїт двацять пять або трицять розповідало ся про одного купця-авантуриста. Він почув од декого з тубольців з країни, що лежить по той бік Квілїмена, оповіданнє про великий скарб, закопаний в шістнадцятому, чи коло того столїтя, громадкою Португальців, яка нїби то була потому вирізана; звернув ся за допомогою до гіпнотиста, як до останнього способу одкрити скарб. Як розповідає ся історія, дитина, що була обєктом в сих експериментах, бувши в станї „транса“, докладно розповіла про усї пригоди та смерть бідолах Португальців та Португалок, з котрих двоє кинуло ся з високої скелї у річку Замбезі. Хоч ся ясновидюща дитина і не знала нїякої иншої мови окрім анґлїйської, проте казали, що вона вимовляла по португальськи усї молитви, які проказували колись сї бідолахи, і що начеб то вона навіть співала ті самі псальми, що вони співали. Але мало того, з багатьма иншими подробицями дитина описала, як ховали великий скарб і так докладно вказала його справжнє положенє, що білий чоловік і гіпнотист змогли взяти ся до копання і знайти місце, — де він колись був, — де він був, бо вже вода вимила мішки і винесла їх геть. Одначе кілька золотих монет лишило ся, — одна з них була дукатом Алоізіа Моченїґо, венеційського дожа. По сьому, хлопець був знов доведений до становища „транса“ (всього разом він був гіпнотизований вісїм разів), і показав, де саме лежали мішки тепер; але заким ще білий купець зміг знов розпочати свої пошукування за скарбом, всю їх компанїю вигнали з країни перелякані забобонами тубольці: білим людям ледве пощастило вирятувати своє житє.

Треба знати, говорило ся далї, що ватажок, який правив у тубольців, коли трапилась траґедія, проголосив, що місце, де закопаний скарб, — святе, і що коли на нього хто ступить, — на

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

край спаде нещастє. Таким чином стало ся, що впродовж кількох поколїнь нїхто не зачіпав скарбу, аж поки нащадки того племени через війну не були одсунуті од ріки геть, і поки од одного з сих нащадків білий чоловік не прочув про лєґенду.

I.

Розмова по щирости.

Роскішна, чудова була ніч! Було тихо, як в усї; чорний дим з димарів почтового пароплаву „Занзібар“ низько стелив ся по морській поверхні нагадуючи широке розчепірене струсове пірє, що щезало одне по одному в пів темряві зоряної ночи. Бенїта-Беатріса Кліфорд, бо таке було її повне призвище, охрещена Бенїтою в імя своєї матери, і Беатрісою в імя єдиної сестри її батька, лїниво схиливши ся на поруччє, думала собі, що й мала дитина могла б переплисти те море човном і спокійно доїхала б до порту.

Тим часом до неї підійшов розкурюючи цигару, лїт тридцяти лисий чоловік. Вона посунулась трохи, наче хотїла дати йому місце коло себе, і в її рухови було щось таке, що як би хтось стояв тут і дивив ся, то він міг би подумати, що вони між собою або приятелї, або щось ще більше. Хвилину він вагав ся, і на обличчу йому був вираз сумнїву і навіть муки. Було так, наче він розумів, що од того, чи він прийме чи одхилить се миле запроханнє, залежить йому дуже багато, — і він не знав, що йому робити.

Справдї, багато залежало од сього, — од сього залежала доля їх обох. Коли б Роберт Сеймур не спинив ся коло Бенїти і докурив свою цигару на самотї, — вся наша історія мала б зовсїм инший кінець і хоч, властиво, хто може знати, як би вона скінчила ся тодї? Страхотна подія, яка мала стати ся сієї ночи, наближала ся до свого здїйснення і певні слова такби і остали ся невисказані. Їх би насильно було розлучено, і навіть як би вони обидвоє пережили нещастє, то хто міг би поручити ся що їх життя зустрінуть ся знову в сих широких африканських просторах?

Але сього не стало ся, бо саме в той мент, як він ступив уже ногою, щоб іти далї своєю дорогою, до нього забалакала Бенїта своїм низьким приємним голосом.

„Куди ви йдете, пане Сеймур, до курильнї чи в залю, танцювати? Один з офіцерів тілько що казав менї, що в залї збира-

Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ють ся танцювати“ — додала вона, щоб зясувати свої попередні слова, „бо погода така спокійна, що можна собі уявити, що ти на землї“.

„Нї“ — відказав він. „До курильні не протиснеш ся, а моє танцюваннє вже минуло ся. Нї, я просто хотїв проходитись добре після такого доброго обіду, а потім сїсти в крісло і трохи поспати. „Але — додав він зацїкавленим голосом, — „як ви вгадали, що то був я? Ви ж не повертали своєї голови“.

„Я маю не тільки очи, але й вуха“, відповіла вона, злегка сміючись, „і після того, як ми пробули мало не місяць в купі на сьому кораблї, повинна ж я знати вашу ходу“.

„До сього часу, здаєть ся, нїхто нїколи не пізнавав її“, промовив він більше до себе, нїж до неї; потім він підійшов ближче і спер ся на поруччє коло неї. Його сумнїви минули ся. Доля сказала своє слово. Кілька часу вони мовчали обоє, нарештї він спитав її, чи не пішла б вона танцювати.

Бенїта похитала головою.

„Чому ви не хочете? Виж любите танцювати, і дуже добре вмієте. Крім того тут сила офіцерів до ваших послуг, особливо капітан“... і він спинив ся.

„Я знаю“, сказала вона; „се було б приємно, але... пане Сеймур, ви не будете сміяти ся, коли я вам щось скажу?“

„Я з вас нїколи не сміяв ся, панно Клїфорд, і не знаю, чого б я мав сміяти ся з вас тепер. Що таке?“

„Я не піду танцювати, бо менї страшно, — їй Богу, невимовно страшно“.

„Страшно! Чого страшно?“

„Я добре не знаю, але, пане Сеймур, в мене таке почуваннє, наче на нас всїх насуває якась страшна біда, — наче має бути якась страшна одміна, яка переінакшить наше життє, зробить його новим і незвичайним. Се почуттє обхопило мене ще коли ми обідали, — через се я й втїкла од стола. Зовсїм несподївано, я глянула, і всї зробили ся якісь не такі, еге ж, усї, виключаючи небагатьох“.

„І я зробив ся не такий?“ спитав він цїкаво.

„Нї, ви — нї“, і йому видалось, що він почув, як вона ледве чутно промовила до себе „Слава тобі, Боже!“

„А ви? Ви були перемінили ся?“

„Я не знаю. Я зовсїм не дивила ся на себе; я дивила ся, а не на мене дивили ся. Я раз-у-раз така“.

Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„Се через обід“, сказав він задуманий. „Ми їмо тут на кораблі занадто богато, а сьогоднішній обід був дуже довгий і тяжкий. Я вам вже казав, що через се власне я й проходжувавсь, — тоб то, властиво, хотів проходитись“.

„А потім заснути“.

„Еге. Спочатку проходка, потім сон. Се, панно Кліфорд, правило життя — і смерти. Зі сном кінчаєть ся думка, через се для багатьох нас ваша катастрофа дуже бажана, бо вона була-б довгим сном, не думанням“.

„Я казала, що вони були перемінили ся, а не що вони перестали думати. Може, що вони думали ще більше“.

„В такому разї помолимось, щоб ваша катастрофа краще минула ся. Я вам раджу випити содової води. Крім того в таку погоду важко собі уявити щось подібне. Гляньте, панно Кліфорд“, додав він з тоном ентузіязму в голосї, показуючи на схід — „гляньте“.

Вона повела очима за його простягненою рукою, і зобачила як там, над обрієм окіяну, зіходило велике коло африканського місяця. Господи! весь океан раптом зробив ся срібний, широка стежка розіграного срібла простелила ся од місяця до них. Се був якийсь янгольський шлях. Приємне, ласкаве світло освічувало їх корабель, виявляючи його стрімкії щогла, усї дрібниці його лаштування. Воно перекидало ся поза корабель, вихоплюючи з пітьми десь-не-десь контури низького берега, оточеного піною, і вкритого кущами. Навіть круглі курінї кафрських краалїв було трошки видко в сьому сяйві. Инші фіґури теж зробились видні — наприклад, видно стало риси сїєї пари, — Сеймура та Бенїти.

Чоловік виявляв ся з своїм червоним чистим лицем, з чорним волосєм, що подекуди, особливо на вусах, вже показувало нахил до сивизни. Він був без бороди. Його добре виголене обличчє не можна сказати щоб було дуже гарне, бо не дивлючись на делїкатність, його рисам бракувало рівности ; його скивиці стерчали занадто високо, а підбріддє було занадто маленьке; одначе сї хиби до певної міри викуповували ся виразними і веселими сірими очима. Що до решти, то він був широкий у плечах, кремезний мущина, позначений тим звичайним тавром, якого хоч і не можна описати, але яке добре вирізняє кожного справжнього Анґлійця. Такий був на вигляд Роберт Сеймур.

Дївчина, що стояла поруч з ним, видавала ся гарною у сьому сяйві, хоч в дійсности, як що виключити її гнучку, кругленьку

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

і надзвичайно граціозну постать, в неї нїчого не було справжнього гарного. Її чужоземний вигляд був якийсь особливий: з темними очима, вона мала трохи за широкий і дуже рухливий рот, біляве хвилясте волоссє, широкий лоб, приємне і часами благаюче обличчє, яке здебільшого було задумане, але часами здатне було променїти раптовими посмішками. Жінка, беручи загалом не так щоб дуже гарна, але надзвичайно звабливa, з тих що володїють маґнетизмом.

Вона дивила ся, спочатку на місяць і на срібну доріжку з під його, потім обернула ся, і почала дивити ся на землю, що була позаду.

„Одначи, від нас дуже недалеко до Африки“, сказала вона.

„На мою думку, занадто недалеко“, відповів він. „Як би се я був на місцї капитана, я б не підпливав так близько. Се чудний край, повний несподїванок. Панно Кліфорд, ви не будете мене вважати за людину нечемну, коли я спитаю вас, чого ви їдете сюди? Ви нїколи не говорили менї — докладно“.

„Через те, що історія була занадто прикра. Але як що ви хочете, ви можете її почути. Хочете?

Він кивнув головою, і приволїк два покладових стільцї; вони сїли, примостивши ся в кутку за причепленим човном, обернені, як і перше, очима до моря.

„Ви знаєте, я вродила ся в Африцї“, — сказала вона, „і я жила тут до тринадцяти лїт — до речі, здаєть ся, я й досї не забула ще говорити зулуською мовою; я пробувала сьогоднї по обідї. Мій батько був одним з перших натальських осадників, а його батько був пастором; він був молодший син лінкольських Кліфордів. Вони ще й досї великі там люде, але я думаю, що вони не знають про моє істнуваннє“.

„Я їх знаю“, зауважив Роберт Сеймур. „Останнього листопаду я полював у їх маєтку — саме тодї, як стало ся банкрутство“, — він зітхнув; „ну, та кажіть далї“.

„То от мій батько посварив ся з своїм батьком, — я не знаю через що саме, — і перебрався в Наталь. В Наталї він побрав ся з моєю матїрю, панною Ферейрою, яка звала ся — так само як я і як її мати — Бенїтою. Їх було дві сестри, і її батько, Андрій Ферейра, який оженив ся з анґлїйською панїєю, був на половину Голяндець, на половину Португалець. Я добре його памятаю — такий пристойний чоловік з темними очима і з залїзно-сивою бородою. Він як на ті часи, то був багатий, — він мав добрий шмат землї в Наталї і в Трансвалї, і багато домашньої худоби. Одже, як ба-

Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

чите, я на половину Анґлійка, трохи Голяндка, і більше як на чверть Португалка — чиста покруч. Мої батьки не добре жили з собою. Пане Сеймур, я не хочу нічого таїти від вас: він пив, і хоч і був закоханий у неї палко, вона ревнувала його. Крім того, він програв у карти більшу частину її спадщини, то як вмер старий Андрій Ферейра, вони опинили ся в злиднях. Одної ночи межи ними дійшло до горячої розмови, і запаморочений піяцтвом тато дозволив собі ударити матїр.

„Ну, а вона була горда жінка, рішуча. Вона обернула ся до його і — я чула на власні вуха — і сказала — „Я тобі сього ніколи не забуду; і не хочу з тобою більще знати ся“. Рано, коли тато був тверезий, він почав перепрошувати мою матїр, але вона нічого йому не відповідала, хоч він і виїздив кудись з дому на цілих два тиждні. Як тільки він виїхав, моя мати звеліла запрягти „капську“ хуру, спакувала усе своє вбраннє, взяла з собою трохи грошей, яких вона там наскладала і поїхала зо мною в Дорбан. Тут вона, щоб одержувати невеличкий дохід з свойого майна, поклала гроші в банок, а потім поїхала зо мною в Анґлію, написавши батькови листа, що вона не хоче його бачити ніколи, і що як що він спробує забирати мене до себе, вона віддасть мене під захист анґлійського суду, який недозволить віддати мене на руки пяниці.

„Приїхавши до Анґлії, ми оселили ся у Льондонї в купі з моєю тїткою, що була за майором Кінчом і мала пятеро дїтей. Батько не раз писав до матери, щоб переконати її вернути ся назад до його, але вона так і не поїхала, хоч, може се було й погано з її боку. Так тягло ся лїт з дванадцять або й більше аж поки одного дня моя мати, раптом, не померла... Я зробила ся власницею її маленького капіталу, який вона так пристроїла, що ніхто не міг його зачіпити, і який давав менї що року 200—300 стерлінґів прибутку. Тому вже буде з рік. Я написала батькови, що вона умерла і одержала від його повного жалю листа: еге, я таких листів одержала від його кілька. Він благав мене, щоб я приїхала до його, і щоб не покидала його умирати на самотї, і додавав, що як що я не приїду, то він довго вже не проживе. Він казав, що він давно уже залишив піяцтво, яке зруйнувало йому житє, і присилав посвідченє про се, підписане магістратом та лїкарем. Ну, в решті решт, хоч мене й одраджували від сього мої первешнї сестри і їхня мати, — я таки здала ся на його прохання — і ось я тутки. Він має стрінути мене у Дорбанї, але як ми будете межи собою,

Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

я не знаю; знаю тільки, що я хочу його бачити, бо як не як, а він таки мій батько".

„Ви добре зробили, що поїхали, се — у всякім разї. Видко. у вас таки добре серце", промовив Роберт замислено.

„Се мій обовязок", відповіла вона. „А зрештою, я й не бою ся, бо я ж таки для Африки й вродила ся. Нї, справді, я дуже часто хотїла бути знову тут, серед сих широких просторів, далеко від льондонських вулиць та туману. Я молода і дужа, і я хочу бачити обставини натуральні, не ті, які зроблено руками, — ви розумієте? — ті обставини, які я згадую з свого дитинства. До Льондона ж можна вернути ся завше".

„Се так, або принаймнї для де-кого можна вернути ся завжди. А знаєте панно Клїфорд, хоч се і чудно, але менї здаєть ся, що я здибав вашого батька. Ви менї раз-у-раз нагадували того добродія, але я забув як він був на імя. Тепер я згадую знову; він звавсь Клїфорд.

„Де ж се ви його здибали?" спитала вона, здивовано.

„В особливому місцї. Я вам вже казав, що я вже був ранїйше в південній Африцї за зовсїм инших обставин. Чотири роки тому я приїздив сюди полювати на великого звіря. Подавши ся від східного берега, я і мій брат — він бідолаха вмер уже — ми спинили ся в одному місцї в країнї Матабеле, на березї ріки Замбезі. Не знайшовши там багато звіря, ми збирали ся уже посунути ся на південь, коли де-які з тубольців сказали нам про чудні руїни на одному з горбів над річкою миль із пять від нашого місця. Тодї, залишивши нашу хуру по сїм боцї горба, що стояв нам на дорозї і через який важко було б перетягти її, ми з братом позабирали нашї рушницї та мішки з їжою і подали ся. До руїн було дальше, нїж нам здавало ся, і хоч зверх гори нам було їх видно доволї добре, проте, поки ми дійшли до них, вже смеркло ся.

Недалеко від стїни ми наглянули ауру і коло неї шатро; нам видало ся, що й те і друге повинно було належати білим людям і ми спинили ся. В шатрі світило ся, а війстє до його було відкрите, бо ніч була дуже душна. В серединї сидїло двоє людей, один старий, з сивою бородою, а другий, — дебелий дядько, якому було лїт з сорок — з жидівським обличчем, темними, гострими очима і чорною клинчастою борідкою. Вони були захоплені розглядаючи купку золотих каралїв і обручок, що лежали межи ними. Тільки що я хотїв заговорити, сей чорнобородий, зачувши чи зобачивши нас, схопив рушницю, що була прихилена до столу, обернув ся і націлив ся на мене.

Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„Бог з тобою, не стріляй, Джекобе“, сказав старий, „вони Анґлійці“.

„То що з того“ відповів другий, неголосно з ледве помітною чужинною вимовою, „нам не треба ні шпигів ні злодіїв“.

„Ми не злодії ані шпиги, а стріляти, друже, вміємо ще краще за тебе“ зауважив я, і тієї-ж хвилини моя рушниця вже була наставлена на нього.

„Тоді він роздумав ся і поклав свою рушницю, а ми розповіли, що ми просто робимо собі археольоґічну екскурсію. Кінець був такий, що ми зробили ся приятелями, хоч ні я, ні брат не могли дуже звіряти ся на пана Джекоба — я забув його друге імя. Він зробив на мене вражінне великого пройди, і мав, на мою думку таємниче і непевне минуле. Щоб довго не розводитись, ваш батько бо се був він, — упевнившись, що ми не злодії, по щирости розповів нам, що вони шукають великого золотого скарбу, який, як їм розповідано, був тут заложений якимись Португальцями тому два або три століття. Але їм був клопіт, що Макаланги, що жили в фортеці Бамбатсі, не дозволяли їм копати, бо на їхню думку, місце було нечисте і як що його почнуть розкопувати, то їхньому народови буде нещастє“.

„То що-ж, чи добили ся вони чого?“ спитала Бенїта.

„Їй-богу не знаю, бо на другий день ми звідти вибрались геть, хоч перше, ніж покинути ті місця ми таки навідались до Макалангів, які, бачучи, що ми не маємо з собою зветунів, з охотою дозволяли нам оглянути усе. До речі сказати, золото, яке ми бачили, що розглядав ваш батько з своїм приятелем, було знайдене в якихсь давніх могилах по за стінами фортеці і не мали ніякого стосунку до великого мітичного скарбу“.

„А який мали вигляд стіни? Я люблю старі руїни“ встряла Бенїта в розмову.

„О! надзвичайний вигляд! Величезна, кругла стіна вибудована Бог знає ким, потім по середині горба — друга стіна, а коло шпиля — третя, яка, менї здавало ся, повинна була оточувати, щось подібне до „святого святих“, а по над усім сим, над самою кручею, величезний конус з граніту“.

„Штучний чи природний?“

„Не знаю. Нас не пустили туди на гору, але за те нас познайомили з їхнім головою і найвищим священником, в особі якого єднала ся церква і держава — се був надзвичайно цікавий старий чоловік, дуже мудрий і приємний. Я пригадую, що він казав менї,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

що йому здаєть ся, що ми стрінемось ще раз, і се видалось менї дивним. Я спитав його про скарб і чому він не хоче допустити щоб на нього подивили ся білі люде. Він відповів, що його нїколи не знайде чоловік, ні білий, ні чорний, що тільки жінка знайде його в призначений час, в той час, коли се буде завгодно духови з Бамбатсі, під доглядом котрого лежить тепер скарб.

„А що то був за дух з Бамбатсі, пане Сеймур?“

„Я не можу вам сказати нїчого певного крім хіба того, що він, на думку тубольців, був білий, і що буцім то він часами зявляв ся, під час сходу сонця або в місячну ніч, на шпилї ґранітного конуса. Я памятаю, як я вдосвіта встав, щоб подивити ся на нього (дух повинен був мати образ жінки) — треба було бути ідіотом, щоб се робити, бо звичайно я не побачив нїчого — отсе і все, що я знаю про справу.

„Скажіть, пане Сеймур, ви мали розмову з моїм батьком — приватну розмову?“

„Так трохи доводилось балакати. Другого дня він перейшов з нами до нашої хури, радий, я думаю, що збув ся хоч на хвилину вічного товариства з своїм спільником, паном Джекобом. І се зовсїм не дивувало в людинї, яка вчила ся в Ітонї чи Оксфордї. Яких би у його не було — хоч ми не помітили нїчого, бо за нашої бутности він не випив і чарки — у всякім разї він був джентльменом, а Джекоб сим похвалити ся не міг. Проте він, сей Джекоб багато читав, особливо з стороннїх наук і міг балакати кожною на світї мовою — одним словом, кажучи взагалї, був досить інтересне стерво“.

„Говорив щось мій батько про себе?“ .

„Говорив; він казав менї, що він все своє житє нещасний чоловік, і що за се він багато повинен дякувати самому собі, — ми таки нарештї добре з ним зійшли ся. Він був додав, що в Анґлії він має родину — що за родина, він не казав нїчого — яку він, щоб віддячити за колишнї обиди, що він чинив їй, — хоче тепер зробити багатою. Через се, власне, він і був тепер шукачем скарбу. Одначе, з того що ви менї розповіли, я бачу, що він не знайшов нїчого“.

„Нї, пане Сеймур, він нїчого не знайшов і нїчого й не знайде, але все одно, менї приємно чути, що він турбувавсь за нас. А я таки хотїла-б подивити ся на се місце, на Бамбатсі“.

„І я б не від того, як би так в товаристві з вами та з вашим

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

батьком, тільки без Джекоба. Коли коли-небудь ви подастесь туди із ним, я скажу: — „стережіть ся Джекоба!“

„О! Я не дуже то і бою ся якогось там Джекоба“ відповіла вона, сміючись, „хоч, здаєть ся, мій батько і досі возить ся з ним, — принаймні в однім з листів він згадує про свого спільника, Німця“.

„Німця! Певно, він казав про німецького Жида“.

По сьому меж ними настала на який час мовчанка, нарештї Сеймур несподівано сказав! „Ви менї розповіли про ваше житє. Як хочете, я вам тепер розповім про своє?“

„Розкажіть“, відповіла вона.

„Добре, тілько вам не доведеть ся довго слухати, бо менї панно Кліфорд, зовсім нема чого розповідати. Ви маєте перед собою одну з найбільш непотрібних істот на світї, найзвичайнїсінького члена з так званої в Анґлії „дозвільної кляси“, яка не вміє нїчого, окрім хіба що добре стріляти.

„Се дійсно“, сказала Бенїта.

„Здаєть ся вас не дуже то вражає ся моя здібність“, провадив він далї, „але кажу по чистій правдї, що впродовж останнїх пятнадцяти лїт — менї в сім місяцї скінчило ся тридцять два — я властиво, як не лїчити недовгого рибальства кожної весни, нїчого й не робив окрім стріляння. Але, що я хочу виявити себе в як найкращім світлї, то мушу додати, що мене зараховано в число шести найкращих стрільців Анґлії, але мій гонір — таки гонір, нїгде правди дїти — штовхав мене на те, щоб зробити ся ще кращим за решту пять. Через своє захопленнє, людина, що говорить до вас, спіткнула ся. Про мене говорило ся, що в мене є здібности, але я плюнув на все, щоб добити ся сїєї форми лїнощів. Я не пристав нї до якої професії, я нїчого не робив, щоб в решті решт в тридцять два роки бути зруйнованим і майже безнадїйним“.

„Чому зруйнованим і через що безнадїйним?“ спитала вона щиро, бо характер їхньої розмови ворушив її ще більше, нїж самі слова.

„Зруйнований, бо мій старий дядько, шановний Джон Сеймур Сеймур, якого наслїдником я був, чорзна що зробив і оженив ся з молодою панею, яка нагородила його двома здоровими близнюками. Як появили ся на світ сї близнюки, мої вигляди на будуче розбили ся на порох; се саме стало ся і з 1.500 фунтів стерлінґів в рік, які він був остільки добрий, що давав менї, яко близькому родичеви, щоб я підтримував репутації сїмї. Я мав де-які

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

власні гроші, але був також де що винен; через те квиток на 2.163 фунти 14 шілінґів та 5 пенсів, та маленька сума горівкою то й усе, що я маю за душею, — як раз стільки, скільки я звик приблизно проживати за рік".

„На мою думку се не руїна, а ціле багацтво", сказала заспокоєна Бенїта. „З 2.000 фунтів на початку ви можете зробити в Африці добрий інтерес. Але ви нїчого ще не розповіли про безнадійність?"

„Я людина безнадійна, бо я не маю абсолютно нїчого, на що я міг-би сподівати ся згодом. Справді, коли розійдеть ся 2.000, я навіть не знатиму, як менї заробити шість пенсів. В такім становищі, либонь, єдине, що я можу зробити, — се повернути моє стрілецтво до практичної мети, і зробити ся полюєм на великого звіря. Через те, я маю на думці бити слонів, — поки один з них не забє мене. Принаймнї, — додав він зміненим голосом, „в мене був такий намір за півгодини перед сим".

II.

Кінець „Занзібару".

„За пів години перед сим? В такім разї, через що..." і Бенїта спинила ся.

„Змінив я мої дуже смирні житєві перспективи? Панно Клїфорд, коли ви такі добрі, і так цїкавитесь сим, то я вам скажу. Се через те, що принада, якій я міг до сїєї хвилини упіратись, впродовж останнїх тридцяти хвилин зробила ся занадто сильною. Ви знаєте, що все має свій край". — Він нервово посмоктав свою сиґарку, кинув її в воду, помовчав і почав казати далї: „Панно Клїфорд, я насмілився покохати вас. Нї, вислухайте мене! Як я вискажу, ще буде вам доволї часу дати менї відповідь, на яку я сподіваюсь. А тим часом, дозвольте менї перший раз за все моє житє побути поважним. Зо мною ще сього не бувало, а через те се має для мене велику цїну. Можу я казати далї?"

Бенїта не відповідала. Він трохи обережно підвів ся — обережність завжди характеризувала кожний рух Роберта Сеймура, він не квапив ся нїколи — і став перед Бенїтою; місячне світло осявало її обличче, тим часом як він стояв у затїнку.

„Крім тих 2000, про які я казав, та мене на додачу, я не можу вам запропонувати нїчого. Я нїчого негідна і неварта особа.

Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Навіть в днї моїх сподівань, коли я ждав великого маєтку, я нїколи, хоч мене не раз підштовхували на се, я нїколи не вважав, що я маю право побрати ся з якоюсь панею щоб разом з нею прожити сподіваний маєток. Тепер я думаю, що справжня причина була в тім, що нїколи нїяка жінка не припала як слїд менї до вподоби, бо в противнім разї, мій еґоїзм, певно, переміг-би мою совісність, як се й стало ся сьогоднї. Бенїто, — бо я хочу вас назвати так перший, а може і останнїй раз, я... я... кохаю вас.

„Слухайте бо“, казав він далї, залишаючи свою звичку говорити поволї і починаючи поспішати, як людина що має поважні справи і дуже мало часу, щоб їх залагодити, „се чудно, незрозуміло, але се правда, свята правда я покохав вас тієї самої хвилини, як я вас побачив. Ви памятаєте, ви стояли оттут схиливши ся на поручята, коли я зіходючи із Саутгемптонї трапом на пароплав, глянув і стрінув ся з вашими очима. Я спинив ся тодї, а та гладка стара панї, що сїла на пароплав в Мадейрі, зачепила ся за мене і просила мене, щоб я коли моя ласка, розказав їй до путя, куди я їду, чи вперед чи назад. Ви памятаєте?“

„Памятаю“, відповіла Бенїта тихо.

„Ті слова мали алєґоричний зміст“, казав він далї. „Я почув се зараз. Еге, я вже на половину хотїв відповісти „назад“ і відмовитись від мого місця на сїм кораблї. Але сієї хвилини я поглянув знову на вас і щось в серединї в менї сказало „вперед“. Таким чином я пройшов решту трапу і вклонив ся вам; на се привітанне, я, властиво, не мав нїякого права, але я памятаю, ви прийняли його“.

Він помовчав, а потім провадив далї. „А як почало ся, то далї вже пішло та й пішло. Се завжди так буває, правда? Головна річ — початок, а кінець вже прийде й сам. Тепер він прийшов, хоч ще за пів години перед сим я був рішив не допускати до нього. Але я не винен, що ви несподівано виявили у себе очи на потилиці і ... голубко, я люблю вас. Нї, будь ласка будте спокійнї: я ще не скінчив. Я вам говорив вже, що я за людина, і певно, до сього нема нїчого вже додати, бо особливих хиб, виключаючи найгіршої з них — лїнощів — в мене не має, а якої будь ноти, як я не шукав, я не знайшов нїякої. Але в мене є сяке-таке знайомство з світом, яке я придбав в довгій черзї своїх мисливських мандрівок, і як людина з досвідом, я дозволю собі подати вам одну пораду. Може бути, що для вас моя парсуна се проста подорожня забавка. Але може бути і так, що ви дивитесь на справу инакше.

Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

В сім разї, як приятель і людина досвідчена, я застерігаю вас — погляньте на справу другим оком. Не майте зо мною нїякого дїла. Проженїть мене геть, — ви на се не пожалуєте нїколи".

„Ви жартуєте, чи се правда, пане Сеймур?", спитала Бенїта, ще й досї говорючи тихо і дивлючись просто поперед себе.

„Правда? Ну вже ж правда. Як ви можете питати?"

„Бо я завжди гадала, що такі люде завсїди себе хвалять".

„Маєте рацію, але я нїколи не роблю так, як треба — факт якому я можу подякувати, що я тепер тут, — в противнім разї я-б тут сїєї ночи не був. Я хочу змалювати себе найгіршими фарбами, самими найгіршими, бо який я є, а я таки чесний чоловік. Тепер, сказавши вам, що я за людина, або що я був за людина, за пів години перед сим, ледащо, нї до чого нездатна, безнадїйна і хора, — я вас питаю, чи хочете ви слухати мене далї?"

Вона напів підвелась, і, уперше глянувши на його, побачила як скривлювалось і блїдло його лице при місячнім світлї. Може сей вигляд його обличчя так вразив її, що зменшив навіть те неприємне враженнє, яке справляла на неї його гірке самоблямуванє. У всякім разї, здавало ся, що Бенїта змінила свій намір сїдаючи, знову, вона сказала:

„Як що маєте охоту, — кажіть далї".

Він злегка уклонив ся і почав говорити.

„Дякую вам. Я вам розповів, що був я за людина за пів години перед сим; тепер, маючи надію, що ви повірите менї, я хочу; розповісти вам, що я за людина т е п е р. Я людина, що щиро каю ся, людина, на яку впало нове світло. Я ще не дуже старий, і як сказати по правдї, то я думаю, що в мене таки є ще трохи здібности. Добрі обставини ще можуть трапитись на моїй дорозї; як що ж вони не траплять ся, то задля вас, я їх створю. Я не вірю, щоб ви колись могли знайти людину, яка б любила вас більше і пїклувала ся про вас з більшою нїжністю. Я хочу жити для вас в будучинї ще інтензивнїйше, нїж я жив. Я жив для себе в минулім. Я не маю наміру вплинути на вас особистими закликами, але що правда то правда: я стою на перехрестї двох доріг. Як що ви віддасте ся за мене, то я почуваю, що з мене ще може бути чоловік, яким не сором буде вам і похвалитись — як що ж нї, я напишу „Finis" на домовинї можливостей Роберта Сеймура. Я кохаю вас над усе на світї. Ви єдина жінка з якою я хотїв би прожить своє житє; се вас менї завжди бракувало на моїй дорозї. Прошу вас, будьте сміливі, спробуйте побрати ся зо мною, не зважайте

Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

на те, що я, яко авантурник, нїчого не бачу перед себе окрім злиднїв".

„Не говоріть отак", сказала вона жваво. „Ми всї авантурники на сїм свїтї і я ще більше, нїж ви. Треба звертати увагу на самого себе, а не на те, що в нас є, або чого немає".

„Хай буде так, панно Кліфорд. Але менї вже нїчого казати; тепер ваше слово".

В сей самий мент затихли в залї згуки піянїно та скрипки. Скінчив ся один з вальсів, і кількох танцюристів вийшло на покład, щоб пофлїртувати або просвіжити ся. Одна пара, захоплена, зовсїм очевидно, першою роботою стала так близько коло Роберта та Бенїти, що їм стало зовсїм неможливо балакати далї, і хоч-не-хоч довело ся слухати звичайну в подібних випадках балаканину.

Хвилин із десять стояли вони тут, смішно сварючись за якийсь танок, в якім кавалєра було нїби то обманено, поки, нарештї, Роберт Сеймур, який звичайно був великим фільозофом, не розпалив ся бажанням убити на місцї неповинних закоханих. Він почував, невідомо через що, що відповідь Бенїти утїкала від нього, почував, як передчутє чогось недоброго, передчутє, про яке казала Бенїта недавно, як воно від неї переходить до нього. Нудота зростала, робилось неможливою, страшною і не можна було їй покласти кінця. Попрохати навіть Бенїту перейти в якесь инше місце серед таких обставин було неможливо, бо, крім всього иншого, тодї треба було б звертати ся до розщебетаних коханців, щоб вони дали дорогу. Увесь сей час Роберт з безнадїєю думав про те, що, певно, Бенїта, хоче задушити в собі всяку нїжність до нього, і що, як що й буде дуже запізнена відповідь, то вона буде — „нї".

Піянїно знов почало грати у залї, і двоє коханців, що не залишали щебетати і досї, зібрали ся нарештї йти. Раптом на місточку почув ся якийсь рух і Роберт забачив, проти ласкавого неба, що промайнула якась людська постать — і прожогом кинулась вперед. Зараз по сїм страшенно задзвонив дзвінок коло машини. Він знав сей знак — се було „стоп", за яким почув ся новий знак — „назад, всїєю ходою".

„Дивно, що за річ?" звернув ся парубок до дївчини.

Але ще не встигли злетїти з його уст слова, вони вже знали в чім річ. Було таке почутє, що наче весь могутний корпус корабля раптом спинив ся, але його зверхня частина сунула далї вперед; за сим почутєм ішло друге — ще страшнїйше, ще болючійше в своїй природї — почутє що ви сунетесь по чомусь, без

Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

надійно і важко, як людина сунеть ся по льоді або по гладенькій підлозї. Почуло ся тріскання дерева, мотуззє пукало на двоє бахкаючи як вистріли з пістолїв; тяжкі речі покотились по покладї вперед. Бенїта, яку скинуло з стільця, вдарила ся в Роберта, і вони обоє покотили ся у бік. Роберт був цїлий і здоровий, і зараз став на ноги, але Бенїта не вставала, і він зобачив, що вона забила ся об щось головою, бо кров бігла по її лиці. Він підвів її, і — переляканий і без надії він думав, що її забило на смерть — приклав свою руку до її серця. Слава Богови! воно било ся — вона була жива.

Музика в залї перестала, і на якийсь час настала тиша. Раптом зчинив ся страшний гвалт який буває звичайно коли топить ся корабель. Люде з дикими очима бігали сюди й туди; то там, то там кричали жінки і дїти; священик упав на колїна і почав молитись.

Так стояла справа якийсь час, аж зявив ся другий офіцир і удаючи цїлковитої безпечности, почав гукати, що все гаразд, і що капітан сказав, що бояти ся нїчого. Він додав, що до берега від них не більше як шість миль і що за пів години корабель викине на беріг. Дїйсно, коли він говорив, машини, що були спинили ся, рушили ізнову, і перед пароплаву, — зробивши луку, пустив ся просто до смуги берега. Видко було, що пароплав зїхавши з скелї під водою, виїхав знову на глибоке і тепер поплив доволї швидко, хоч і був дуже нахилений на лївий бік. Почали також працювати і помпи, одноманїтно клацаючи і викидаючи в маслянистий окиян збушовану воду. Люди взяли ся різати накривала на човнах, викидаючи деякі з них у воду. Отаке робило ся на кораблї.

З непритомною Бенїтою, пригорненою до грудей, Роберт стояв якийсь час замислений; а кров з забитої голови її бігла йому по плечі. Нарештї він наважився. Бенїтї пощастило мати комірку на покладї, і от туди і поніс її Роберт, нїжно і терпеливо протискуючись крізь зхвильований натовп пасажирів, яких було на „Занзібарі“ сот із пять душ. Допхавши ся до комірки він зобачив, що вона порожня: товаришки Бенїти десь небуло. Поклавши Бенїту на спідню постіль, Роберт запалив свічку. Скоро вона розгоріла ся, він почав шукати рятункового кола; наслїдки були як найкращі: він знайшов аж два. Одне з них, через превелику силу, він нанизав на напів живу дївчину. Потім взявши губку, він намочив її голову водою. На скронї була рана, і кров тоненькою цївкою ще й досї бігла з неї. Але рана була зовсїм невелика і кістка, як теж

Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

він міг розібрати, не була зовсім ні розбита, ані вбгана у середину. Він почав серіозно вже думати, що її тільки запаморочило і що вона незабаром прийде до притомности. Не маючи змоги нічим иншим помогти їй, він вхопив ся за одну думку. На землі в комірці лежала, зірвавши ся з гачка подорожня скринька Беніти з начинням до писання. Роберт узяв її, одчинив і, вийнявши листок паперу, написав кілька слів:

„Ви не дали менї відповіди і більш ніж певна річ, що я й не почую її на сім світі, з яким можливо, що або хтось із нас, або й обоє ми разом маємо зараз попрощати ся. Коли попрощаємось ми з ним обоє, то і справу можно буде рішити десь в другім місці, — як що звичайно, таке місце десь знайдеть ся. В першім разї, як що недоля захоче забрати мене, а зас залишити, я сподіваю ся, що иноді ви спогадаєте мене з добрим серцем, яко людину, що щиро вас кохала; як щож недоля поверне справу навиворіт, то, звичайно, що ви не прочитаєте моїх слів. Проте, коли мертві можуть щось знати, то будьте певні, що якого ви покинули мене, такий я і буду: ваш і нїчий другий. А може ми й обоє останемось живі: я молю ся, щоб так було. — С. Р. С.“

Склавши папірчик, Роберт одстїбнув ґудзичок на блузї в Беніти і встромив його туди, знаючи, що як що вона останеть ся жива, вона знайде його неодмінно. Після сього він вийшов на поклад, щоб подивити ся, як стоять справи. А справи стояли зовсім погано. Пароплав посував ся вперед, але дуже поволї, крім того він так нахилився на правий бік, що просто не було сили держати його рівно. Через сей нахил коробля усї пасажири збили ся в купу на лївім боцї, інстинктово забравши ся від води як найдалї. Якийсь добродій з блїдим стурбованим лицем наближав ся до Сеймура, спотикаючись і держучись рукою за поруччє. Се був капітан. На хвилинку він спинив ся наче для того, щоб поміркувати, а рукою тримав ся за стовпчик поруччів. Роберт Сеймур, скориставши ся з випадку, звернув ся до нього:

— Вибачте менї — сказав він; — Я не люблю мішати ся не в своє дїло, але через причини, що не залежать від мене, я радив би спинити ся і поспускати човни. В таку тиху погоду, се можна-б зробити, поки ще не пізно“.

Капітан замислено подивився на нього і сказав:

„Їх не вистане на всїх, пане Сеймур. Я сподіваюсь, що нас викине на беріг“.

Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„У всякім разї стане хоч на де-кого, а так...“ і він вказав рукою на воду, що вже сливе що підступила до самого покладу.

„ Може ви й маєте рацію, пане Сеймур. Що-ж до мене особисто, то менї про се у всякім разї байдуже. Я пропаща людина. Але як пасажири, бідні пасажири! І він з усієї сили почав дряпатись на місточок, як покалїчений кіт на гиляку. За кілька хвилин Роберт почув звідти слова команди.

За хвилину чи дві пароплав спинив ся. Але занадто пізно надумавсь капітан пожертвувати свій корабель, щоб спасти пасажирів! Почали готувати до спускання човни. Роберт пішов до комірки, де ще й досї непритомна лежала Бенїта; він загорнув її в керею і в кілька ковдр. Потім, узявши з підлоги друге рятункове коло, він, трохи повагавшись, почав швидко накладати його на себе, знаючи, що часу лишило ся не багато. Наступної хвилини він взяв Беніту на руки, і певний, що всї кинуть ся на правий бік, з якого було далеко легше спустити ся на воду, він поніс її на превелику силу, — бо іти було дуже круто — до катера, на лївий бік. Він знав, що сей катер був в руках досвідченої людини — другого офіцера, який завжди по неділях кермував маневрами на човнах.

Як Роберт думав, так і вийшло. Коло катера стояла невеличка валка, бо більшість публики рішила, що спустити катер безпечно на воду буде неможливо; або, як що їм було спаралїзовано здатність до міркування, то їх штовхало на се почутє самоохорони. Другий офіцер — досвідчений морець, разом з призначеними до нього матросами, спускали, тим часом катер на воду.

„Ну, гукнув він, — жінки та дїти вперед“.

Жменька кинулась до човна і Роберт побачив, що він зараз буде зовсїм повний.

„Я гадаю, що менї доведеть ся вважати і себе за жінку, бо в мене жінка на руках, сказав він, і, на силу, держучи Беніту одною рукою, а другою тримаючись за канат, почав злазити у низ. Йому допоміг кватирмайстер і Роберт щасливо досягнув до катера.

Двоє чи троє чоловіків зробили так само, як і він.

„Спускай його на низ, дав команду офіцер: „більше в нїм не вмістить ся“, — і катер почав спускатись.

Коли люде в катері відпихаючись від боків корабля, спустили ся уже футів на дванадцять, бурею збігли ся пасажири, загубивши надію захопити місце на штарбордї. Кілька сміливих почали спускати ся по мотузках, де-кілька просто почало скакати в катер, часом падаючи у нього, а часом не попадаючи, і топлючись в во-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дї, або розбиваючись об стїнки катера. Не дивлючись на все се катер спустившись на воду стояв рівно, хоч і був занадто набитий народом. Взяли ся за весла і разом, почали гребти, щоб обплисти перед корабля, що мліз в своїй передсмертній хвилинї, і досягти до берега, до якого було не більше як три милї.

Випливши проти правого боку корабля вони зробили ся свідками страшних картин. Сотнї людей били ся за місця, човни перевертали ся від метушнї до гори дном, топлючи в водї людей. Кілька човнів висїло коло передньої частини корабля; мотуззє, на якім вони висїли, від метушнї й переполоху було заплутане в боканцях, і люде один за одним скакали в воду. Круг других, що ще не були поспускані на воду, кипіла страшенна боротьба, боротьба чоловіків, жінок та дїтей, які били ся за своє істнуваннє, в якій дужий, запаморочений страхом, не давав спуску кволим та плохим.

Уся ся сила людей, більшість з котрих мала незабаром загинути, робила такий страшенний гвалт, який міг би хіба чинити в своїй останнїй аґонії Титан. І все се робило ся під загадковим місячним небом, на рівній як скло водї. Над кораблем, який уже лежав боком, ще й досї гула сирена кличучи за поміччю, і якийсь відважний чоловік не залишав пускати ракети, які перли ся до неба поки не тріскали на тисячі шматків.

Роберт згадав, що останнїй раз він бачив ракети ввечері на святї, коли їх пускано на втїху присутніх. Сей контраст вразив його страшенно. Він подумав собі, чи може бути де на світї така пекельна публика, яка могла-б тїшитись дивлючись на ту траґедїю, що відбувала ся на його очах; хотїло ся йому тако ж знати, як се допустила до сього та всемогутня сила, в яку вірить людський рід.

Корабель перевертав ся зовсїм; здушене повітрє чи пара, голосно вибухнули на верх крізь поклад; шматки і ломаччє полетїли до гори. Бідолаха капітан і досї стояв вчепивши ся в поруччя, на місточку. Сеймурови було видко його блїде лице — у світлї місяця здавало ся, що на нїм грає якась нелюдська посмішка. Офіцер, що командував на катері, гукнув до людей на кораблї, щоб вони як найшвидше забирали ся геть, а то їх усмокче чорторoєм.

Ось він зовсїм перевернув ся, як той кит, що здихає; ось місяць ясно освічує дно, на якім чорнїє пробита скелею діра; ось — кінець... Тільки хмарка диму та пари назначує те місце, де був „Занзібар“.

(Далї буде).

Generated on 2015-07-19 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

В. ЛИПИНСЬКИЙ.

Історія України Мик. Аркаса.

Історія України-Русі. З 210 малюнками і портретами. Написав Микола Аркас. С.-Петербург 1908 р. вел. 8⁰. XVI++384+2 ненум. ст.+9 карт+12 ненум. ст. родоводів.

„Історія України-Русі", написана д. Аркасом і виправлена до друку д. Доманицьким, придбала собі чималу популярність на Україні. Приваблива та пишна, як на українські видавництва, зовнішня сторона книжки: гарна обкладинка і велике число малюнків, а, поруч з сим, і недорога ціна її, спричинили ся до того, що книжка ся швидко розходить ся серед ширших кругів нашого народу. Кажучи серед ширших кругів, маємо на думці переважно троха заможнійші та більше освічені верстви, бо для широких мас „Історія" ся, поки що, буде недоступна і ціною і викладом: для них зістануть ся більше відповідними популярні моноґрафії і коротенькі історії нашого народу, що появились останніми часами.

Для читача того вона перш за все буде зрозуміла своєю мовою — простою, селянською мовою, яку сей читач чує, або чув, перебуваючи на селі. Правда, стрічають ся в книжці русицізми, але думаємо, що се тепер, в той переходовий час, книжці вартости не відбирає, а навпаки робить її більше приступною.

Сама форма викладу легка і зовсім відповідна для популярної історії. Леґенди, яких у книжці багато, оживляють виклад, особливо в давнім періоді нашої історії, і зацікавлюють читача, не шкодячи здебілшого вірному освітленню фактів, бо автор звичайно відмежує леґенду від історичної можливости; винятком являють ся леґендарні оповідання про молодість Мазепи (ст. 260) та ще такі леґендарні подробиці, як те, що печеніжський князь зробив собі чашу з черепа Святослава (ст. 30, що Темучин родив ся з шматком запеклої крови в руках (ст. 79), у яких автор не зазначив ясно їх леґендарности.

„Історія" написана в спокійнім, обєктивнім тоні, — вона має навіть, можна сказати, троха літописний характер, який, з одного боку, значно улегшує читанне неприготованому читачеви і не вадить популярному викладу, але з другого, подекуди переходить

Generated on 2015-07-19 07:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

вже в хроніку, як напр. в оповіданню про Данила Галицького (ст. 84—86); се оповіданнє, а також взагалі цілий „Галицький“ період переповнені іменами та зайвою часом хронольоґією; теж саме треба сказати про початки Литовської держави (ст. 94) і про такі зовсім зайві хронольоґічні дати, як рік відїзду Петра I у Францію, рік коли він вернув ся, дата шлюбу дочки Скоропадського (см. 303), або-ж сі всї дати в оповіданню про Мазепу (ст. 260) і багато инших, які тільки непотрібно обтяжають память і псують цілість оповідання.

Цілости та релєфности оповідання шкодить теж нерівномірність, з якою автор трактує поодинокі епізоди і факти. Візьмем напр. розділ „Устрій і відносини“ „Московського“ періоду: на чотирьох (322—326) стор. автор перелічує всяких урядовців в Гетьманщині і тільки 20 р я д к і в присвячує еволюції селянства за період від 1687 до 1764 р.! Надто багато місця уділяє теж автор опису всяких церемоній; такі, напр., оповідання про церемонію обрання гетьманом Розумовського (317 ст.), про подорож Катерини II в 1787 р. на Україну не тільки надто широкі, але, як особливо се останнє, в популярній історії зовсім зайві.

За те улегшує читанне і дуже корисним для того читача, за якого ми згадували і якого ми все маємо на оцї, розглядаючи книжку, — являєть ся поділ історії на періоди, а далї на дрібні розділи, які і зазначені на боках сторінок. Правда, поділ на періоди, як зрештою всякий поділ в історії, надто схематичний, але се ще популярній історії не вадить; вада авторського поділу се його штучність. Почнем з найдавнїйшого періоду. Періодом „Скито-Сарматським“ можна-б було назвати період в історії, скажемо, українських с т е п і в, але не українського н а р о д у, який зі Скитами та Сарматами дуже мало мав спільного. „Київський“ і „Галицький“ періоди краще-б було сполучити в оден; се штучне відокремленнє відбиваєть ся на розділї „Устрій і відносини“ „Галицького“ періоду, де автор мусить мало не дословно повторювати те, що казав вже у відповіднім розділї „Київського“ періоду, напр. про дружину (ст. 91) і т. и. Коли-ж відокремлювати „Галицький“ період, то у всякім разї не від 1087 р., бо-ж Галич сам став столицею тільки з 1144 р., а якесь ширше значінне придбав тільки з часів повстання Галицько-Волинської держави за Романа Мстиславовича, отже приблизно з 1200 р. Теж саме треба сказати про період Литовський та Польський. Литовський період краще-б було розпочати не від 1320 р., а від 2-ої половини XIV ст., тобто від часів прилучення україн-

Generated on 2015-07-19 07:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ських земель до Литви, як се зрештою зазначує сам автор, кажучи на ст. 90, що нова доба для українсько-руських земель починаєть ся від часів князювання Любарта. Відокремленнє „Польського“ періоду, надто спеціяльно від 1501 р. — зовсім штучне і се знов так відбиваєть ся на оповіданню автора про устрій і відносини „Литовського“ періоду, у якім автор мусить забігати наперед, кажучи напр., що в сім періоді були вже гетьмани „коронні, литовські і польні“ (ст. 112). Краще-б вже було розпочати „Польський“ період від 1569 р., себто від Люблинської Унії. Поділ на останні три періоди: „Руїну“ від 1663 р., „Московський“ від 1687 р. і „Україна під владою Росийської та Австрійської держав“ від 1764 р. — зовсім довільний; через сей поділ історія Правобічної та Західної України, починаючи від Андрусівської умови 1667 р. до часу розділу Польщі і прилученнія Правобічної України до Росії в 1793 р., а Західньої до Австрії в 1772 р., вийшла дуже розшматованою та скороченою. „Руїна“ довела до того, що Україну поділено між Росією та Польщею, отже „Московським“ від 1687 (?) до 1764 р. можна назвати тільки період в історії Лівобічної України; під владою же Росийської та Австрійської держави ціла Україна опинилась тільки з часів розділів Польщі — приблизно від 1793 р., а не від 1764 року.

Переходячи до самого змісту, перш за все мусимо зазначити, що автор дуже мало та надто вже побіжно говорить про соціяльну еволюцію українського народу. Се вражає тим більше, що фактичний бік історії оброблений у автора дуже повно та широко, подекуди навіть з зайвими подробицями. Соціяльну еволюцію автор представляє в кінці кожного періоду в розділі „Устрій і відносини“. Всі сі розділи відносно до періодів, які вони обіймають, дуже коротенькі і дуже неповні, за винятком може розділу „Устрій і відносини“ в „Польськім“ періоді, який, правда, теж дуже коротенький, але все-ж повнійший від иньших. Сей розділ, а також гарно змальований устрій Січи Запорожської (ст. 128—129), показують, що автор міг-би дати живійшу картину суспільного житя українського народу.

Другим браком в „Історії“ д. Аркаса, і браком великим з огляду на того майбутнього малосвідомого її читача, се надто вже коротеньке оповіданнє про історію українського відродження; сі 13 сторінок (371—384), які воно займає, що уміщені зараз за надто вже докладно розказаною історією Кубанських козаків, з маленькою, на одній сторінці (372), передмовою про стан України в кін-

Generated on 2015-07-19 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ці XVIII віку, — десь гублять ся в сій як не як великій „Історії“; вони не лишають в уяві читача ясного представлення про сей такий важний і так міцно звязаний з сучасним моментом процес відродження українського народу і роблять тому „Історію“ нескінченою, недоказаною.

Взагалі у автора не видно якогось суцільного погляду на цілу історичну еволюцію українського народу; т. звана „історіозофія“ автора доволі нестійна та неясна і се погано відбиваєть ся, особливо на давнім періоді нашої історії, який, без відповідного научно-уґрунтованого освітлення, виходить неясним та незрозумілим.

Візьмем хоча б оповіданнє про початки руської держави. Автор, як видно, в головних рисах придержуєть ся норманської теорії. Правда, розказавши про варяжських виходців, що „почали собою довгу низку українсько-руських князів“ (ст. 16), автор зараз же додає, що се лєґенда і „чи руські князї були справдї з Варягів, чи вони — нащадки давнїшнїх тубольських, славянських (а на ст. 17 сказано навіть: „полянських“), князів... так ми й досї не знаємо“. Але далї, розказуючи про Володимира, автор вже зовсїм ясно каже, що Володимир, охрестившись „починає втрачати свою варяжську вдачу, як втратила її і дружина його“ (ст. 38), що „зовсїм пославянила ся“ — „так само (?) — пояснює автор — пославянило ся серед Дунайських Славян і монгольське племя Болгари“ (ст. 38). Оскільки річ іде тільки про саме походженнє руських князів, то таку неодностайність поглядів авторови можна ще вибачити, але через сю неодностайність і через якусь нерішучість в виборі тої чи иншої теорії, автор дуже неясно говорить про походженнє українського народу, про те, який був національний характер Київської держави і врешті через сю неясність все змішує терміни: „руський“ і „український“.

Про походженнє назви „руський“ на ст. 14 знаходимо таке: „Поляне були найбільш розвинуте племя поміж Славян Руських[1]). Ще при кінцї VIII віку по Р. Х. звали їх Греки „Русами... Се була здавна вже добре впорядкована Славянська держава“ і тільки! Але перелїчуючи на ст. 10 всї славянські племена, автор нї одним словом не згадує, які ж саме племена звали ся „руськими“ (на ст. 93 принагідно „руськими“ автор зве Кривичів та Дреговичів), і з яких східно-славянських племен витворив ся український народ. Справдї далї на ст. 61 сказано, що Українцї —

[1]) Курсив наш.

Generated on 2015-07-19 15:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„південні (?) Славяне", а „північна Росія (?)" з часів Андрія Боголюбського „починає відріжняти ся від полуденної і починає звати ся спочатку „Великим Князівством Московським", а далї — „царством Московським" і що „тодї ж таки у XII столїттї південна Русь вперше у лїтописях починає звати ся „Україною". Після погрому Київа... зносини північної Руси, чи „Великоросії", як її стали звати пізнїйше, з Русю південною, або „Україною" — порівають ся більш як на пів тисячи лїт: кожна з них живе своїм осібним житєм, має осібну свою історію... і аж... через 600 лїт, знову вся (?) Україна починає жити одним житєм з Великоросією" (ст. 61). До сього треба додати, що Україною на ст. 2 і на ст. 111 автор зве тільки південну Подніпрянщину, а одночасно „українською" зве також автор і Київську Державу (ст. 50), від якої, між иншими „по всїх наших землях", каже автор „остало ся спільне імя руське", а знов же се імя: „руський" часом у автора означає „московський" („Руські (Московські) і Українські князї" ст. 83), часом „український" („Данило, король руський (український)" ст. 86). Не наводимо більше прикладів, бо і з сих кількох цитат видко, що читачеви дуже важко буде розібрати ся в сїй термінольоґїї та ясно представити собі початки історичного житя українського народу. Ще більше затемнює справу карта 4-та, на якій читач знайде Малу, Червону, Чорну і Білу Русь, але не буде знати де саме в ті часи (за князїв київських та галицьких) жив український народ; а се все, знов таки з огляду на читача, вихованого на офіцияльній росийській історії—одна з більших хиб в „Історії" д. Аркаса.

За те доброю прикметою її вважаємо, що автор зумів розказати історію свого народу з великим почуттєм любови до нього; се почуттє передаєть ся і читачеви, воно будить в нїм національну свідомість та національну самоповагу. Шкода тільки, що се загальне добре вражіннє псують троха де-які стилїстичні недогляди автора, як от напр. переказані без жадного пояснення слова царя Миколи I до отамана Гладкого, що „поклав до ніг Цареві військові клейноди та грамоти і з товаришами своїми прохав царської ласки. — „Бог Вас простить, рідний край прощає і я прощаю", — промовив Царь" (ст. 365); далї надто вже обєктивно змальована картина добровільної невольницької служби Гладкого і його товаришів, за яку він одержує „полковницький чин", а старшина „Георгієвські хрести" (ст. 366) і врештї, зовсїм вже без потреби, розказано, з докладною навіть хронольоґією, кінець блискучої карієри Гладкого, що „помер, маючи 70 лїт життя" — „з чином генерал-майора" (ст. 368).

Generated on 2015-07-19 07:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Недоглядом теж треба пояснити малюнок, уміщений на ст. 294, який прославляє того „Первого“, що „розпинав нашу Україну“, кажучи словами Шевченка. Таких річей, власне з огляду на національну самоповагу, не слід би було уміщати без пояснення в популярній історії.

З дрібних помилок, які може і не дуже важні в популярній історії, але яких все краще уникнути, зазначимо ось які: на ст. 1-й сказано, що Україна простягаєть ся до 60° довжини, коли звичайно прийнято рахувати до 59°. Сказати категорично, що південний Буг (чому не просто: Бог, як звуть сю ріку селяне) „притоків з правого боку не має (ст. 2) — не можна. Житомир лежить у Волинській губернії, а не в історичній „Волини“, яку мабуть має автор на отсї, перечисляючи українські землї (ст. 3). Підляссє залічено чомусь не до українських земель, а до земель сумежних з Україною (ст. 4). Само поясненнє до андрофаґів: „людоїди (ст. 7), треба-б було ще пояснити. Ґотська міґрація стала ся в II-ім і, переважно, в III-ім стол., а не в I-м і II-м, як каже автор (ст. 9). Дулїби не „східнє“, а західнє славянське плем'я (ст. 9). Коротка міґрація Аварів через українські степи стала ся в VI-ім віці отже „панованнє“ (?) їх не могло тягти ся до VIII в. (ст. 9).

„Усї сї Сармати, Алани, Ґоти, Гунни, та инші... осїли ся по той бік Карпатів по всїй Західній Европі“ (ст. 9) — сказано надто загально. Говорити про „католицтво“ та „православіє“ перед розділом церкви в 1054 р. — не можна, як се зрештою і зазначує далї, на ст. 66, сам автор; отже ледве чи можна сказати, що по 905 році з православних „стали обидва князівства: польське і чешсько-моравське — католицкими“ (ст. 10).

„Лучане у Галичинї“ (ст. 11) — нїколи не були. Казати категорично, що Поляне „збудували Новгород“ (ст. 11) — не можна [1]). Кочові народи займали степи не тільки „на схід сонця від Славян“ і не тільки „між Днїпром та Каспійським морем“ (ст. 11), а і на полудень і по сей бік Днїпра. Славяне на ст. 12 змальовані у автора надто вже добрими. „Богинь“ (ст. 13) у Славян не було [2]). В лїтописній леґендї про вбивство Аскольда і Діра (ст. 17) не зазначено чому саме їх убито; не зазначено теж чому став ся поход Ігоря на Деревлян (ст. 21) і чому його на те підмовила дружина. На ст. 27 вжито ім'я „Сфенкел“ замість уживаного в инших місцях „Свенельд“. „Молода дружина“ складала ся з Чорних Клобуків,

[1]) М. Грушевський. Іст. Укр.-Руси т. I, ст. 164. [2]) М. Грушевський. Очеркъ Ист. Укр. Нар. вип. I ст. 25.

Generated on 2015-07-19 07:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Берендіїв і Торків (ст. 62) хиба тільки випадково — як загальне право сього не можна представляти. Зиряне і Пермяки, через недогляд, стали північними Славянами (ст. 66).

В руках Володимирка опинило ся не „три чверти Галичини“ (ст. 70), а ціла Галичина, тобто тодішне князівство Галицьке. Не знати, що треба розуміти під „громадою“ (на ст. 91), яка була „зовсім демократична то самовладна“; коли вона означає „суспільство“ в 1087—1340 р.р., то йому такі прикмети трудно надавати. „Летигола“ — се тільки теперешні Латиші, а не і Литвини (ст. 93). Боротьбу між поганьско-литовською і христіянсько-руською партією у Литві зараз по смерти Мендовга (ст. 94) — трудно припустити; хоча й проф. Антонович в своїм „Очерку ист. Вел. Кн. Лит.“ держав ся того погляду, але новійші дослідники, як проф. Грушевський [1]) з сим не згожують ся.

Те, що Вітен в кінці XIII в. „зумів зєднати Руський і Литовський народ“ (ст. 95), і що у його війську „було багато Українців“ — се вимагає пояснення. В кінці XIII в. до Литви справді належала вся кривичсько-дреговицька територія, але з українських земель могли належати тільки деякі північні волости. Збіранне-ж „руських“ земель починаєть ся тільки з Гедиміна, як се і зазначує сам автор на 96 стор. Литовський статут був написаний білоруською, а не, як каже автор, українською (ст. 99) мовою; по-між вищими верствами (а не народом, як каже автор на ст. 104) литовськими теж поширилась не українська, а скорше білоруська мова. Сватанне Ягайла з Ядвіґою було ділом не стільки „ксьондзів“ (ст. 102), скільки панів малопольських. Сказати, що в кінці XIV в. „у Литві запанували Поляки“ (ст. 104) — не можна, польський вплив поширив ся значно пізнійше. Городельський акт 1413 р. дарує спеціяльні прерогативи тільки литовській католицькій аристократії, а не, як каже автор, і українській (ст. 105), тоді ще православній; власне від того часу через се неоднакове становище сих двох елементів починаєть ся у Литві національний розлом [2]). Світригайло в своїй боротьбі зовсім не „покладав ся на народ“ (106 ст.) український, тільки на князів та панів українських, народ же в сій боротьбі панів українських з панами польським та литовськими не брав ніякої участи [3]). „Литовсько-українські князі та бояре сварили ся із польськими панами“ не стільки „за землю“ (108 ст.), якою польські пани ще тоді (за Казиміра Ягайловича) у Вел. Кн. Литовськім не могли навіть володіти, скільки за політичну перевагу.

---

[1]) Іст. Укр.-Руси, т. IV, ст. 12, прим. 3. [2]) Ibid. ст. 182. [3]) Ibid. ст. 206

Generated on 2015-07-19 07:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

На нїчим не опертою фразеольогїєю являють ся слова автора, що з кінцем т. зв. „Литовського“ періоду, т. т. з кінцем XV в. почав ся „осібний, щиро-народний, демократичний напрямок в нашій історії“ і що з того часу „усим керує народня воля“ (111 ст.). Розділ „Устрій і відносини“ Литовського періоду, можна сказати, найбільше неповний та більше неясний від инших відповідних розділів; в нім самім стрічають ся такі суперечности, як напр., на ст. 112 сказано, що земля у Вел. Кн. Литовському „була поділена на невеличкі дачки (хутори) десятин по 80 кожна“ (??), а на ст. 113 вже говорить ся що „багато городів, сїл і містечок роздано заможнім українським родам“; так само в однім місцї сказано, що за Ягайла „замість удїльних князівств — настали воєводства (ст. 112), а на слїдуючій сторінцї ся подія перенесена вже в часи Казіміра IV.

У Польщі селяне були привязані до землї постановою Піотроковського статуту 1496 р.; зі зростом панщини, закріпощеннє селянства було вже завершене на соймах у Торунї 1519 р. (а не 1521, як каже автор на ст. 117) і в Бидґощі 1520 р. по всїх землях польської держави, виключаючи Поднїпрянщину, яка тим впливам підлягає тільки з 1569 р.; приклад Чехії і Угорщини не відограв в сїм процесї, як думає автор (ст. 117), великої ролї.

Те, що Україна „колись пишний та багатий край“ в початках XVI ст. „через князїв своїх, бояр та панів польських і литовських зробив ся пустинею“ (см. 117, — се, що-найменьше, анахронїзм.

Міркування, що, мовляв: „як би і т. д.“ — для історії взагалї не годять ся, а особливо, коли за ними йдуть такі неможливі гипотези, що „як би не запанувало на Українї польське право“ то „Україна зробила ся-б селянською самостійною, оружною державою під рукою Литовських князїв“ (ст. 119—120); чому-б сї литовські князї мали бути кращі від польських і всяких инших — незрозуміло.

Богдан Ружинський був не „польський“ (ст. 130), а український шляхтич. Зборовського покарано не за те саме, що й Підкову, як се можна здогадувати ся з оповідання автора (ст. 134). Чому спеціяльно унїя церковна „одірвала Україну на віки від Литви (ст. 134) — незрозуміло. Косинський ледве чи розпочав повстанне проти шляхти тому, що, як каже автор, він „збагнув, що республїку... помирити із шляхетством не можна“ (ст. 136); у нього на те були більше реальні причини. На ст. 139 варто-б було поясни-

Generated on 2015-07-19 07:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ти, що значать „судові роки“. Наливайко за підмовою кн. Острожського не міг нападати взагалі „на панські маєтки“ (ст. 139), а тільки на маєтки нелюбих Острожському і православним панам — панів уніятів та католиків.

Відріжняти повстанне „справді народнє“ від не справді народнього, опираючись тільки на „число волоцюг“, що брали в нім участь, як се робить автор, оцінюючи повстанне Наливайка (ст. 140) — ледве чи можна. Правительство польське звертаєть ся до козаків за поміччю проти молдавського господаря не в „1600 р.“ (142 ст.), а в 1599 р. Такі подробиці, як перелічуванне того, що пограбували козаки, вертаючи з ліфляндського походу (ст. 143) — зайві в популярній історії. Те, що Великороси чимало відріжнялись від Українців в початках XVII в. (як зрештою і тепер), зовсім нічого не поясняє в їх взаїмних політичних відносинах, як се припускає автор (ст. 144). В битві під Цецорою було не „саме лишень польське військо“ (ст. 148), а і частина козаків, зрештою сам автор згадує про Михайла і Богдана Хмельницьких. Перед Сагайдачним козаків „позбавлено було автономії“ (ст. 148), але тільки юридично, бо фактично вони тоді широко нею користували ся. По повстанні Тараса реєстр не було збільшено до 8000 (ст. 153), бо козаки мусіли пристати тоді на Куруківські умови, тоб то на 6000-ий реєстр. Орендаренка козаки не „обрали собі за гетьмана“ (ст. 153), а він був назначений урядом. В „Речі Посполитій“ три народности, справді, були поєднані (ст. 163), але зовсім не „як рівні“ навіть „de jure“. У Почаєві в початках XVII ст., не могло ще бути якоїсь визначнійшої школи (ст. 169).

Король у 1646 р. обіцяв збільшити реєстр не „аж до 20,000 (ст. 173), а тільки до 12,000. Оповідання про те, що Хмельницький перед битвою під Жовтими Водами „виправив у ліс кінних козаків і звелів їм покопати там ями, нарубати і понакидати дерева“ (176 ст.) — анахронізм, така засідка справді була зроблена, але підчас корсунської битви, як про се далі й розказує автор. Не всі „шляхтичі православні“ поховали ся по манастирях“ (ст. 181), багато (до 2000) брало участь в повстанні. Леґенду про те, що „православні Львовяне... вирізали усіх“ (184 ст.), хто сховав ся у замку, — краще-б було зовсім поминути, або принаймні зазначити леґендарність сього оповідання. Взагалі у автора в оповіданню про польсько-українські війни XVII, XVIII ст. надто багато „крови“; те, що Українці „вирізали Ляхів (або шляхту) та Жидівпо вторюєть ся 10 разів (ст. 153, 157, 178, 179—2 рази, 180—2 рази, 183, 184,

Generated on 2015-07-19 07:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

344); в популярній історії краще-б було такі вислови обминати, так само без потреби відомий афоризм: „Лях, Жид та собака—віра одинака“ — повторюєть ся аж два рази (179 і 343 ст.); про насильства Поляків на ст. 160 розказано надто вже сильно; такі факти, що „дітей козацьких у казанах варили, жінкам вирізували груди“ може і мали місце, але загальними не були, зрештою було і без того досить инших фактичних причин до повстання.

Гетьмана, коли він вертав з під Зборова, зовсім не так весело вітали, як росказує автор (ст. 194): татарський розгром надто вже тоді дав ся людям у знаки. В оповіданні про Переяславську умову (205 ст.) є деякі суперечности, напр., в пункті 4-м у автора ясно зазначено „право приймати послів та зносити ся з чужоземними державцями“, а далі автор говорить, що про се право „не було сказано ясно“; так само в пункті 5-м перелічені стани: духовний, шляхетський, міщанський, козацький і посполитий, а далі говорить ся, що в умові було признано тільки два стани: козацький та міщанський; краще-б було перекласти, а не переказувати переяславські „статі“.

Розказуючи про смерть Виговського (ст. 223), автор не каже хто саме його покарав на смерть, чи Тетеря, чи Поляки, але далі на ст. 233 сказано хибно, що се зробив Тетеря; Тетеря відограв в сім епізоді тільки ролю виказчика, а приказав розстріляти Виговського, щирого прихильника Польщі — Чарнецкий. Дорошенко спершу покинув Многогрішного наказним гетьманом і тільки тоді той, користуючись нагодою, оголосив себе гетьманом, а не навпаки, як сказано у автора (ст. 239). Куницький не був настановлений „замість Ханенка“ (ст. 252), бо Ханенко перестав бути гетьманом в 1674 р., а Куницького польський уряд назначив наказним гетьманом тільки над тою горсткою козаків, що брала участь у віденськім поході Собєского (1683); так само пляни польського уряду заселити спустошену Україну починають здійснюватись тільки від часу соймової постанови 1685 р. Згін Самойловича став ся 1679 р., а сей другий згін, який в оповіданню автора (ст. 352) припадає на 1683 р., ледве чи був можливий в таких розмірах, які надає йому автор; до того-ж Палій, що, по словам автора, перейшов тоді з правого на лівий бік Дніпра, як раз в сей самий час (у 1683 або 1684 р.), навпаки, з Запорожжя перейшов на правобічну Україну[1]). Собєский не тільки не „мало звертав уваги“ (ст. 256) на

[1]) В. Антонович „Послѣдніе времена козач. на прав. ст. Дн.“ (Ар. Ю.-З. Р. ч. III т. II) ст. 65.

Generated on 2015-07-19 07:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

українські справи, а навпаки, він більше, ніж инші польські королї, сими справами займав ся — доказом власне відродженне при нім козаччини на Правобережжі. Через недогляд Боплан опинив ся серед українських письменників XVII в. (ст. 258).

Перелїчувати у „Московськім“ періоді (1687—1764) полки на Правобічній Україні (321 ст.) та говорити про тамошні „одписані на булаву“ маєтности — се анахронїзм; читач може подумати, що справдї в ті часи вся Україна була вкупі. Через те треба теж пояснити, що гетьман Розумовський поділив на повіти тільки Лївобічну Україну (ст. 322).

Те, що шляхта на Лївоб. Україні в XVIII ст. мала право „вибірати короля“ (ст. 326) — треба-б було пояснити, або й зовсім сей пункт Литовського статуту поминути, натомість краще-б було ширше розказати про те, як витворила ся ся шляхта на Лївоб. Україні, бо без того вислов автора, що „вищі верстви людности... поласились на те московське дворянство“ (ст. 330) виходить незрозумілим. Автор помиляєть ся, кажучи, що перед 1764 р. московський „уряд не збірав нїяких податків з України“ (ст. 331), зрештою сам він наперед, на ст. 307, про сї податки „у царську казну“ говорив. Народнї аґрарні рухи 1877, 1896 і 1904 р. ледве чи можна схарактеризувати як „бажанне вернути козаччину“ (ст. 347). Замість назви „Новоросія“, яку вживає автор (напр. 369 ст.), краще-б може було вживати назву: „Степова Україна“. Не зовсім вірно скасуванне кріпацтва у Росії автор приписує почину самого тільки уряду (371 ст.). Польської мови, в кінцї XVIII в., і далї вживало не тільки „галичанське панство“ (ст. 372), а й „правобережне“; московської не „українське“ взагалї, а переважно „лївобережне“. Противопоставленнє України і Галичини, як чогось окремого (і на Україні, і у Галичинї ст. 372), а надто в історії часів відродження, не помагає поширенню почуття національної єдности серед широких кругів українського народу.

Врештї ще кілька важнїйших, не зазначених в кінцї книжки друкарських помилок: „Бела“ (ст. 3) м. б. зам. Белз. „Шейнока“, зам. Шайноха (ст. 10). „Вересень“, зам. вживаного всюду „Жовтня“ (ст. 218). Рік заведення кріпацтва 1763, зам. 1783 (ст. 227). Київська козаччина в 1856, зам. 1855 р. (347 ст.). В родоводї Габсбургів Іосиф II від 1763, зам. від 1780 р. На ст. 351 (16 зн.) „Лївобережжі“, зам. Правобережжі. Знищенне Сїчи Запорожської „4 липня“, зам. 5 червня 1775 р. (355 ст.).

До книжки додано 4 родоводи, 210 малюнків та 9 карт.

Generated on 2015-07-19 07:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Про малюнки зазначимо, що малюнки до „Київського“, а почасти і „Галицького“ періодів, як се вже зауважила критика „стилізовані на московський кшталт“, особливо на ст. 18, 21, 55 і 58; се неприємно вражає свідомого інтеліґентного читача, а несвідомому може дати неясне представленнє про давні часи нашої історії.

Карти, виконані з зовнїшнього боку гарно, на превеликий жаль по змісту дуже неточні. Перш за все всї вони зроблені надто схематично, за винятком карти 8-ої і 9-ої, і крім сих двох таще карти 2-ої, мають багато помилок. В картї 1-ій („де живе український народ“) Українцї не доходять до Карпат, за те опинили ся над Дунаєм; на півночи границя теж не вірна. В картї 3-ій („Східня Европа у IX в. по Хр.“) Дуліби і Чехи опинились надто на півночи; істнуваннє Білих Хорватів на південь від Перемишля — дуже гипотетичне; Турки у степах нижнього Днїпра зявляють ся після Печенїгів у другій полов. XI в., отже в IX в. їх там не могло бути. Карта 4-та („Східня Европа за князїв Київських і Галицьких у X—XIV віцї по Хр.“) обіймає надто великий період, вона, очевидно, має представляти відносини тільки XI—XIII вв., але і в такім разї є в нїй помилки: Червона Русь з Заходу дуже урізана, Гродно опинилось в Пинсько-Туровськім князївстві, етноґрафічні назви перемішані з полїтичними і т. и. В картї 5-ій східня границя невірна і карта ся надто схематична. В картї 6-ій „Україна в XVI і XVII в.“) стільки фактичних та до того ще й друкарських помилок, що нею зовсїм не можна користувати ся. В картї 8-ій („Запорожські землї за Дунаєм“) не пояснено, де ж саме сї запорожські землї.

До рецензії д. Липинського.

„Історія“ д. Аркаса варта особливої уваги — з огляду на широке росповсюдженнє її. Припадком довідуємо ся, що чималий наклад її дешевого видання (3 тис.) має вже кінчити ся, і „нї одна книжка окрім „Кобзаря“ не йде, як вона“. Се значить, що на довгі лїта ся книжка буде книгою премудрости по українській історії для дуже і дуже багатьох Українців, а сей факт зістанеть ся сумною памяткою необачности чи несолїдности нашої інтеліґенції, яка нагодувала широкі маси свого народу, жадні самопізнання, таким нещасливим — і з наукового і з національного і просто з просвітно-педаґоґічного погляду виробом, як книга д. Аркаса.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Були часи, коли книгою популярною, для народу, вважали книгу настільки невдалу і плоху, що вона не здасть ся для інтелїґентного читача: коли автор не має скільки небудь солїдних відомостей, щоб написати книгу наукову, то вважало ся йому в сам раз писати „для народу“, або „популярну книгу“. І щоб бути популярнїйшим, вважали потрібним писати яко мога немудро, мовляв буде зрозумілїйше. Тепер думаємо инакше: щоб написати добру книгу популярну, треба бути дуже добре обзнайомленим з предметом, його опанувати, і при тім мати талант популяризації, оповідати інтересно, живо, давати яскраві, релєфні образи, які-б глубоко входили в уяву читача, а для того не розбивати його уваги подробицями другорядними, а зібрати її на фактах важнїйших, основних. Через се популярний виклад мусить бути глубоко продуманий і пляновий.

Що до фактичної сторони книги д. Аркаса д. Липинський в своїй рецензії зібрав уже велику силу помилок, великих і малих; їх при охоті можна-б доповнити ще без кінця, і то не якимись дрібними помилками в іменах, роках, а фальшами, страшенними недоглядами, просто дикими в науковім підручнику висловами і поглядами. Коли у вступнім огляді ми читаємо між українськими ріками Двину, а українське Підляше попадає між землї сусїдні з Україною, а на долученій етноґрафічній мапі України українська кольонїзація не досягає Карпат, а захоплює за те Люблин. Коли історія України відкриваєть ся скифо-сарматським періодом, який сягає до половини IX віку, а з 1501 роком вел. кн. Литовське зникає з історії України так основно, що навіть між сусїднїми полїтичними орґанїзаціями (як Польща, Москва, Туреччина, Крим) не істнує зовсїм (с. 116), і від сього часу (1501) „починаєть ся зовсїм осібний, щиро-народний, демократичний напрямок в нашій історії, коли вищі верстви — князї та бояре, — зовсїм втрачують свою вагу та силу, а усим керує народня воля“ (с. 111) (а в дїйсности власне XVI в. приносить найвищий розвій шляхетської верстви і незвичайне подавленнє народніх мас). Коли читач довідуєть ся тут, що до Галицького князївства належав Днїпровий низ з Олешем (с. 72), що Ольгерд „усї судові звичаї і артикули зібрав у одну книгу писану по українському, і назвав її „Статутом князївства Литовського“ і тут же (с. 99) побачить факсіміле Литовського Статуту XVI в. (а перша редакція Л. Статуту була уложена 150 лїт по смерти Ольгарда, був він писаний не по українському, а білоруському і на литовську мову він не був нїколи пе-

Generated on 2015-07-19 07:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

рекладений). Коли автор запевняє, що „руські князі“ під проводом Михайла Глинського, татарина родом (sic)“ бороли ся „за самостійність Україннн“ або що в 1601—1611 „казаки невиступають нїде великою силою“, аж до р. 1611—1612, „коли Польща розпочала війну з Москвою і надумала посадити у Москві Самозванця (Лжедимитрія)“, або щоб Хмельницький хотїв зложити федерацію з України, Семигороду, Волощини і Молдавії і т. под., і т. под. — то чим як не джерелом безконечних баламуцтв стає отсей підручник української історії?

Своє завданнє історика автор зрозумів дуже по старосвіцьки. Всю культурну історію України або поминув зовсїм, або позводив до коротеньких, чисто сміхотворних заміток в кілька рядків, як отсї замітки про письменський рух для другої пол. XVII в.: „через руїну сильно підупала освіта на Українї, вона заховуєть ся по монастирях і келіях. Проте за сей час письменство збогатило ся такими творами, як Сінопсис, Інокентія Гізеля (збірка лїтописних та инших переказів про старовину), лїтопись Самійла Величка, канцеляриста запорожського війська, Опись України Боплана, французького інженера, що служив у польському війську і 17 років жив на Українї; Лазар Баранович, єпископ Чернигівський, засновує у Чернигові печатню; він же написав багато книжок, обороняючи православну віру; Дмитрій Ростовський, син Київського сотника Сави Туптала, написав „Четій Мінею“, або Житія святих“. І тільки! Або для XVIII в.: „Київська академія стала у пригодї Московській державі; з неї вийшли такі дїячі і письменники, як Феофан Прокопович, Стефан Яворський, Георгій Кониський та инші; всї вони залишили після себе коштовні твори і мали чималий вплив на тогочасні події. Ся доба дала нам ще кілька письменників і не з духовних. Так, ґенеральний підскарбій Яків Андрійович Маркович зоставив після себе записки — він записував що дня від року 1716 до 1767; ґенеральний хорунжий Микола Данилович Ханенко, правнук Правобічного Гетьмана Михайла Ханенка, залишив нам ... (пропускаю титули). Окрім того Бунчуковий товариш Петро Симоновський написав „Коротке описаня о казацьком Малоросійськом народї“.

Справдї незнати, чи не лїпше вже від сих заміток, предивних убогістю, неповністю свого змісту і масою фактичних помилок, — повне мовчаннє, яким поминув автор письменський рух кінця XVI і поч. XVII в.

Соціальному процесу автор дав трохи більше уваги, але й тут його замітки незвичайно порожні, неповні, блїдї, пусті. Соціальний

Generated on 2015-07-19 07:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

процес XVI в., що привів до народньої реакції XVII в., зазначений незвичайно слабо, неповно, блїдо; так само і соціальний процес кінця XVII і першої пол. XVIII в., що підрізав українське політичне житє тих найяскравійших часів.

Відносини національні поминені майже вповнї; національна політика литовсько-польського правительства, а навіть офіціальне обрусеніє XVIII і поч. XIX вв. промовчані. Національному відродженню XIX віку присвячено кілька відірваних, коротеньких звісток, в сумі далеко меньше нїж повороту Запорожців до Росії.

Щож зостаєть ся? Зостаєть ся, в стилю добрих старих часів Кайданова і Устрялова — історія головно возшествій на престол монархів, до яких належала Україна, і їх кончин, трактатів і договорів, і воєн, воєн, воєн. І се виложено сухо, блїдо, безжизненно, з масою зайвих дат, дрібних фактів, серед яких гине і пропадає важнїйше. Тільки деякі епізоди, як Хмельниччина, перехід Мазепи до Шведів, зруйнованнє Сїчи і поворот Запорожців до Росії оповіджено трошечки живійше чи докладнїйше, решта — незвичайно сухо, схематично, місцями переходячи зовсїм на хроніку відірваних, нїчим незвязаних подій. Розділ матеріалу дуже нерівномірний. Виклад неінтересний, не то що без тїни якоїсь мальовничости, поетичности, а навіть і просто незручний і примітивний: автор не вміє підчеркнути головнїйшого, дати перспективу більше і меньше важного, загромаджує оповіданнє зайвими іменами і датами, дрібними, зовсїм не потрібними в такім короткім і популярнім викладї подіями, екскурсами в історію сусїднїх земель, перериває нитку оповідання вічними скоками в бік, навязуючи її потім елементарними, стереотиповими фразами механічних звязків; фразеольоґія незвичайно стереотипова, банальна, бідна.

Через те книжка не година дати читачеви понятя навіть про ту зверхню історію України, котрою автор займаєть ся. Велику частину читачів вона мабуть скоро знудить — і відстрашить на довго від „популярної“ української літератури. Тим котрі завізьмуть ся таки дочитати її, з піетизму до української історії, вона лишить по собі суміш фактів, не зведених в якусь систему, не уложених в якусь перспективу, і зоставить перед ними відкритим питаннєм

За що боролись ми з панами?
За що ми різались з Ордами?
За що скородили списами татарські ребра?

Generated on 2015-07-19 07:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Якийсь божевільний танець, „червоний сміх“, кривавий кошмар. „Напали“, „побили“, „повісили“, „зарізали“, „вирізали“... без кінця і краю...

Автор безперечно перейнятий горячою любовю до свого народу і його минувшини. Але він представив сю історію так, немов би навмисно хотів звести її до абсурду. Все живе, інтересне, що робить історію нашу цінною, що надає їй незвичайну вартість для політичного виховання сучасних поколінь, що переймає нас співчутєм і почутєм солідарности завдань і змагань з попередніми поколіннями, з мучениками безвихідних історичних обставин і тяжких національних завдань українського народу — все се поминено, виключено, або кастріровано, обезцінено, і попередні українські покоління виступають якимось історичними безштаньками, що товчуть ся без цїли й причини, без розуміння положення, без якихось провідних гадок (на повний брак політичного розуміння у нашого народу і його провідників автор раз у раз, аж до знудження стереотипово нарікає). Се історія без історії, без культурного, суспільного і політичного змісту. І коли читач меньше тямущий заплутаєть ся в сім лабірінті дрібниць і стереотипових фраз, читач більш тямущий міг би набрати з сеї книги дуже сумного (і невірного) поняття про історичну минувшість нашого народу, його історичну, політичну, культурну вартість.

Мене потїшали, що книга пішла переважно між людей, до українства досить байдужих, які купували книгу з огляду на багацтво ілюстрацій при невеликій цїні. „Хорошая книга“, мовляв, а що в нїй — про се байдуже. Не знаю, на скільки се правда, а як правда — сумна потіха, що книга не буде читати ся і „не пошкодить“. Але думаю, що навіть і сею потїхою трудно потїшити ся. Якого понятя про Україну й її минувшість набере навіть такий байдужий до українства читач, переглядаючи сї ґалєрії володарів польських, литовських, росийських, австрійських, і всяких инших, дуже мало причетних українській історії осіб і сцен, які мають представляти українську історію і — хиба посвідчують (несправедливо розумієть ся) повний брак у нїй усякого своєрідного змісту? Якого понятя набере такий „беззаботний“ глядач, розгорнувши книгу на с. 250 і побачивши на нїй Яна Собєского, потім, поминувши памятник Сїркови — царівну московську Софію, далї князя Василя Голїцина, далї митр. Ґедеона (замітного тільки тим що поміг Московщинї зломити церковну автономію України), далї по трьох образках, котрим що до змісту нїчого не закинемо — цар

Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Петро, король польський Авґуст II, претендент на польську корону Станислав Лещиньский, король шведський Карл XII, кн. Меньшіков, чотири образки до Кочубеївського епізоду — з становища історії України дуже мало інтересного, далї — битва під Лїсною, що до України зовсїм не належить, і по трьох образках більше відповідних — цар Петро під Полтавою, Карл XII на Днїпрі...

Треба стати дуже твердо на становищу афорізма „для Хахловъ и такой богъ бряде", щоб вважати таку книжку якимсь придбанням для нашого культурного житя і захваляти, рекомендувати і ширити її так, як ширено — не вважаючи на голоси остороги, які подавано вже. І дуже се сумне свідоцтво для нашого сучасного житя — доказ великої байдужости, несолїдности в трактованню наших національних справ і браку самоповажання — що таку більш ніж слабу, а просто шкодливу з наукового, просвітного, національного погляду книгу, так запонадливо ширено, захвалювано — давано широким масам, які жадають від освіченїйших своїх верств якоїсь доброї поживи — і дістають такий нездалий суроґат.

Прикро писати се все, мині особливо. Знаю автора як чоловіка щиро прихильного українству і не сумнїваю ся ні на хвилю в його добрих замірах, які водили ним в писанню і видаванню сеї книжки. Але для культурної роботи, для написання користної книжки для народу треба чогось більше ніж самих добрих замірів.

Мих. Грушевський.

Generated on 2015-07-19 07:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

НЕТРИ[1].

Коли загоїлась Юргісови попечена рука, він узяв свою постіль і знов пішов на гамарню. Настав уже квітень, сніг пропав, на вулицях стояли великі калюжи, а коло дому, де жили вони у Анелї, по боках улиць, де були пішеходи, поробились глибокі канави, аж перейти не було способу. Але Юргіс не журив ся, що було таке болото і йшов рясний дощ: се віщувало, що скоро вже стане тепло.

Марія нарештї знайшла собі роботу на різницях, а Юргіс надіяв ся, що гірке лихо навчило вже його обережним бути і більше вже не станеть ся з ним нещасних випадків. Складало ся все нїби на добре і здавало ся, що настає вже край їх злидням.

Вони почнуть збирати грошї і зможуть вже на зиму найняти собі захистний куток, дїти перестануть вештатись по вулицях і знов підуть у школу і всї вони будуть жити у добрі, у теплї.

Так мріяв собі Юргіс, мандруючи на фабрику.

Одного вечора у суботу Юргіс, підїхавши трамваєм, підходив до дому. Сонце вже заходило і останні промінї його весело полискували в канаві, повній води, що йшла вдовж улицї, край домів. Була гарна, тепла погода і на душі в Юргіса було лехко і весело. Він мав перед собою тридцять шість годин спочинку і проживе їх серед сїмї.

Підходячи до дому він побачив перед дверима натовп народу. Серце стиснулось йому від страху і він побіг що духу, вибіг по сходах на гору і побачив, що у кухнї Анелї повно переляканих жінок. Мов блискавка майнула йому в голові думка, що таке саме було, коли він вернув ся з тюрми і застав Ону при смерти.

Дух йому запинав ся у грудях.

— Що стало ся? — міг він тільки скрикнути.

Мовчали всї, що були в кухнї і Юргіс примітив, що очи всїх звернулись на нього.

---

[1]) Див. кн. VII.

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Generated on 2015-07-19 07:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Що ж стало ся? — з одчаєм крикнув він знову.

Втім з горища почуло ся риданнє. Плакала Марія. Він повернув ся до сходів, але Анеля вхопила його за руку.

— Ой ні, ні! — простогнала вона. — Не йди туди!..

— Що ж таке? — крикнув він.

І стара жінка сумно одмовила:

— Се Антон... Він умер... Він втопив ся у канаві на вулиці...

XXII.

Юргіс зблїд, як труп, але здержав себе: хвилину він стояв серед кімнати, стиснувши руки і міцно сціпивши зуби; потім він одсторонив Анелю рукою, пройшов у двері і пішов по сходах на гору.

У кутку горища, накритий з головою ряденцем, лежав його хлопчик. Коло нього лежала долї Елїзбета: чи зомлїла вона, чи ні — Юргіс не міг розібрати; Марія, мов несамовита, ходила по кімнатї голосно ридаючи і ламаючи руки.

Юргіс ще міцнїйше стиснув свої руки і різким голосом спитав:

— Як се стало ся?

Марія не чула чи не розуміла його питання. Юргіс повторив його ще голоснїйше.

— Він упав з пішехода, — простогнала дівчина.

А ті пішеходи були вузенькі, з трухлявих дощок, у деяких місцях аршинів на два вище рівня вулиці.

— Як же він туди попав? — допитував ся Юргіс.

— Він вийшов... вийшов погуляти, — плачучи мовила Марія, а голос її тремтїв і раз-у-раз обривав ся. Ми нїяк не могли вдержати його в хатї... Його витягнули люде з багна...

— Він умер? — допитував ся Юргіс.

— Ой, ой, умер! — простогнала Марія. Тут був уже лїкар.

Хитаючись на ногах простояв Юргіс скілька хвилин. Він не плакав. Він ще раз подивив ся на те ряденце, що покривало маленьке тїльце його дитини, потім повернув ся і пішов у низ по сходах. Знов усї замовкли у кухнї, коли він увійшов туди. Не спиняючись він пройшов до дверей і вийшов на вулицю.

Generated on 2015-07-19 07:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Коли вмерла Она, Юргіс пішов у найближчий шинок; тепер він не зробив того, хоча й мав у кешені заробіток за цілий тиждень.

Він пішов улицею нічого не думаючи, нічого не бачучи, не вважаючи на грязюку, на калюжи. Потім він сів на східцях коло якогось дому, закрив лице руками і так сидів нерухомий біля години. Як і тоді, так і тепер він шепотів потиху одно тільки слово: „помер! помер!“

Нарешті він встав і пішов ізнову. Сонце вже зайшло, а він ішов та йшов, аж поки зовсім стемніло. Тоді він оглянув ся круг себе: він дійшов до рельсів залізниці. Переїзд був закритий, а по рельсах торохтіли довгою низкою тягарові ваґони. Юргіс стояв і дивив ся на них. Втім промайнула в його голові думка, яка з давна вже таїлась десь у глибині його душі; тепер вона непереможно обняла його душу. Покинути геть те навісне Чікаґо, майнути кудись далеко, на волю, у село...

Він пройшов повз будку сторожа і, зручно стрибнувши, вчепив ся до площадки одного ваґону; потім він видрав ся на покрівлю і ліг там. Темно вже було і ніхто його не примітив.

В душі Юргіса знов почала ся страшенна боротьба. Він ламав руки, скреготав зубами. Він не плакав, бо не міг уже плакати: сліз у нього не було. Все життє його проходило йому тепер перед очима; спогади випливали один за другим, як тяжка мара. Де коли згадувалось щось радісне, світле, але вмить закривали те світло чорні хмари злиднів і горя. І він старав ся забути все, що минуло і викинути його зовсім з голови, щоб почати нове життє, — але не сила була.

Весь свій вік він тяжко боров ся за право жити на світі і страх його брав, коли він згадував про ту завзяту боротьбу. Загублене життє, витрачена сила! Та тепер він схаменув ся і почне нове життє, забувши все, що минуло. Однаково ж вернути його не можна. Годі плакати, досить уже пролито сліз! Скінчила ся вже та неволя, впали пута, — він вільний. Мине час, загоять ся сердешні рани і все буде добре. Погано жити на світі тільки жінкам і дітям. Воно й добре, що вони пішли собі з сього світу. Маленький Антон умер — він не буде вже мучитись; а тут, на землі він мучив ся б увесь свій вік.

Generated on 2015-07-19 07:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Осе була остання батькова думка про дитину. З сеї пори Юргіс буде думати тільки за себе і працювати тільки для себе. Він почне боротьту за себе з цілим світом, бо той світ — вороги його...

А поїзд торохтів і гуркотів по рельсах, спиняв ся на станціях, знов гуркотів далі.

Юргіс не спав цілу ніч. Вітер доносив до його запашний дух свіжої ріллі, пахощі ланів і лісів. Він жадливо вдихав у себе той дух і почував себе щасливим, що опинив ся знов на селі.

Почало вже на день благословлятись і у присмерку того весняного порянку Юргіс почав розглядати дерева, лани, річки й ставки. Нарешті серце його не видержало і, коли поїзд спинив ся на одній станції, він зліз зо свого захисту. Кондуктор, що стояв на площадці коло гальми, побачив його, облаяв і насварив ся на його кулаком; а Юргіс усміхнув ся, махнув йому рукою і подав ся у поле.

До самого виїзду в Америку Юргіс прожив увесь свій вік у селі і тільки останніх три роки, що прожив у Чікаґо, не бачив сельського життя, не чув сельських згуків, не дихав тим чистим повітрєм. Тільки тоді, як випущено його з тюрми, він зайшов далеко в поле через того хлопця-обірванця, що обдурив його і справив не на ту дорогу; але тоді він дуже поспішав до дому і не звертав ні на що уваги. Доводилось йому иноді зимою сидіти під деревами у мійських садах і парках, коли він тиняв ся без роботи; але се бувало зимою і він тоді бував голодний, безробіттє гнітило його. А тепер він почував себе, як та пташка, що її з клітки випущено на волю. Він повними грудями вдихав у себе запашне повітрє, залюбки слухав, як щебече пташня, як ревуть корови.

Пройшовши трохи полем він побачив хутір-ферму і, виламавши з лозини ціпок, щоб обігнатись од собак, увійшов у двір. Фермер коло клуні мастив колеса у возї.

— Я дуже голодний, — промовив до нього Юргіс.

— Ви шукаєте роботи? — спитав фермер.

— Ні, не шукаю, — одмовив Юргіс.

— Ну, то я нічого не можу вам дати, — сказав фермер.

— Я можу заплатити за їжу, — домагав ся Юргіс.

— Ого! — протягнув фермер з усмішкою. — Ми, виба-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

чайте, не будемо лагодити снїданок після сьомої години ранку.

— Я дуже голодний, — казав Юргіс. Я хотїв би купити хоть що небудь, щоб попоїсти.

— Зверніть ся до жінки, — промовив фермер, показавши йому рукою поза себе.

Жінка була добрійша за чоловіка і за десять центів дала Юргісови дві добрі скиби печеної яловичини, хлїба, чималий шматок пирога та пару яблук.

Юргіс пішов далї і йдучи дорогою почав їсти пиріг, бо його незручно було ховати в кешеню. Через який час він дійшов до річки, перейшов місток і подав ся береґом, лїсовою стежкою. Знайшовши затишне місце він сїв край води і почав снїдати, запиваючи водою просто з річки.

День був дуже теплий і погожий. Попоївши Юргіс лїг на травицю під кущем; од запашного лїсового повітря він аж неначе опянїв. Лежачи він розглядав гилячки й листочки, що хитались над його головою, чисте, блакітне небо, прислухав ся до щебету пташок, до цвіркання коників і не счув ся, як заснув твердим сном.

Він прокинув ся, коли сонце засвітило йому просто в очи. Витягнувшись і розправивши руки й ноги він сїв знову і задумавшись дивив ся у воду — чисту, прозору. Втім прийшла йому думка викупатись. У перший раз з того часу, як він покинув рідну Литву, довело ся йому осе сидїти на березї річки. За весь той час, що робив він на різницях, він нї разу не купав ся, дарма, що робота його була дуже брудна і на тілї осїдав той бруд і нужа всяка заводилась. Він купав ся тільки двічи у ваннї, коли сидїв у тюрмі, а з тої пори знов не мав змоги вимити своє тїло. А тепер він може викупатись у річцї, у чистій біжучій водї.

Він роздягнув ся і поліз у річку. Вода була тепла; він плескав ся в нїй, плавав і поринав, як дитина. Потім він сїв на березї і помив ся добре, натираючи тїло піском замість мила. Помивши тїло — він виправ свою сорочку й штани і весело йому стало, коли збув ся великої сили бруду; навіть надія йому прийшла, що може згодом він збудеть ся того тяжко-прикрого фосфатного духу.

Він розвісив своє шматтє сушити на кущах, а сам лїг на пісочку проти сонця і знов заснув.

Generated on 2015-07-19 07:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Сонце вже підбилось високо, коли Юргіс ізнов прокинув ся. Він був дуже голодний і проворно одягнув ся. Не маючи ножа він виламав собі руками добру палицю з якогось куща і пішов знову стежкою.

Дійшов він якось до великої ферми. Було вже над вечір і фермер мив руки перед вечерею коло дверей пекарні.

— Чи не міг би я у вас повечеряти? — спитав його Юргіс. — Я можу заплатити за се.

Але фермер нечемно і грубо відмовив йому:

— Ми не годуємо тут волоцюг. Забирай ся собі геть!

Юргіс пішов, не сказавши й слова. Обійшовши кругом ферми він пішов понад городом. Там фермер насадив був край городу молодих щеп, слив та груш. Юргіс поламав йому гилки на щепах, а деякі молодші дерева повиривав геть з коріннєм з землї. Так він ізнищив скілька десятків деревець. Се була його помста фермерови за нечемне його слово.

З тої пори Юргіс постановив бороти ся і мститись усякому, хто зробить йому яку небудь кривду.

За городом і садом почало ся поле, засіяне житом. Перейшовши межою Юргіс вибрав ся на шлях і пройшовши верстов зо три, побачив другу ферму. Вечоріло вже і насовувались чорні хмари; тож треба було просити в людей не тільки хлїба, але й захисту на ніч.

Бачивши Юргіс, що й тут фермер якось неприхильним оком оглядає його, він поспішив сказати:

— Я буду вам дуже вдячний, коли ви дозволите менї переночувати в клунї.

— Не знаю, — мовив фермер вагаючись. Ви курите?

— Курю, але буду виходити курити на двір.

Тодї фермер згодив ся пустити його і дати повечеряти.

Юргіс спитав його:

— А що ж ви візьмете з мене? Грошей у мене не густо.

— Я візьму з вас двадцять центів за вечерю. А що переспите в клунї, то за се я нїчого не кладу.

Юргіс увійшов у хату і сів до столу. Там уже сидїла фермерова жінка і шестеро дїтей. На столї було досить усякої їжи. Юргісови не доводилось анї разу від його весїльного бенкету їсти так смачно.

І їв він за трьох. Вся сїмя була дуже голодна після роботи і їли всї мовчки. Аж повечерявши фермер з Юргісом

Generated on 2015-07-19 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

вийшли на двір, посїдали на східцях ґанку, закурили люльки і фермер почав розмову.

— А чому б вам не лишитись тут та стати у мене на роботу?

— Я не шукаю тепер роботи, — одмовив Юргіс.

— А я б вам добре платив, — казав далї фермер, поглядаючи на широкі плечі і дужі руки Юргіса. — Доляр у день на моїх харчах. Тепер у нас дуже трудно знайти робітника.

— І зимою так само будете менї платити — спитав Юргіс.

— Ну нї, — озвав ся фермер. Я не можу держати вас у себе після Покрови. Не такі мої достатки.

— Я бачу, — мовив Юргіс, що се якраз те, про що я тепер раз-у-раз думаю. Коли ви заморите на роботї свою худобу і витягнете з неї всю силу, ви стараєтесь її збути або ж вигоните її геть із двору на зиму.

— Та воно нїби то й так, — пристав фермер. Але-ж я думаю, що така дужа і здоровенна людина, як ви, завжде знайде собі роботу в містї й зимою.

— Отак усї думають, — казав Юргіс, — і пруть ся всї робітники до міста, а там зимою голодують і мерзнуть без роботи або мусять красти, щоб не здохнути. І всї рають тим безробітним: „Чому ви не йдете на села? Там дуже шукають робітників.

Фермер подумав трохи, а далї спитав:

— А що ж ви думаєте робити, коли розійдуть ся всї ваші грошї?

— Я почекаю, аж поки вони розійдуть ся, а тодї вже почну думати, що робити.

По тій розмові розійшлись усї спати.

Юргіс довго спав у клунї; потім він добре поснїдав і роспатив ся з хазяїном. Фермер узяв з його за все тільки пятнадцять центів, може тому, що пожалїв його після вчорашньої розмови. Юргіс помандрував далї.

Отак і почав він волочитись та бурлакувати.

Не часто доводилось йому слухати таких розмов, як від того фермера, що закликав його на службу до себе; бо старав ся він обминати людей і більше ночував у полї. А коли бував дощ, то примощував ся кудись під копицю, або чекав,

Generated on 2015-07-19 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

поки поснуть люде і потай залазив до кого небудь у клуню. І навчив ся він робити се так зручно, що й собаки навіть дуже рідко його нападали; а як, бувало, й нападуть, то він обганяв ся палицею і йшов далі шукати захисту.

Згодом достигли суниці, ожина та инша дика ягода і Юргіс уже менше витрачав грошей на харчі. А потім достигли яблука у садках, картопля на городах та на полях. Юргіс за-дна виглядав, де можна було безпечнійше доступити і потім по ночі набирав собі повні кешені і пазуху. Разів скілька пощастило йому зловити пару курчат; він пік їх у лісі або над берегом річки і був ситий на цілий день. А як не ставало вже зовсім грошей, він ставав на роботу до якого небудь фермера і за два три дні заробляв стільки, що ставало йому потім досить на скілька тижнів. Найнявшись — робив він щиро і фермери завжде старались намовити його не покидати роботи у них. Але Юргіс не хотів довго сидіти на одному місці і не любив довго робити: він був тепер вільний чоловік, американський „буканир". Йому дуже вподобалось таке бурлацьке життє: без журби, без клопоту, без усяких обовязків, без законів. Хоч і траплялись йому иноді прикрі пригоди, але й вони навіть подобались йому, бо і в них було щось нове, що не встигло ще надокучити. Гірко вже допекли йому довгі роки тяжкої праці, лютої неволі, коли біда прикувала його до одного місця і він не бачив нічого, крім понурих улиць з убогими хатами робітників та фабричних будинків, коли всі думки й бажання, всі клопоти його йшли на те тільки, щоб заробити на шматок хліба і завтра не сидіти голодним. Тепер він одразу почув, що він сам собі пан. Помаленьку верталось йому здоровє, верталась молода, витрачена на фабриках сила і він почував себе бадьорим і молодим — чого вже до віку ніколи не сподівав ся.

Аж диво його брало, що він тепер не голодний, може спати, скільки хоче, робить тільки тоді, коли сам захоче, дихає чистим, запашним повітрем, купаєть ся, переходить з місця на нісце, куди душа схоче. Се був найкращий лік на його горе і здавало ся йому, що він тепер прокинув ся після якогось тяжкого сну, що гнітив його, як мара.

Правда, иноді пригадував він собі маленького Антона, якого він уже ніколи не побачить, голосу його не почує. Се бувало иноді вночи, коли находило на Юргіса якесь безсон-

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ня. Згадував він тоді й свою маленьку Ону і тяжкий смуток обіймав його серце; він плакав тоді, простягав руки до коханих своїх покійників, неначе б вони стояли тут, поблизу. Але вранці він одганяв геть від себе ті сумні спогади і мандрував далі, розважаючи себе гарною природою, чистим повітрєм та щебетом пташні.

Ніколи він не цікавив ся знати, де він опинив ся і куди йде. Однаково, думав він, — куди б не йти, до краю тої чужої сторони не дійти.

Коли вже нудно йому ставало на самоті, він завжде міг знайти собі компанію таких самих безхатних волоцюг, як і він. Їх вештало ся досить скрізь, по всіх усюдах. Вони завжде приймали його щирим серцем у свою компанію, хоч він ніколи не приставав до їх таємного, непевного ремесла.

Від тих волоцюг він дізнав ся про деякі цікаві речі. Вони розказали йому, які міста і села треба обминати, а в які можна заходити безпечно, навчили його розбирати таємні знаки, що ставили їх товариші на парканах та стінах, де можна поживитись „на дурничку", де можна й вкрасти харчів — і багато розказали йому дечого иншого. Вони щиро реготали і кепкували з Юргіса, коли він розказав, що иноді стає на роботу, щоб підкормитись і заробити трошки грошей, бо вони не звикли ні защо платити ні грішми, ні роботою, а добували собі все, що їм потрібне було, иншими способами.

Иноді він натрапляв у лісі на циганський табір і він приставав на який час до них.

Траплялись иноді серед тих волоцюг і зовсім пропащі люде, запеклі злодії та душогуби, але таких було мало: більшість були такі самі, як Юргіс, нещасні робітники, що витратили свої сили на фабриках, виснажились до краю у тій щоденній боротьбі з нуждою і коли дійшли до одчаю, то покинули ту боротьбу і пішли бурлакувати.

Були ще й инші бурлаки, які, власне, не були волоцюги, а шукали роботи по селах. Їх найбільше назбиралось тоді, як почали ся жнива, косовиця та инші хліборобські роботи. Таких у літку була велика сила, сказав би: ціла армія робоча. Вони починали з південних штатів, з Таксасу, де жнива починались найранійше; коли там робота кінчалась — вони переходили далі на північ і так мандрували все далі і далі, аж доходили до Манітоби. Після сільських робіт вони ідуть

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

у лїси до вуглярів, де иноді знаходять собі роботу на цїлу зиму; а коли там не стає роботи для всїх, то частина вертаєть ся назад до міста і там оббивають пороги по фабриках, шукаючи роботи і проїдають те, що зберегли за лїто.

Після Петра і Павла Юргіс став на роботу на жнивах у штатї Міссурі; врожай того року був там. надзвичайний. Фермери боялись, щоб не обсипав ся хлїб, коли не встигнуть у свій час зібрати йото і бідкались, що не набереть ся досить робочих рук. Робітників закликали оповістками в ґазетах, розсилали скрізь аґентів, на станціях фермери аж бились за кожного робітника, щоб перетягнути більше до себе; забирали на жнива навіть цїтей, що вчились у школах. Платня була дуже добра: два доляри у день на хазяйських харчах; хто робив швидко, той міг заробити пів третя або навіть і три доляри у день.

Настала неначе робоча гарячка: всякий, хто тільки міг, ішов на жнива. Пішов за людьми й Юргіс.

Цїлїсенький день від ранку аж до смерку робив він, по вісїмнадцять годин на добу, не покладаючи рук, — і так цїлих два тижнї. Заробив він стільки грошей, що у давнї часи вважав би себе за багатиря. А на що здали ся йому ті гроші тепер?

Правда, можна було їх покласти у банк, але для того треба було їхати до міста і Юргіс не хотїв привязувати себе до одного місця; він не знав, що можна було переводити гроші потім і в инші банки, куди схотїв би. Він був тепер безпритульний бурлака і мандрував, куди самі ноги несли його і не хотїв він покидати того бурлацького життя; носити-ж гроші при собі було небезпечно, бо напевне його обікрали-б ранїйше чи пізнїйше. То вже краще волїв він витратити їх зараз яким небудь способом.

Отже одної суботи у вечорі Юргіс пішов з кількома товаришами у маленьке містечко, що було поблизу. Ішов дощ і вони зайшли сховатись у трактир. Кожний з них вважав за свій обовязок почастувати чим небудь усю компанїю. Отже було випито чимало, закусили добре і вся компанїя розвеселилась. Збоку коло прилавку сидїла якась молода нешпетна дївчина з підмальованими щоками та бровами і усміхалась, хитро поглядаючи на Юргіса. Серце його застукотїло, кров ударила в голову... Він підійшов до неї, моргнув і вона сїла

Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

коло нього за окремим столиком. Він почастував дівчину вином, а випивши — розбалакав ся з нею зовсім сміливо. Потім вона встала і повела його за собою в окрему кімнатку. У Юргіса прокинулась звіряча натура . . . . . .

З прикрою нудьгою у серці і з соромом на лиці він вернув ся через годину до своєї компанії. Випили ще тай ще... Вся ніч пройшла у піяцтві.

За армією робітників завжде мандрувала друга армія жінок, які не могли собі знайти иншої роботи і мусїли продавати саміх себе, бо й вони були голодні, бо й їх також змучила недоля і пригнітила та поневічила важка боротьба за життє. Колись ті жінки були гожі і принадні, могли привернути до себе багатих людей і тоді вони жили у роскошах та достатках. А як минула молодість, злиняло лице і змарніла краса, то багачі взяли на їх місце молодших і свіжійших, а вони мусїли шукати собі инших людей, що не такі вередливі і задовольнялись нижчим сортом живого краму. І мандрували вони хвостом за армією робітників. Одни з них мандрували самі, „на свою руч", а инших постачали партіями аґенти; були навіть нарочити контори, що орудували сею справою, так само як були контори і аґенти що постачили робочу силу. Тулились ті жінки здебільшого по трактирах та шинках. За жнив розлазились по селах та фермах, а зимою мостились коло вуглярів у лїсових курінях.

На другий день вранці у Юргіса не було в кешені ні одного цента і він знов помандрував великим шляхом світ-заочі. Голова його дуже боліла, в роті було гірко, на серці прикро, але він перемогав себе і відганяв від себе геть докори сумлїння. Що стало ся, того не вернеш, — розважав він себе і обіцяв сам собі, що вдруге вже такого не зробить.

Ішов він довго і від тої ходи та від чистого повітря голова його перестала болїти і на серці стало лехче.

Хоч і обіцяв собі він не піддаватись більше піяцтву та роспусті, але не здержав ся, і такі випадки трапили ся з ним ще разів скілька. І всякий раз після того мучило його сумлїння і дуже важко було на серці. Не могла заснути його совість, хоч і старав ся він загнати її кудись далеко у-глиб та жити так само безжурно, як жили инші волоцюги; чесна і совістна вдача лишалась завжде при ньому, хоча й кепкували з його нові товариші.

Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Раз якось зняла ся непогода, дощ і холодний вітер, і мусїв Юргіс зайти в якусь убогу хатинку, що стояла край села і попросив ся він там на ніч. Жив там робітник-Білорус, що недавно перебрав ся в Америку.

Він привітав Юргіса рідною мовою і щирим серцем прийняв його. Юргіс обсушив ся коло печи, а що в хатині було дуже тїсно, то прилагодили йому господарі постіль на горищі на соломі. Жінка робітника варила вечерю, дїти грали ся собі долї, а Юргіс з земляком сидїли коло столу і балакали про Америку та про робітницьку долю в сїй чужій країні. Юргіс багато розсказав їм про все, що довело ся йому самому витерпіти та про те, що сам бачив і від людей чув.

Повечеряли тай знов повели балачку, покурюючи люльки.

Втім Юргіс замовк. Хазяйка внесла ночви, налела туди теплої води і почала роздягати свого найменшого хлопчика.

— У малого викинулась якась висипка на тїлї, — розсказав робітник; жінка носила його до лїкаря і він порадив купати його що-дня на ніч. А вона, дурна баба, й повірила, що ті купілї нїби щось поможуть.

Юргіс не слухав, не чув нїчого. Він дивив ся на дитину. Хлопчикови мабуть другий рік ішов. Він був кругленький, опецькуватий, червоненький, ніжки гладенькі, кругленький животик, а карі оченята його світили, як дві жаринки. Висипка, мабуть, не дуже дошкуляла йому і він весело вовтузив ся у ночвах, бовтав і телїпав нїжками та руками, раз-у-раз хапаючись або за матїр, або за свої власні пятки. Він починав уже говорити і не змовкав нї на хвилину, дуже смішно і кумедно перекручуючи білоруські слова.

Се дуже нагадало Юргісови його власну дитину, його покійничка — Антона, що був такий самий здоровенький, моторний і балакучий. Кожне слово дитини гострим ножем різало Юргісове серце. Стиснувши руки з того сердешного болю сидїв нещасний нерухомо і дивив ся на ту дитину, а сльози заступали йому очи, серце страшенно колотило ся в грудях, дарма, що він перемогав себе, як міг. Нарештї він не видержав: закривши лице руками він заридав так гірко, що земляк-хазяїн аж кинув ся до нього розважати. Але Юргіс засоромив ся свого плачу так, що схопив ся, мов несамовитий і вибіг з хати, не вважаючи, що ніч була, дощ негода.

Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

І знов він ішов та йшов довго, без думки, аж дійшов до лїсу і, забравшись у гущавину, дав волю сльозам.

Яким одиноким і нещасним почував він себе тепер! Перед ним неначе роскрились могили його коханої жінки і дитини і здавалось йому, що з того глибокого і темного провалля Она і Антон простягають до нього руки, благаючи визволити їх звідтіля.

Все минуле життє встало йому тепер перед очима і він жахнув ся, як подумав: який він був тоді і який став тепер! І здавалось йому, що він збожеволіє з того горя, одчаю, і одиноцтва. І довго в ту ніч ридав він там, у лїсових нетрях, і мучив ся, і стогнав, і корчив ся з того лютого сердешного болю...

XXIII.

Настала осїнь і Юргіс вернув ся у Чікаґо. Не було вже змоги волочитись по полях та лїсах, коли настав холод і не можна було нїяк загрітись, навіть закопавшись у копицю сїна. І потягнулись до міста тисячи таких самих, як і він, бурлак до міста і кожний з тих бідолах сподївав ся, що пощастить йому знайти роботу. Юргіс зберіг собі пятнадцять долярів, заховавши їх у чобіт і старав ся не витрачати їх, щоб не пропасти зимою з голоду і холоду.

Юргіс, так само, як і товариші його, старав ся проїхати по залїзниці „на дурничку“ і для того залазив у порожні тягарові ваґони або навіть чепляв ся під ваґони, дарма що міг що хвилини обірватись звідтіля або могли його кондуктори викинути на рельси, не вважаючи на те, що може він покалїчитись або ж і на смерть убитись.

Приїхавши у Чікаґо Юргіс розійшов ся з товаришами: він мав трошки грошей, а у них не було нїчого і він постановив собі тепер дбати тільки за себе і байдуже ставитись до инших; свої гроші він беріг дуже і всякими способами старав ся витрачати їх яко мога менше. У теплу погоду він ночував де небудь: у мійських садах та парках, у ваґонах трамваю, під рундуками або ятками на базарах; тільки як було холодно або дощ ішов — він ходив ночувати у ночлїжний дім і платив там три центи за ночлїг. Харчував ся він у шинках та харчевнях і витрачав на їжу не більше пяти

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

центів у день. Він вирахував, що таким чином йому стане грошей на місяців два або й більше, а за той час він сподівав ся знайти собі роботу.

В сам перед він пішов на фабрику саможаток і на гамарню, де вже служив він. Але колишні його місця були вже там давно зайняті. До різниць він не наближав ся, бо не хотів зустрічатись з сімєю: він хотів тепер жити сам для себе.

І знов почав він тинятись по фабриках та грузових складах з одного краю міста у другий і нігде нічого не міг знайти: скрізь він заставав десятки або й сотні таких безробітних, як і сам, що стояли й чекали роботи. Почав він також переглядати й ґазетні оповістки, та нічого не знаходив. Облесливих аґентів, що обіцяли дуже добрий заробіток, аби тільки дати їм хоч маленький завдаток — він уже й слухати не хотів, бо знав добре, що вони шахраї і брехуни. Довго прожив він у таких пошуканнях, аж на прикінці місяця йому пощастило знайти собі роботу таки через ґазетну оповістку. Він вичитав, що шукають аж сотню робітників — і подумав спочатку, що се якесь шахрайство. Але, що адреса була дана недалеко від того місця, де він був, то він і пішов туди.

Біля входу він застав уже довгу низку людей, що стояли вже чергою. Юргіс став поблизу входу, але люде накинулись на нього з лайкою і мало не побили; зняв ся такий гармидер, що аж прибіг поліцейський. Все втихомирилось і Юргіса поставили у чергу. Годин зо дві чекав Юргіс, поки дійшло до нього і впустили його до будинку. Там за столом сидів товстий і гладкий Ірляндець.

— Ви робили вже у Чікаґо? — спитав він Юргіса.

Якесь внутрішнє невідоме чуттє неначе шепнуло Юргісови, щоб не признавав ся.

— Ні, пане, — сказав він.

— Звідкіля ви?

— З Канзас-Сіті.

— Маєте рекомендації?

— Не маю, пане. Я простий чорноробочий, але маю дужі руки.

— Нам потрібні люде для дуже трудної роботи, під землею: ми копаємо тунель для телєфону. Може ся робота не про вас?

— Чому ні? Я берусь за всяку роботу. Яка платня?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Пятнадцять центів за годину.
— Добре, пане, — я стану.
— Ну то йдіть, запишіть ся.

Через пів години він був уже на роботі глибоко під землею, під улицями міста. Той підземний тунель був ступінів вісім завширшки і стільки ж само заввишки; діл його був дуже рівно убитий. Від того першого ходу йшла безліч галузів у всі сторони і під цілим містом таким чином, мов павутиння, росходились ті підземні ходи. Юргісови довело ся пройти мало не версту під землею, поки дійшов він до того місця, де мав робити. У тунелі було скрізь елєктричне світло, а по обох боках його прокладали рельси для підземної залізниці.

Юргісови байдуже було розпитуватись, чого для телєфону потрібна підземна залізниця. Тільки через рік він довідав ся про сю справу докладнійше.

Мійська управа дала дозвіл одній новій компанії прокласти підземний телєфон. Користуючись тим дозволом ся багата компанія відразу почала робити тунель не тільки для телєфону, але й для підземної тягарової залізниці. У тій компанії брали участь найзначнійші мійські урядовці і капіталісти і склали вони капітал у кілька сот мілйонів. Підземну тягарову залізницю вони проводили для того, щоб побороти робітничі спілки в Чікаґо. Найгірше дошкуляла фабрикантам спілка тягарових візників. Отже, побудувавши таку підземну залізницю, яка злучила б усі фабрики з усіма станціями, спілка капіталістів забрала б у свої руки всіх тягарових візників і могла б робити з ними все, що схотіла б.

У місті гомоніли люде де що про таку рахубу спілки, де що натякали й ґазети, говорило ся навіть що за такі вчинки треба назначити судове слідство. Але компанія вмить уміла задобрити, кого треба, грошей не жаліла і всі розмови замовкали. Але, як підземна тягарова залізниця була скінчена і почала робити, почало ся загальне ремство, всім стали відомі шахрайства компанії і зняв ся великий скандал. Виявилось, що багато офіціальних актів і умов були фальшиві, виявились нечесні вчинки урядових осіб і де яким з них пророкували навіть тюрму. Але гроші і тепер помогли: компанія вийшла, як то кажуть, суха з води, а мійська управа виправдалась тим, що нічого не знала про злочинки, хоча головний

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

хід у тунель починав ся у власній садибі одного з членів управи.

Юргісови довело ся робити в одній галузї того підземного ходу і роботи там повинно було стати на цїлу зиму. Він був такий радий, що аж дозволив собі з той вечір справити бенкет у шинку — добре повечеряв, а за ті гроші, що лишились, найняв собі кімнатку для ночлїгу: за доляра у тиждень він міг тепер з чотирма товаришами спати на сїннику; за чотири доляри у тиждень він мав добрий гарячий обід у сусїдньому трактирі. За всїма тими видатками йому лишало ся з того заробітку ще чотири доляри у тиждень. Опріче того йому конче треба було справити собі де-що з одежи: купив він собі чоботи, бо його черевики були вже на-нївець подерлись; купив і теплу вовняну сорочку, бо стара подерлась на лахміття. Цїлий тиждень він міркував, чи купувати собі пальто. Траплялось йому не дорого ще добре пальто у хазяйки ночлїжного дому: воно лишилось у неї за довг після одного розношика, що вмер, не заплативши хазяйцї грошей. Але Юргіс надумав, що без пальта він може обійти ся, бо в-день воно йому непотрібне при роботї, а в-ночи він спатиме тепер у теплій хатї.

Але се була помилка Юргіса. Робив він під землею від сьомої години вранцї до пів-на-шосту з-вечорі. Отже у холодну добу без теплої одежи нїкуди було подїтись на цїлий вечір, тільки у шинок: там і тепло було, і світло, і компанія завжде була, і музика грала. Тай проводив він кожний вечір у шинку, а там уже, звичайно, не без чарки було. Там таки просижував він цїлий день у неділю, переглядаючи старі ґазети і журнали з малюнками, де були й веселї карикатури, і портрети знаменитих людей або видатних злочинцїв, і малюнки голих жінок.

Оттаким життєм прожив Юргіс шість тижнїв, працюючи під землею для того, щоб помогти компанії капіталїстів притиснути і пригнобити спілку тягарових візників.

При тій підземній роботї, так само, як і на всїх фабриках у Чікаґо, не дуже дбало ся про безпечність робітників і що дня там трапляв ся якийсь нещасний випадок з робітником: або привалювала земля, бо підпорки були погані і ставили їх недбало, або паровози і ваґончики підземної залїзниці душили і калїчили людей. І се була там така зви-

Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

чайна річ, що ніхто на ті випадки не звертав уваги, опріче десятка або двох робітників, при яких нещастє стало ся: вбитого або покалїченого виносили геть і на другий день усї вже за нього забували.

Так одного вечора і з Юргісом трапилась пригода: коли він вертав ся після роботи, несподївано наскочив на нього з бокової галузї паровоз, збив його, потовк плече і притиснув до стїни так, що Юргіс зомлїв. Опамятав ся він аж у каретї скорої лїкарської запомоги, де він лежав накритий теплим укривалом. У лїкарнї молодий лїкар-хірург вправив йому звихнуту руку, його вимили гарненько у купілї і після того поклали у великій кімнатї, де лежало вже чоловіка з двадцятеро ранених.

Юргіс пролежав у лїкарнї Різдво і се були для його найкращі Різдвяні свята за весь той час, що він прожив в Америцї. Правда, про ту лїкарню багато де-чого недоброго говорили у містї і писали в ґазетах, особливо про те, що там лїкарі дозволяють собі робити всякі спроби і дослїди на хворих людях. Але Юргіс того не знав. Його вражала инша річ: у лїкарнї годували консервами з Чікаґських різниць — тими консервами, що Юргіс і собаки не годував-би, бо знав, як і з чого вони роблять ся. От тепер він зрозумів, куди подїваєть ся вся та сила консервів: їх забирали у лїкарнї, у тюрми та у казарми для війська.

Через два тижнї Юргіс видужав і мусїв виписати ся з лїкарнї. Він ще не міг орудувати рукою і не здужав-би робити, але в лїкарнї не хотїли його більше держати, бо лїкарської запомоги йому вже не треба було, а на його місце у лїкарнї поклали другого покалїченого, який не міг обійти ся без лїкаря. І ніхто й не подумав про те, що Юргіс не має куди подїтись, не має грошей, щоб прожити доти, коли здужає знов робити: нїкому про се й найменшого клопоту не було.

Нещасний випадок з Юргісом став ся у понедїлок. Увесь заробіток, що взяв він за тиждень у суботу, він витратив: заплатив за тиждень у-перед за ночлїг і за обіди, а що лишило ся після того — те прогуляв у недїлю у трактирі. Мав він у кешени тепер тільки 75 центів, та ще мав одержати заробіток за той один день — понедїлок — півтора доляра. Може, коли-б він почав позивати компанїю до суду за своє калїцтво,

Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

то вона заплатила-б йому що-небудь, аби тільки поговору та скандалу не було. Але Юргіс не знав, що можна так зробити, а компанія, певна річ, не нараяла йому того на своє лихо.

Пішов Юргіс, забрав свій заробіток за той день, потім пішов на ту кватирю, де наймав собі ночлїг. Але його місце вже давно зайняв инший і у хазяйки тепер не було ні одного вільного кутка.

Не пощастило йому і в трактирі, де він харчував ся. Хазяйка огледіла його з голови аж до ніг, роспитала про все і одмовила ся годувати його на-борг: вона собі розміркувала, що Юргіс принаймні зо два місяці не зможе ще робити і вона бояла ся вірити йому.

Юргіс пішов блукати по вулицях навмання і безнадійний відчай взяв його. Холод був страшенний і хвисткий вітер різав йому лице, порошив очи снїгом і проймав наскріз через худу одежину. Не маючи ні захисту, ні теплої одежи Юргіс ясно зрозумів, що зо своїми пів-третя долярами він не довго зможе боротись з таким лихом. Ніякої надії не було на найменший заробіток: він не міг-би навіт ґазети продавати, бо не здужав-би оборонитись від своїх конкурентів. Не можна словами розсказати про той страх і відчай, що обняв нещасного, коли смерть голодна і холодна зазирнула йому просто в очи. Він почував себе так само, як тяжко ранений звір у пустині: дарма, що навкруги жили сотні тисяч людей, десятки тисяч купались у роскошах та збитках. Він знав добре, що впаде з виснаги на вулиці і задубіє на морозї, а нікому й думка не прийде подати йому хоч найменшу поміч. Гіркий досвід навчив його, що навіть жебрати не можна аби-як, а треба вміти, — і були справжні майстрі того діла, які й тут навіть одбивали йому заробіток.

У перший день він нічого більше не думав, тільки щоб заховатись від того нестерпимого холоду. Він зайшов у шинок, до якого ранійше вчащав, випив чарку і, тремтячи всім тїлом, як у пропасниці, підійшов до грубки погрітись. У шинках був такий звичай, сказати-б звичайне право, що всякий, хто заказав собі порцію, міг грітись коло груби, поки зїсть те, що купив. А після того треба було йти собі геть, уступивши місце коло вогню иншому, або-ж купити собі другу порцію. Хоч ранійше він часто бував у тому шинку і не раз, бувало, грів ся коло печи довше, ніж мав на се право, але

Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

тепер він не насмілив ся порушати звичайне право, бо вигляд його тепер був такий нужденний, що шинкар не задумав ся-б і на хвилину і вигнав-би його на вулицю. Шинкар мусів оберегати свої доходи, бо як-би він почав жаліти кожного обірванця, хоч-би й хворого та нещасного, то мусів-би й сам незабаром закрити свій шинок.

Поплентавшись знов з годину по вулицях, Юргіс так пекельно змез, що не мав уже сили йти і мусів знов зайти у шинок і знов випити й закусити.

Страх і відчай його брав, що коли так воно й далі буде, то тих грошей йому й на три дні не стане, а потім? — він бояв ся й думати, що буде потім...

А мороз над-вечір ставав ще гірший, Юргіс думав піти ночувати у поліційний участок. Але туди пускали тільки у дванадцять годин ночи. Тепер була тільки шоста година і треба кудись подітись на той час, щоб не замерзнути на вулиці. Юргіс за день уже шість раз забігав у шинки і шість раз мусів випити й закусити, щоб мати право погрітись скілька хвилин.

В одному шинку трапив ся знайомий йому служка і дозволив йому трошки довше посидіту, поки хазяїна не було. Юргіс розсказав йому, який страшний день він пережив і як намучив ся. Служка дав йому добру пораду: тут поблизу, у другому кварталі, мало відбути ся релігійне зібранне з проповідями та співами святих пісень; туди пускають усіх, а буде там не тільки тепло, а навіть душно, бо вже віддавна стягаєть ся туди бездомна біднота, така як і Юргіс, щоб дурно погрітись цілий вечір.

Юргіс у тую-ж мить побіг туди.

На афішці, що була на дверях, він вичитав що зібранне почнеть ся в пів-на-восьму годину. Отже треба було більш години дожидатись на морозі, поки одчинять.

На вулиці вже зібрала ся велика юрба таких самий злидарів, обдертих і змерзлих, яких лютий холод пригнав на релігійні проповіді. Юргіс почав бігати підтюнцем по вулиці, щоб хоч трошки загрітись, а як ноги його втомлялись і дух забивав ся від морозу й вітру, він забігав під ворота і тулив ся у куток до холодної як крига камяної стіни.

Вже не чув він ні рук, ні ніг, так вони задубіли від холоду, а в очах йому ставали жовті круги і здавалось, що

Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

скоро вже й мозок у голові замерзне, коли відчинило ся релїґійне зібраннє. Тиск у дверях став ся такий завзятий, що Юргісови мало не звихнули у-друге хвору руку. Але він якось таки пробив ся у велику залу і примостив ся там коло величезної груби. В одну мить народу наперло ся стільки, що навіть у сїнях нїгде було стояти. Проповідники мабуть думали, що се їх проповіді стягнули сюди таку силу народу, такого прихильного до релїґійної науки.

На підмостках за столом сидїло три стареньких панів у чорних сурдутах, а з боку коло роялю сидїла молода дївчина.

Спочатку проспівали гимн, потім один з промовців, високий, худий, чисто-виголений, в окулярах, почав проповідь. Юргіс дуже уважно слухав. Він страшенно бояв ся, щоб не заснути, бо мав звичку дуже голосно хропіти і бояв ся, що б за се його не вигнали з зібрання.

Проповідник говорив про гріх і покуту, про безконечне милосердє боже. Він говорив з великим запалом і здавало ся, що обхопили його найкращі почування.

Юргіса почала брати злість. Шож-бо, справдї, міг тямити у гріхах та стражданнї й покутї отой прилизаний панок у білому, як сніг, комірі, в одежі з тонкого здорогого сукна, з ситим черевом, отой пан, що живе у теплї, у добрі і має повнї кешенї грошей! І плете він якісь дурницї про гріх та покуту тим людям, що тяжко борють ся з життєм, терплять пекельні муки від голоду та холоду. Юргіс починав ненавидїти того проповідника, бо бачив, що він береть ся навчати людей, а сам не знає їх життя і не тямить їх потреб. Він проповідує правду і справедливість, а сам живе з неправди і кривди, бо-ж як-би була на світї правда, то не було-б тих ситих панів-мілїонерів, не було-б і безхатних злидарів і волоцюг. І через те, що він має теплу домівку і добру їжу і гарну одежу — він думає, що має право давати науку своїм обдертим і голодним ближнім, а вони повинні уважно слухати його, та ще може й дякувати за науку!

Ті пани піклують ся про душу своїх ближнїх; кряще-б вони подбали про їх нужденне тїло!

Зібраннє скінчило ся біля одинадцятої години і слухачі мусїли виходити; замісць подяки всї вони нишком проклинали тих панів-проповідників за те, що вони так поквапились закрити зібраннє.

Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Ночлїг при полїції відчиняв ся тільки через годину. Юргісови, виснаженому хоробою, без теплої одежи, ледве сила була бороти ся з холодом, щоб не замерзнути на дворі. Він побіг улицею що-духу, а коли добіг до полїції, то застав уже там коло дверей цїлий натовп народу. Видима річ була, що всї вони нїяк не помістять ся у корідорах та сінях полїції. Се було у сїчні року 1904, коли в Америцї був великий промисловий крізіс і мало не що-дня закривала ся одна фабрика за другою і на вулиці опинило ся без роботи і без хлїба півтора мілїона робітників. Всї благодійні товариства витратили всї свої засоби, а голодного і бездомного народу не меншало, а що-дня прибувало більше. Що вечора перед дверима полїційних участків вчиняли ся запеклі бійки за право переночувати на голій холодній камяній долївцї.

Коли ночлїжка у полїції була повнїсенька, аж повернутись нїкуди було і двері полїції зачинились, на вулиці лишило ся більше половини того народу, що так добивав ся і дожидав захисту на ніч. І між ними на сей раз був і Юргіс, бо хвора рука не дала йому змоги пробитись у полїцію. Не було нїякого иншого способу, як піти ночувати у платну ночлїжну.

Аж серце заболїло Юргіса, довело ся йому о пів-на-першу годину в-ночи заплатити десять ценнів за ночлїг, марно промучившись стільки у той нещасний, проклятий вечір. А вранцї з сїм годин треба вже було забиратись з ночлїжки і нїяким чином не дозволялось сидїти там хоч пів-годинки зайвих.

Лютї морози з вітром держались ще два тижнї, а Юргіс уже на шостий день після виходу з лїкарнї видав свій останній цент. Щоб не згинути на вулиці з голоду лишалось тільки одно: взятись до жебрацтва.

І він почав жебрачити з самого ранку.

Вийшовши з шинку він оглядів ся навкруги — чи нема де поблизу полїційського і почав підходити до всякого перехожого, котрий хоч трошки мав доброго вигляду, розсказував йому про свою сумну долю і випрошував копійчину. А назбиравши пять центів, забігав погріти ся у шинок. Бувало иноді, що той, хто дав милостиню, помічав, що вона пішла у шинок і тоді, мабудь, жалкував, що дав і зарікав ся вже на-завжде давати. Нїхто, одначе, не знав, що бідний змерзлий, бехатній бурлака не має иншого місця, щоб погрітись.

У де-яких трактирах та шинках давали навіть жебракам на-борг, а були й такі, що держали у себе своїх жебраків,

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

давали їм кватирю і харчі за умовлену частину доходу. Але давали се вони не аби-яким прошакам, а справжним, котрі добре знали своє ремесло.

Здавалось-би, що Юргіс найкраще здав ся на ремесло жебрака: він тільки-що виписав ся з лїкарнї, був блїдий і виснажений, рука його була ще підвязана, він був без теплої одежи і тремтїв з голоду.

Але-ж виходило зовсїм не так: він не знав жебрацького ремесла і йому дуже не щастило. Він говорив, що недавно вийшов з лїкарнї, — але се-ж стара вигадка, всї її давно чули і нїхто йому не йняв віри; який доказ він має? що рука підвязана? Дурниця! Таку штуку вміє кожний вулишник. І се невелика штука!

Справжнї жебраки так зручно підмальовували собі обличчя і так гарно вміли клацати зубами, що могли вдавати змерзлого навіть у Петрівку. Що в його немає теплої одежи? І се дурниця! Справжні жебраки вміли так зручно одягатись, що тїло їх покривало ще гірше дрантя і лахміття, ніж у Юргіса, а під тим лахміттєм у них було скілька теплих вовняних сорочок. Були такі зручні „спеціалисти"-жебраки, що ветигли назбирати собі чимало добра, жили у гарних кватирях і мали по скілька тисяч долярів у банку. Инші перестали вже жебрачити самі, а посилали на сю „роботу" хлопят та дївчат, яких брали до себе в науку і за се забирали собі більшу частину їх заробітку, або своїх дїтей. Де-які робили собі штучні калїцтва: ховали руки під одежу, а в порожнї рукави привязували кікті нїби від одрізаних рук, або-ж удавали слїпих і наймали собі малих дїтей нїби-то за поводарів, або знов лягали у візки, нїби-то без ніг і їх возили по вулицях; инші знов робили собі штучні звихи та зломи або розмальовували собі страшенні рани та язви на тїлї.

Але було між ними немало й справних калїк та слабих. Що дня полїція забирала потрошки того брудного шумовиння громадянства, иноді за ті штуки та шахрайства їх садовили у тюрму, але проте завжде було досить на вулицях міста таких, що з жебрацтва зробили собі ремесло і мали з нього добрий заробіток.

XXIV.

І мусїв Юргіс перемогти всї ті перешкоди, бо треба йому було заплатити хоч за найгірший ночлїг, а у день тре-

Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ба було що дві години випити чарку і закусити, щоб не замерзнути. І так він з дня на день боров ся з найгіршим своїм лихом — з холодом, а душа його знемогла ся і відчай гнітив його. Тепер тільки він бачив той культуний світ таким, яким досі ніколи не бачив. Тепер він зрозумів, що скрізь панує тільки сила, а тою силою орудує тільки багатий для того, щоб держати у неволі бідного.

Юргіс був ніби-то й вільний, але на що здала ся йому та воля, коли весь світ був для нього, як тюрма; він міг кидатись у тій тюрмі на всі сторони, але скрізь, мов той звір у клітці він натикав ся на ґрати; він міг гризти зубами у лютій запеклости ті ґрати, але залізні прути були тверді і його нещасні зуби не могли зробити на них навіть маленької щербини. Він почував себе потоптаним і знівеченим у тій боротьбі за-для шматка хліба і чекав кінця. Куди-б він не кинув ся у тій проклятій клітці, він скрізь натикав на залізні прути, а там за тими ґратами стояли багаті й ситі люде і згорда дивились на нього.

Багатирі одверталися від нього, коли він підходив до них на вулиці, ситі і прилизані поліцейські гнали його геть, навіть слуги у трактирях та шинках недобрим оком поглядали на нього і вигоняли на вулицю, як тільки він заплатив за те, що зїв та випив. А коли він, бувало, настирливо чепляв ся до перехожого або хотів трошки більше погріти ся у шинку, на нього кричали з презирством, гнівом, навізь з огидою, наче-б він був не людина і не було йому місця серед людей.

І не тільки люде. Те саме говорили йому і грубі мури домів, і міцні замки на дверях, і залізні ґрати у сутеринах, і залізні віконниці та штаби на вікнах і дверях маґазинів, повних дорогого краму з цілого світу. Ото-ж у той саме час злиднів і зневіря трапилась з Юргісом незвичайна і дивна пригода в його житті.

(Далї буде)

Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Ф. МАТУШЕВСЬКИЙ.

З українського життя.

Новий курс на старих кораблях. — Клуб „русскихъ“ націоналїстів у Київі і перші успіхи його культурної ідейної боротьби з українством.

Українство переживає зараз доволї важну хвилину. Важність моменту криєть ся не в самому українстві, в його ідейнім прямуванню чи тактиці, — нї, бо само українство і зараз є тим самим, чим воно було вчора і торік, а в зовнїшнїх умовах. Ідучи вглиб і роздвигаючи свої межі вшир, воно почало наближати ся до своїх, так-би мовити, „натуральних меж“, і зріст українства, як нової сили, що прокидаєть ся до житя, став через се помітний і ворогам і не ворогам його. Ще що до ворогів українства, то справедливість вимагає сказати, що вони таки частенько позирали на його і при нагодї згадували його, щоб викликати з боку уряду ту чи иншу „мѣру воздѣйствія“. Але дякуючи тому, що вороги споконвіку монополїзували право на „не ґенїяльність“, їхне згадуваннє і позираннє на українство само по собі не мало особливої ваги нї для самого українства, нї тим наче для його спопуляризування. Раз через те, що орґани реакційної преси мало хто читає, а друге — через те що в їх неможна при найбільшому бажанню знайти хоч натяк на нову арґументацію чи на свіжу не заїзжену думку про українство. І треба уродити ся кретином, щоб читати й смакувати статї про українство таких публїцистів, як скажемо, публїцисти в „Кіевлянинї“, або в „Новому Времени“. Що до не ворогів наших, то з їхнього боку ми нїколи не помічали уважного відношення до українства. Почасти се залежало від того, що серед не ворожого до нас табору занадто багато й до сього часу є елементів, які навіть не розуміють як слїд українського питання і його ваги; почасти-ж від того, що ті елєменти, які розуміють вагу національного питання в Росії взагалї, і українського — з осібна, не наважували ся ставити його у чергу, щоб не ускладняти, як їм здавало ся, і без того заплутаного клубка соціяльно-полїтичних відносин. Останнїми ж часами ми помічаємо, що українське питаннє що далї то все більшу й більшу привертає до себе увагу зо всїх боків. В культурнім центрї сьогочасного українства, у Київі, де силою

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

річей зосередило ся наше житє і національно-культурний рух, воно зустрічає найперший і найдужчий опір з боку ворогів. Тут стоять на чатах „спасители отечества“; звідсїля завжди подаєть ся перше гасло; звідсїля завжди лунає голос: „Caveant consules!“; звідсїля завжди йде поклик до боротьби з „гидрою українофільського сепаратизма“. Способи боротьби з українством, яких вживано за часів доконституційних, вже випробовані вздовж і впоперек і їх для тетерішніх часів здавало ся замало навіть найбільшим прихильникам і ідеольоґам полїційних засобів боротьби з ідейними течіями. І вони, скоряючись перед духом часу, мусїли шукати й собі ідейних якихсь покрівців, щоб прикрити ними справжню істнотність своїх замірів і домагань і надати їм видиму силу і характер суспільної думки, щоб в слушний час мати змогу і формальне право промовляти до стороннїх людей чи вдавати ся до офіціяльних сфер від імени певної ґрупи орґанїзованого і обєдненого на певному принціпіяльному ґрунтї громадянства. „Клубъ русскихъ націоналистовъ“ у Київі, статут якого затверджено 19 марця біжучого року, треба вважати за першу спробу такої орґанїзації. Як переказує „Кіевлянинъ“, — ся „нова полїтична орґанїзація має на метї росповсюджувати серед громадянства ідеї росийського національного самопізнання та обєднувати тих, що стоять на ґрунтї національно-росийської державности“. В своїй дїяльности Клуб додержуватаме таких принціпів: 1) ставитиме на заваді усякім автономним домаганням; нїкому неповинно давати автономії, бо вона розєднає Росію; 2) південно-західний край є споконвічний щиро-росийський край і росийський народ є один народ. Нїякого „малоруского“ чи „українсько-руського“ народу немає, а є тілько південно-росийська паросль єдиного росийського народа. Українофільський рух на стілько шкодливий, на скілько і безпідставний. За найголовнїше і найперше своє завданнє „Клубъ націоналистовъ“ вважає „боротьбу з польщизною та українофільством“. З останїм він має на думцї провадити „ідейну, культурну боротьбу силами самої ж таки України“. Територіяльні межі для своєї дїяльности „Клубъ“ поклав чималі: вони обхоплюють всю правобічну Вкраїну, Чернигівщину й Полтавщину.

„Кіевлянинъ“ устами свого найборзїщого публїциста, д. Савенка, подає нам ширші й докладнїйші відомости про історію заснування „Клуба націоналистовъ“ і його найближчі завдання. Виходить, що до ідеї сього клуба київські націоналїсти не самі додумали ся, а що д. Савенкови під час пробування його в Петербурзї хтось з приятелїв петербурзьких (на жаль тілько д. Савенко

Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

не називає свого приятеля на ймення, видима річ ради „скромности“) заважив д. Савенкови, що в Петербузї щось нїчого не чувати про боротьбу на Вкраїнї з українофільством“. Мабуть що закид сей було зроблено д. Савенкови не аби як і не аби яким знайомим, бо після його він одразу порозумнїйшав. Принаймнї мотивуючи думку про заснованнє „Клуба“, д. Савенко спроміг ся написати таке: „Як не смішно, а тим часом українофільський рух за наших божевільних часів розвивяєть ся і здобуває собі серед інтелїґенції та напів-інтелїґенції все більше та більше прихильників. Мусимо признати ся, що ми проспали український рух. Замісць того, щоб бороти ся з ним, ми все глузували з хохломанства, не надаючи йому серіозного значіння. Тим часом тепер українофільство настільки виросло, що ми вже мусимо з ним рахувати ся і бороти ся“.

Хто хоч трохи знає минувшину українства і його історичну долю принаймні з другої половини XIX в., той нїяким способом не скаже, нїби вороги українства „проспали“ його. Навпаки, вони занадто навіть ревно пильнували й висліжували його, сочили за кожним найменшим його рухом і боролись з ним усякими способами, намагаючись підтяти його під самий корінь. У ворогів українства на поготові завжди було два знаряддя: про урядові сфери, від яких залежало „принятіе мѣръ къ пресѣченію зла“, — полїтичний донос; а про публїку — глузуваннє, кпини й глум з українства, з його домагань, з української мови і лїтератури. Перед очами урядовими вороги українства завжди малювали його як річ вельми серіозну, небезпечну й шкодливу, а перед очами громадянства — як безглузду фантазію купки неуків, яких підбурюють Поляки, інтриґуючи проти Росії і „Москаля“. Всї сї доноси, інсінуації та глузуваннє не знали впину, бо українство майже цілком позбавлене було змоги обороняти ся і бороти ся з своїми ворогами. Сього не може не знати навіть такий публїціст, як д. Савенко. Тим то ми й дивимо ся на його сповідь в непрощенному грісї і каяттє не більш і не менш як на façon de parler, вигаданий ним спеціально для „нового курса ідейної і культурної боротьби“ з українством.

Але прапор ідейної, культурної боротьби з українством, даний д. Савенкови його петербурським приятелем, з непривички д. Савенка і К⁰ до таких делїкатних річей, в туж мить опинив ся Бог зна де, а натомісць в провозвістників „нового курса“ замаячів в руках старий, поношений і всїм добре відомий прапор полїційного „доноса“ і „сыска“. А сам д. Савенко виступив перед началь-

Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ством і людьми з дуже старими, дуже поганими і непевними „агентурными свѣдѣніями“

„Останнїми часами, — каже д. Савенко, — україноφільство, дякуючи режимови свобод і допомозї росийських кадетів та Жидів, набуло боєвого сепаратистичного характеру, написало на своєму прапорі „Самостійну Україну“, то-б то „самостоятельную, независимую Украину“. Щож до самих україноφілів, то вони перняті страшенною ненавистю до „Москалів“, і разом з сим і до ідеї „общерусской государственности“ і одверто пристали до ворогів Росії“.

Колись за такі агентурні відомости можна було і подяку грішми і инші „вещественныя и невещественныя знаки вниманія“ від начальства мати, приміром — до „дѣйствительнаго статскаго“ совітника дослужити ся чи що; а по теперішнім часам навряд. Бо начальство вже що найменше як пятьдесят лїт все чує про „боевой сепаратистическій“ характер україноφільства і про замір україноφілів відділити Пирятин від Лубень а старий Київ — від Подола, а тим часом все стоїть і по сей день на своїому місці. Зрештою виходить, що начальство тілько дарма втрачало ся на доставку агентурних відомостий і даремно росточало „знаки вниманія“ свого авторам їх. А як тілько впав один краєчок кайданів, що десятки лїт давили українство і, здавало ся, задавили його на-віки, воно в туж мить воскресло і ожило всїм на вдивовижу і на злість ворогам.

Щоб показати перед людьми своє безкористє і службу на користь держави не „тілько за страх, а і за совість“, обявляєть ся „новий курс“ що до українства, під знаком „ідейної, культурної“ боротьби з ним. А бороти ся є з чим. Професор М. Грушевський виставляє свою кандідатуру на професора історії в київському університеті; далї — Українцї намірили ся поставити памятника своєму великому поетови в тому-ж таки Київі; в Думі уложено і подано законопроєкт про українську мову в народній школї; знову-ж таки в Київі заснувало ся „Наукове Товариство“, уряджує часті збори, наукові засїдання, друкує свої „Записки“ нарештї Вкраїна вкриваєть ся сїткою „Просвіт“, має свою пресу і т. д. Одно слово, — навіть Савенки побачили, що з сміху й справдї люде бувають.

І культурна, ідейна боротьба з українством почала ся.

Першим актом її було забалотіроване проф. Грушевського історично-фільольоґічним факультетом київського університета на засїданню 29 квітня. Серед ареопаґу вчених знайшло ся 6 чолові-

Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ка, що подали свій голос за проф. Грушевського, решта-ж — 8 чоловіка — голосували проти його. Факт забалотіровки такого видатного вченого, наукові праці і заслуги якого відомі всьому культурному світови, треба вважати за найкращу ілюстрацію тої „ідейної, культурної“ боротьби з українством, початок який положено у Київі. Ідейні, культурні борці одержали першу і безперечно „блескучу“ побіду над українством, але се — пірова побіда і ляже вона плямою на київському університеті, як науковому і просвітно-культурному огнищі. Капрали від науки завжди обвинувачували поступових професорів і поступове студентство в тому, що вони вносять політику в стіни вищої школи і стають на заваді вільному розвоєви науки, спокійному студіюванню її. Щож як не політика кермувала тими професорами київського університета, що забалотіровували відомого і видатного вченого, котрий подав на розгляд комісії біля 600 своїх наукових праць і подавали свої голоси на цілком невідому в науці людину проф. Савву? Кожна дійсне наукова інституція вважала б за велике придбанне і честь для себе мати в рядах своїх працьовників таку видатну наукову силу. Та київському університетови не вперве вже приходить ся вкривати свою голову подібним соромом, цураючись кращих наукових сил і міняючи їх на безталанних неуків карєрністів. Останній вчинок історично-філольоґічного факультета вплів тілько новий листок у вінок безславя, яким уквітчали чоло київського університета обскуранти і вороги правди та науки, що здавна звили в йому собі тепле кубелечко і виступають під фірмою вчених, людей чистої науки.

Що в забалотіруванню проф. Грушевського грали ролю мотиви, котрі не мають нїчого спільного з наукою, що його забалотіровано за „неблагонадежность“, про се не може бути й мови. Як росповідають „Кіев. Вѣсти“ комісія з трьох професорів: Голубєва, Данилевича та Довнар-Запольського, що розглядала наукові праці проф. Грушевського, „дала дуже прихильні рецензії наукових праць його. Зате професори Флоринський та Іконніков накинули ся на „тендеційність д. Грушевського в його „Історії Руси-України“. „Особливо — каже автор замітки — сих старовірів науки збентежила думка про те, що схему історії Росії треба перебудувати з тими поправками, що вносить проф. Грушевський, і перебудувати не в традіційному, шабльоновому напрямкови, як вчили до сього часу представники росийської історії... І от за своє новаторство, за вказанне, що натуральним продовженнєм історії старого Київа

Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

і всієї південної країни повинна бути історія України, сміливий новатор почув не спростованнє своєї „ереси“ з фактами у руках- а своєобразний присуд у факультетському застінку нашого університета“.

Свою замітку автор кінчає гадками про будучину київського університета. „По натуральному добору все міцне, здатне до життя, до того, щоб і самому працювати і притягувати до наукової праці молоді сили, — не буде допускатись до професорування. „Геть науку і нехай живе охранительна політика!“ — такий девіз наших „жерців науки“.

„Кіев. Мысль“, згадавши з приводу забалотірованнія проф. Грушевського де кілька свіжих фактів з життя історично-фільольогічного факультета київського університета, які занадто добре свідчать, що йому потрібні не вчені з зрозумом та талаком, а „свої люде“, пише:

„Коли в зграю ворон залїтає біла птиця, — її закльовують... Бо вона може вести пропаґанду про те, що нетреба їсти здохлятини та мертвечини... Обрати проф. Грушевського — значило б зрікти ся теорії проф. Флоринського, яку він прищеплює факультетови впродовж 25 лїт“.

На факт з життя київського університета відгукнула ся і петербурська преса. „Новое Время“ по своєму звичаю звелїло своїм трубачам трубити в труби, сурмити в сурми і при сій нагоді ще раз „лягнути“ проф. Грушевського. З приводу сих радощів нововременських публїцистів петербуське помірковано-поступове „Слово“ пише: „Истинно-русскій патріотизмъ торжествуетъ въ Кіевѣ по всей линіи“... „Новое Время“ з приводу „провала“ проф. Грушевського не обурюєть ся, а вихваляє таку полїтику професорів... Помилуйте, — проф. Грушевський — український „вождь“, „русскій отщепенецъ“, що трудив ся до сього часу на користь Австрії, котра з 1896 року „усиленно насаждала украинство среди галицкорусскаго народа“. „Слово“ навіть дивуєть ся з того, що за кандідатуру д. Грушевського подано 6 голосів і каже, що наукова оцїнка праць професора не істнує для „патріотів“. Для їх, коли університет дає наукову степень „отщепенцу“, то се — „измѣна“, „инородческая интрига“ і т. д. А коли університет „провалює вченого, хочай би з високою науковою репутацією, але такою, що не має патенту на „благонамѣренность“, то се — „патріотизмъ“.

Перша „ідейна і культурна“ побіда над наукою в особі проф. Грушевського окрилила надіями київських націоналїстів на нові лаври.

Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Хоча нехтуваннє видатною науковою силою і іменем ученого, що придбав собі заслужену славу і пошану в світї, і чимала ідейна і культурна заслуга, але спроба „развѣнчать и повергнуть въ прахъ“ ґенія укр[illegible]ського слова і найбільшого поета Словянщини, якому Українцї намірили ся поставити памятника, безпечечно, явить ся ще більшою ідейною і культурною заслугою перед усїм культурним світом. Намірившись виступити у поход проти Шевченка, націоналїсти випускають з свого табора в ролї „застрільщика“ того ж самого д. Савенка. По приказцї: „нашъ пострѣлъ вездѣ поспѣлъ“, — д. Савенко рад старати ся і поспіває.

„Шевченко — на гадку д. Савенка — отнюдь не великій человѣкъ. Это вовсе не геній, какимъ его силятся изобразить украинофилы. Это просто талантливый поэтъ“ і не першорядний, а „второстепенный“ навіть.

Як бачимо, після критики ґеніяльного публїциста з „Кіевлянина“, од великого нашого поета й слїду не лишило ся. Але — всї голови: може нам пощастить вийти в люде і без Шевченка. А от більше лихо наше в тому, що ми можемо зостати ся і без д. Савенка, дякуючи тому, що в його голові вітають ґеніяльні ідеї, за які д. Савенко може як що не накласти своєю головою, то принаймнї опинити ся за дверима редакції Піхнової ґазети і клуба націоналїстів. Повстаючи проти будування памятника Шевченкови, д. Савенко рекомендує цїлий ряд справдї „великихъ людей“, починаючи з Кія, яким на його думку слїд би було поставити у Київї монументи. В Савенковому реєстрї сих „великихъ людей“ ми знаходимо імя — horribile dictu! — Сагайдачного! Д. Савенко залїчив до дїйсно „великихъ людей“, яким слїд поставити памятники, того самого Сагайдачного, що ходив походом проти Москви, того Сагайдачного, що розбив московське вїйсько і хотїв посадити на московському престолї польського королевича Володислава!.. Чи треба вишукувати иншого Українця-крамольника, щоб був дужче перенятий ідеями „боєвого сепаратистическаго характера“, нїж гетьман Сагайдачний! Навряд. А тим часом д. Савенко радить йому памятника ставити. Яким же побитом могло таке диво стати ся? Видима річ, що д. Савенкови за ґеніальними думками не було часу хоч трохи вивчити історію. Але на нашу думку так нехтувати науку неможна навіть і д. Савенкам, як співробітникам „Кіевлянина“ і лїдерам клуба націоналїстів. А то чого доброго за науку може образити ся і Т. Флорінський з Забужньою, не кажучи вже про Федора Пісного або Храпаля. Ще й не так за науку, як над-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

то за те, що д. Савенко, не тямлючи нїчого в історії, підводить своїми „ідеями“ нї в чому неповинних людей під кримінал і радить їм ставити памятники таким особам, як Сагайдачний.

Для характеристики сучасного моменту має особливе значіннє той факт, що на дїяльність українських громад двох перших Дум патріоти відомого сорта не реаґували так, як реаґують тепер. Громада другої Думи мала свій орґан, члени її не раз виступали з промовами в Думі, як представники українського народу, нарештї, коли вона віддїлилась від трудової ґрупи, то випустила спеціяльну умотивовану декларацію з загальним нарисом проґрами, якої вона має додержуватись у своїй парляментській роботї. Про те все се не викликало з боку росийських націоналїстів такого обурення, як факт подачі на розгляд третьої Думи занадто навіть скромного законопроєкта про українську мову в народнїх школах на Вкраїнї. Опріче взагалї підвишеного тону, яким промовляє тепер реакція, „русскихъ“ націоналїстів видимо найдошкульнїйше зачепило те, що сей законопроєкт вийшов не з лївих сфер, а з правих, та ще й переважно від селян. Натуральна річ, що промовчати такий факт, не повстати проти проєкта завести ненавистний „жаргонъ“ в народнїх школах, з яким патріоти воювали ввесь свій вік, не можна було нїяким чином. За старих часів доволї було немудрого „доношенія по начальству“, щоб „пресѣчь зло въ самомъ его корнѣ“. Тепер же „доношеніемъ“ хоча ще й можна „пресѣкать“ зло, але тілько в певній мірі і на певнім ступнї його розвитку. І от, клуб київських націоналїстів, стоючи на вартї „культурныхъ и политическихъ интересовъ единаго русскаго народа“, скликає загальний збір своїх членів для обміркування „доклада-резолюціи“, що склало було бюро клуба з приводу законопроєкта 37 членів Думи про українську мову в народнїх школах. Законопроєкт було „подвергнуто всесторонней критикѣ“, як каже „Кіевлянинъ“. Але тяжко помилив ся б той, хто повірив би „Кіевлянину“ на слово і думав на підставі сеї критики довідати ся, чи й справдї українська мова цїлком непотрібна річ в народній школї на Вкраїнї, — бо окрім порожньої, безпідставної, неарґументованої фактами балаканини таких „кітів“ україножобства як проф. Т. Флорінський з його приятелем д. Савенком, та якіхсь Жукових, Щирих-Никитчуків та Яворських, що добре тямлять розмовляти з своїми куховарками та двірниками, в сій „всесторонній“ критиці більш нїчого не було. „Малороссы превосходно понимаютъ русскій языкъ и преподаваніе на немъ въ малорусскихъ школахъ не представляетъ никакихъ затрудненій“; нав-

Generated on 2015-07-19 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

паки, — „малороссы совершенно не понимають того искуственного языка-жаргона, который выкованъ въ Галиціи гг. Грушевскими“. От в сьому твердженню містить ся вся „всесторонняя“ критика законопроєкта з боку педаґоґічного. Бо що можуть сказати з сього погляду проти української мови усякі Флорінські, Савенки, Щирі-Никитчуки супроти таких авторитетів як Потебня, Ушинський, Корф, Водовозов та инші?

Зовсїм инша річ оцїнка законопроєкта з боку полїтичного, хоча в йому й жадного натяку не має на яку-будь полїтику. Але на полїтиці наші патріоти зуби зїли; тут вони мастаки і з сього боку законопроєкт справдї скритиковано „всесторонне“. Автори „доклада-резолюціи“ на сїй сторонї й зосереджують всю свою увагу і намагають ся довести, що законопроєкт 37 членів Дули має на метї зовсїм „не педагогическія цѣли, а исключительно политическія, являясь отраженіемъ программы украинофилов-сепаратистовъ, которые играютъ въ руку врагамъ русского народа и всего славянства“.

І нїчого не буде дивного в тому, коли Дума відкине законопроєкт про українську мову в народнїй школї, бо як ми знаємо і як свідчать факти, росийське навіть поступове громадянство, не вважаючи на те, що національне питанне має особливу вагу в життю Росийської держави, мало розуміє його взагалї і занадто мало з осібна знає становище українства. Тим то й легко його збити з толку всякою неправдою. Націоналїсти се добре тямлять. Д. Савенко, як найнемудрійший з їх ненароком прохопив ся такою фразою: „вѣдь ложь имѣетъ въ своей основѣ разсчеты на невѣдѣніе тѣхъ, кому она преподносится“. І він її преподносить, очевидно, забувши приказку, що каже: „неправдою світ пройдеш, та назад не вернеш ся“.

Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ.

З австрійської України.

Польсько-українські дебати в парляментї. — Процес Мирослава Сїчинського.

Перервана 18 (н. ст.) липня з приводу лїтнїх ферій сесія австрійського парлямента, — про загальні результати якої поговоримо другим разом, — мала для нас особливе значіне галицькими дебатами з приводу наглих внесень українських послів. Від 20—26 мая (н. ст.) йшли дебати над наглими внесенями: посла Цеглинського і тов. про галицьку адмінїстрацію, посла д-ра Петрушевича і тов. та послів Вітика й Остапчука і тов. про вибори до галицького сойму і посла д-ра Евгена Левицького про убійство Каганця, а 1 і 2 липня (н. ст.) над наглими внесенями посла Романчука і тов. та посла Брайтера і тов. про убійство селян в Чернихові і посла д-ра Трильовського і тов. про переслїдуваня „Сїчий“.

Галицькі дебати в австрійським парлямснтї се явище одиноке в своїм родї, бо жаден инший з країв держави не має тої „чести“, щоби про його відносини говорено в парлямснтї так само часто і на анальоґічні теми, але при тім те явище таке звичайне, так — здаєть ся — нерозривно звязане з австрійським парляментом, що коли-б у нїм тих дебат не стало, то се був би певний знак, що в галицьких відносинах настала якась важна зміна. Але поки що нїяких змін нема — крім одної, яку виказали власне ті дебати, та яка на жаль не є зміною на лїпше. Коли давнїйше галицькі дебати мали більше соціяльно-полїтичний характер, були боротьбою представників польсько-української демократичної опозиції проти панованя польської шляхти, то тепер набирають вони що-раз більше національно-полїтичного характеру. З польських партій тільки одна соціяльна демократія остала союзницею українських послів, всї-ж инші під фірмою зединеного польського кола виступають в оборонї незміненого польсько-шляхетського режіму.

Хід, зміст і результат дебат відомий з щоденної преси. „Народнїй парлямент“ показав ся супроти польсько-українських відносин чи ще не більш байдужим, чи ще не вірнїйшим союзником польського кола, як його куріяльні попередники. Коли давнїйше такі наглї внесеня, хоч і не діставали потрібної більшости двох

Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

третин, але дуже часто мали за собою звичайну більшість і так відносили бодай „моральну побіду“, то тепер з усіх названих внесень тільки одно внесенє про убійство селян в Чернихові дістало звичайну більшість, а всї инші мали за собою тільки меншість. Є се зрештою тільки природний наслїдок теперішнього укладу полїтичних сил в парляментї. Партії більшости так звязані з собою, що нї одна з них не піде проти свого союзника навіть в найсправедливійшій справі.

Маєві дебати вели ся під вражінєм події з 12 цвітня. Се й було безпосередною причиною промов послів Будзиновського і д-ра Трильовського, промов, які звернули не себе особливу увагу і навіть викликали крайно нетактовний виступ мінїстра внутрішних справ Бінерта.

Провідна думка промови Будзиновського така сама, як в його працї „Австрія чи Польща“ та в брошурі „Пересторога“. В першій автор виводить, що положеню українського народу в Галичинї в першій мірі винна не польська шляхта тільки Австрія, бо все, що дїєть ся в Галичинї, дїєть ся за дозволом династії і центрального правительства; в другій, — що коли український нарід позапарляментарною революційною акцією не примусить рішаючі полїтичні круги оперти польсько-українські відносини в Галичинї на инших основах, то історичний розвиток доведе з конечности до повної національно-полїтичної безсильности українського народу і до польонїзації його. Погляд, який дуже надавав ся би до дискусії, коли-б прилюдна дискусія на такі теми була — можлива...

А так зверну тільки увагу на те, що західно-европейські антіпарляментаристи (анархісти і революційні сіндікалїсти), прийшовши до переконаня, що парляментаризм не тільки безкорисний, але просто шкідливий для робітницької кляси, не йдуть до парляменту, — коли тимчасом д. Будзиновський вправдї вважає парляментарну бовотьбу за національно-полїтичне визволенє українського народу безуспішною, але рівночасно вважає потрібним, щоб український нарід висилав послів до парляменту.

Се одна ріжниця між західно-европейським антіпарляментаризмом і антіпарляментаризмом д. Будзиковського. А по друге жаден полїтик не повинен говорити прим. таких нещасливих слів: „А що ми тепер конче потребуємо якоїсь сильної акції на-зверх,— якої, се ще менї самому не зовсїм ясно, — мусимо народови показати, що тут (себто в парляментї) нїчого не вдїємо“.

Generated on 2015-07-19 07:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Про потребу „сильної акції на-зверх“ скажемо словами пок. Авера, сказаними до Бернштайна, коли той говорив про потребу ревізіонїстичної тактики: „Lieber Ede, so was spricht man nicht, so was tut man“. Говорити прилюдно про щось, що ще самому не ясне, не повинен нїхто нїде, а тим більше такий відповідальний полїтик, як посол, і з такої відповідальної трибуни, як парлямент. А зі становища антіпарляметаризму треба не „показати народови, що тут нїчого не вдїємо“, бо на те, щоб нїчого не вдїяти, вистане бездарність послів, але виказати на основі обєктивних даних, що в парляментї для даної суспільної ґрупи (чи для якоїсь національности чи для кляси) нїчого вдїяти не можна. Сї нещасливі слова бесїдника й використали зараз бесїдники з польського кола.

Ще на один момент в промові посла Будзиновського зверну увагу. Він остерігав австрийське правительство, що коли положенє українського народу в Галичинї не змінить ся, то може прийти хвиля, що серед українського народу в Галичинї залунає оклик: „нехай живе росийська держава! Нехай живе вільна Україна в межах Росиї!“ З огляду на положенє українського народу в Росиї і ті розвоєві тенденції росийсько-українських відносин, про які можна говорити на основі дотеперішних даних, се очевидно поки-що утопія або в найлїпшім разї пісня дуже далекої будучности. Але такими заявами не треба гіршити ся — анї правительству анї нашій суспільнотти. На початку 20-ого столїтя кожде правительство повинно зрозуміти той може і прикрий для нього, але дїйсний факт, що не нарід для нього, але воно для народу і тому чи національність (в національно-мішаних державах) чи якусь суспільну клясу треба приєднувати для своєї полїтики реальними вигодами для тої національности чи кляси, а так само й наша суспільність повинна все і всюди класти свої відносини до держав, до яких належить наш нарід, не на ґрунт якоїсь платонїчної, чи навіть містичної „вірности“ тільки виключно на ґрунт реальної полїтики. Будемо належати до сеї чи иншої держави доти, доки се відповідати-ме найлїпше нашим інтересам, Do ut des — нїчого більше.

Промова д-ра Трильовського звернула знов на себе головно увагу тою частю, де він від імени української радикальної партії виступив проти становища митрополита Шептицького й цілого греко-католицького епископату в справі Сїчинського та виказував, що з Сїчинським солїдаризуєть ся gros українського народу та що під

Generated on 2015-07-19 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

впливом теперішних польсько-українських відносин мусять родити ся в українській народній масі терористичні пляни.

В орґані української соціяльної демократії Галичини „Землі і Волі“ зроблено промовам обох названих послів закид, що вони шовіністичні, божевільні і принесли шкоду українській справі. Я не знаю, на підставі якого тексту редакція так їх схарактеризувала, але мушу сказати, що в тексті стеноґрафічних протоколів я ніяк не міг дошукати ся в них шовінізму. — Про „божевільність“ і „шкідливість“ не стану дискутувати, бо не маючи ясного критерію, треба б завести занадто довгу розмову. — Отсей закид шовінізму, що з усіх боків — з польського і росийського — сиплеть ся на все українське, навіть на українську соціяльну демократію, не повинен би так з легкої руки виходити від редакції українського орґану, тим більше тепер, коли навіть сама редакція „Землі і Волі“ в сій справі не зовсім „благонадежна“ в очах тих соціялістів, що на інтернаціональність дивлять ся зі становища історичної Польщі.

Тим більше, що промови українських соціяльно-демократичних послів Вітика і Остапчука в справі Сїчинського говорили те саме, що д-р Трильовський, тільки иншими словами. І власне сї їх промови, коли порівняти їх з промовою польського соціяльного демократа Дашинского, дуже характеристичні для теперішнього стану польсько-українських відносин. Посли з того самого інтернаціонального клюбу говорять про ту саму справу зовсїм инакше. Дашинський мистецькими словами представляв національний гнет українського народу, але все таки осудив замах Сїчинського, а вихвалив ґр. Потоцького, того самого, для якого при кінцї 1906 р. на публичних зборах у Львові мав епітет: „Trepow galicyjski“.

Очевидно, замах Сїчинського противить ся тактиці австрійської соціяльної демократії — се одно, а при тім кождий має право дивити ся на нього так чи инакше — се друге. Але коли Дашинський говорить: „Ми, соціяльні демократи“ і опісля заявляє: „З наших рядів не вийшов жаден убійник“, — то говорить неправду і робить кривду Сїчинському, який до останньої хвилї був дїяльним членом української соціяльно-демократичної партії. Може-б уже таке відреченє ліпше довести до кінця по всїм формальностям і — виключити Сїчинського з партії „за вчинок противний партійній програмі“...

Проти тих, що говорять про солїдарність українського народу з замахом Сїчинського, покликав ся Дашинський на авторітет д.

Generated on 2015-07-19 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Миколи Ганкевича, відчитуючи виривки з його статї. Дивно, чому Дашинський не лишив українським соціяльно-демократичним послам зазначити становище української соціяльної демократії, тільки виручив їх д. Ганкевичем, який в сій справі пішов у розріз з загалом української соціяльної демократії; а ще дивнїйше, коли зважимо, що нїхто инший, тільки Дашинський винен, що д. Ганкевич не міг сам промовити з парляментарної трибуни. Бо коли б не опір Дашинського, який станув на тім, що „польський мандат не сміє дістати ся в непольські руки“ опір, який унеможливив кандидатуру д. Ганкевича у Львові, то сей певне був би вибраний послом і сам міг голосити свої погляди з парляментарної трибуни.

З поза Галичини промовляв за внесенями українських послів проф. Масарик. Для нього замах Сїчинського, се вправдї, „анархістичний, терористичний вчинок“, якого він нїяк не може оправдати, але його симпатиї все таки по сторонї угнетеного українського народу. Жаль тільки, що вчений професор перепутав понятя анархізму і тероризму і так замість розяснювати той туман, який панує в головах пересічних буржуїв про сї справи, ще скрїпив його. Бо проф. Масарик абсолютно повинен знати, що анархізм і тероризм, се два окремі понятя, під які коли схочемо підвести вчинок Сїчинського, то мусимо сконстатувати, що се був вчинок терористичний, але його ідейний підклад не звязаний з кругом ідей анархізму.

Проти наглих внесень українських послів виступали Ґломбінский, Дзєдушицкий, Малаховский і Стапіньский з польського кола, Глїбовицький з „Русско-Народнаго Клуба“ і мінїстер внутрішних справ Бінерт. Бесїдники з польського кола держали ся своєї звичайної тактики. Замість відповідати на закиди українських послів, вони вказували на поступи, які зробив у своїм розвитку український нарід, як коли б ті поступи були результатом прихильности польсько-шляхотського правлїня, коли тимчасом все, що ми осягнули, здобуто в важкій боротьбі з тим правлїнєм, — а далї взяли ся „обличати“ український національний рух в революційности, тероризмі і таких инших страхітях. Як в 1902 р. посол Ґломбінський, галицький провідник польської народової демократії, котра тодї проповідувала оружне повстанє для відбудованя Польщі, виступив проти українського національного руху з обжалованєм, що він змагає до самостійної України, отже до відірваня від Австрії, так і тепер польські посли обжаловували український національний рух за те, чого в польськім національнім руху як цїлости багато біль-

Generated on 2015-07-19 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ше. Не вважаючи на польські повстаня, на тероризм польських революційних партій в Росії і т. д. ті панове мають відвагу обжаловувати український національний рух як цілість за революційність і тероризм. Пок. посол Малаховский позволив собі використати навіть цитати (очевидно сфальшовані) з моєї праці „Польський і руський революційний рух і Україна“ неначе б політика українських послів мала що спільного з тим становищем анархізму до національного питаня, яке я зазначую при кінці тої праці, а так само покликав ся на мою статю в „Ділі“ про політичний терор, хоч таких статей можна б винайти сто в польській публіцистиці — ad usum росийського чи німецького правительства проти польського національного руху. Духова культура тих панів мусить бути дуже невисока, коли вони здібні послугувати ся такими арґументами.

Посол Глібовицький своєю скаженою промовою проти українських партій відслужив польському колу той довг, який були винні москвофіли польсько-шляхотському правлінню за соймові вибори. Для характеристики сього виступу „галицко-русскаго“ посла вистане оклик посла Пернерсторфера: „Таку підлу промову чую тут перший раз!“

За те такі промови, як міністра внутрішних справ Бінерта, чуємо кождий раз, коли в австрійськім парляменті говорить ся про галицькі відносини. В першій промові міністер таким тоном заперечив, буцім то галицька адміністрація ломить закони на шкоду українського народу, що не тільки пос. Вітик, але й віденська „Arbeiter-Zeitung“ назвала ту промову провокацією українського народу, виказуючи, що власне з таких промов родять ся опісля такі вчинки, як Січинського. А в другій промові пан Бінерт пішов ще далі і з приводу промов послів Будзиновського і Трильовського заявив, що „правительство сповнить свій обовязок, коли в будучности зверне на діяльність української радикальної фракції найповажнійшу увагу і та ґрупа нехай самій собі припише, коли її діяльність буде розсліджувана відповідно до тенденцій, які вона, як се видно з виводів її бесідників, проявляє“. Тільки ся власне заява була нова в відповіди австрійського міністра на жалоби представників українського народу, бо доси на таку нетактовну погрозу супроти цілої партії ще ніхто з попередників пана Бінерта собі не позволив. Але пан міністер мимоволі зрадив ся, бо грозять тільки тому, кого боять ся...

При тій нагоді пан Бінерт поміг польському колу спекати ся

Generated on 2015-07-19 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

непотрібного вже йому союзника — москвофільськнх послів. Від виборів до парляменту до виступу д-ра Глібовицького підчас обгорюваної дебати москвофіли стільки разів виступали як союзники польського правління проти українського національного руху, що вже був найвисший час їм чим-небудь заплатити. Та тут вони зручно викрутили ся від обовязку заплати при помочи Бінерта, який заявив, що правительство не може підпирати національних змагань „Русско-Народнаго Клуба", „бо доси не стверженo істнованя росийської людности в Галичині і Буковині (з виїмком малого числа Липованів в останній) і через те національна програма тої партії не годить ся з національною свідомістю тої людности, якої представницею та партія себе вважає". Тепер польське правління може москвофілам відповісти, що не може нїчого для них робити проти волї центрального правительства...

Та не мав пан міністер і коло польське щастя з обороною галицких порядків. Власне того дня, коли він оббілював ті порядки та грозив переслїдуванями радикальній партії, в Чернихові тернопільського повіту жандарми застрілили без причини пятьох селян і кільканацятьох ранили — в обороні права риболовлї (вартости 10 кор. річно) місцевого поміщика ґр. Коритовського. І се зробило таке вражінє на палату послів, що хоч наглї внесеня в сій справі прийшли на денний порядок аж через пять тижнів, то більшість була за ними. Але чисельність польського кола і їх антисемітських союзників вистала на те, щоб не допустити до більшости двох третин і відібрати волї більшости палати реальну вартість. При сій дебатї міністер краєвої оборони, покликуючи ся на урядові донесеня галицьких властий, вину події в Чернихові звалив виключно на селян, а бесїдники польського кола заявили, що вправдї спочувають чернихівським жертвам, але за наглістю голосувати не будуть, бо мають до правительства довірє, що воно й так переведе совісно потрібні доходженя. Очевидно так совісно, як переведено ті, на які покликав ся міністер краєвої оборони.

Та коли в справах, де йде о охорону українського народу, правительство не може виказати ся справедливими доходженями, то там, де ходить о здавленє народніх рухів, воно вміє й поквапити ся і приложити рук. Міністер Бінерт дуже швидко взяв ся виконувати свою погрозу супроти радикальної партії і — яке виявило ся підчас дебати над наглим внесенєм про переслїдуваня „Сїчий", видав уже галицькому намістникови припорученє, щоб розслїдити справу сїчового руху, — очевидно, відповідно до тен-

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

денцій, які міністер признав небезпечними в промові орґанізатора „Січий“ д-ра Трильовського. В кождім разї міністер сам признав ся до виданя такого припорученя, а заперечував тільки твердженям радикальних послів, що в тім припорученю спеціяльно наказано переслїдувати „Січи“. Хоч міністерські заяви треба брати дуже обережно, то можна навіть допустити, що такого спеціяльного наказу не було. Але що він є „між стрічками“ згаданого припорученя, се певне. В кождім разї січові орґанізації мусять бути приготовані на те, що їх мартірольоґія, яка почала ся в 1904 р. масовими розвязуваннями орґанізацій та процесами їх членів, ще не скінчена...

День 30 (н. ст.) червня — день суду над Мирославом Січинським — задовольнив, здаєть ся, всї ті бажаня шімсти, які від дня смерти ґр. Потоцького аж до дня суду над його убійником розпалювала польська шовінїстична преса серед своєї суспільности.

Все склало ся так, як полїтично міродатні польські круги собі бажали. Отже перше всего, щоб Січинського судили у Львові. Тут ті круги устроїли собі дуже вигідну подвійну бухгалтерію. Від першої хвилї польський загал проголосив смерть ґр. Потоцького загально-національною справою, домагаючи ся за голову ґр. Потоцького голови Січинського, одначе з застереженем, що шибениця для останнього буде „занадно лагідною, занадто людською карою“. Але таке становище польського загалу тим самим виключало львівський (і кождий инший галицький) суд від судженя справи Січинського, особливо, коли стало відомим, що лава присяжних для сеї справи зложена з самих Поляків, бо-ж серед таких обставин суддям неможливо відносити ся до справи безсторонно. Та се не перешкодило тим самим кругам заявляти, що львівський суд дає запоруку повної бесторонности, бо... зрештою австрійський закон полїтичного вбійства не знає, а за звичайне вбійство кождий суд мусить засудити. Навіть та сама львівська палата радних, котра богато менше важну справу, справу відомої демонстрації українських студентів в львівськім університетї, просила передати позакраєвому судови, вказуючи на те, що національно-полїтичний підклад справи робить безстороннє рішенє її в львівськім судї неможливим, тепер набрала переконаня, що присяжні судді — члени польської суспільности зможуть справу Січинського розглянути зовсїм безсторонно.

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

І стало ся по їх волї. Сїчинський став перед лавою присяжних, яка майже три місяцї оставала під впливом польської шовінїстичної преси, яка що-дня чула, що національна справа вимагає смерти підсудного, та й не тільки смерти його одного, але що цїле „гайдамацьке племя“ треба згладити з лиця землї. Що більше, навіть в сам день розправи, коли вечером мало впасти рішенє про житє чи смерть Сїчинського, о 4 год. по пол. присяжні суддї мали в руках „Dziennik polski“ з передовицею, в якій редакція їх закликала не піддавати ся нїякій сантіментальности.

І чи можна було хоч хвильку надіяти ся, що серед таких обставин є на свїтї арґументи, які могли-б переломити переконанє суддїв, впоєне в них їх пресою? Справа була заздалегідь рішена для всїх, тільки одна оборона поступала так, як коли-б вірила в можливість відверненя стричка від шиї обжалованого. Чи може радше й вона не вірила, а тільки хотїла для заспокоєня своєї совісти не залишити нїчого, що тільки можна було зробити в користь обжалованого. В сих своїх змаганях пішла вона навіть за далеко. Проти волї обжалованого поставила внесенє, щоб розслїдити його психічний стан. Цїлу розправу старанно виминала все, що ілюструвало-б те полїтичне положенє українського народу під правлїнєм ґр. Потоцького, яке заставило Сїчинського піти на своє дїло, — щоб тільки не дражнити національних почувань лави присяжних. А в кінцевих виводах посунула ся навіть до легкої похвали новому правлїню Бобжинського, яке буцїм-то не пішло шляхом пімсти і репресій, тільки справедливости.

Не робимо з сього закиду оборонї. Стверджуємо, що вона — так само, як се дуже часто робить ся і в українській полїтицї — взяла ся рятувати позицію, призначену на загладу і тому, замість бути прінціпіяльною, стала опортунїстичною, затратила прінціп, не вратувавши справи. Але рівночасно розуміємо, що вона зробила се, ратуючи житє людське, та що коли-б була поступала инакше, з противного боку був би зустрів її закид, що се вона післала Сїчинського на смерть, викликавши в судовій салї опира національних пристрастий.

А так з того самого боку використано її становище инакше. Замість бачити в нїй виключно оборону, польська преса взяло її за полїтичну репрезентацію, щоб вивести з її становища, що розправа зовсїм не виказала, буцїм-то правлїнє ґр. Потоцького було таке нестерпне для українського народу, та що з українського боку нїхто не подав руки Сїчинському, а навпаки з того боку виступлено з угодовими пропозиціями.

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Та — повторяємо — всї арґументи оборони були даремні. Навіть той, що — здаєть ся — повинен би знайти хоч яку-таку увагу серед польських громадян: погляд презеса краківської Академії Наук проф. ґр. Станислава Тарновського, що в некрольоґу ґр. Потоцькому писав:

„Недавно тому женщину, що кинула бомбу на ґен. Скалона, що до того отверто признала ся, наші польські суди признали невинною, а визнавці її полїтичної віри навіть овацийно витали її. І нинї часописи росийські й українські мають право кидати нам в очи уневинненє панї Добродзїцької, а ми не можемо їм відповісти, що говорять неправду. Коли все вільно для ідеї, коли вільно вбити, то вільно однаково кождому. Для неї був ворогом росийський ґенерал, для Сїчинського намістник-Поляк; обоє робили те саме, з тих самих мотивів, з того самого розуміня патріотизму і обовязку".

Але присяжні судді були опанцирені і проти сього арґументу, особливо, що поміг їм до сього і предсїдатель розправи Пшилуский в своїм резюме, на стільки опанцирені, що показали ся твердшими навіть від ґен.-ґуб. Скалона. Коли товаришок п-нї Добродзїцкої варшавський воєнний суд засудив за участь в замаху на Скалона на смерть, варшавський ґенерал-губернатор неначе зрозумів, що не годить ся в своїй власній справі бути занадто строґим суддею, і замінив засуд смерти на каторґу. Але польські суддї-горожани не піддали ся такій „сантіментальности" і не потребували навіть десятьох мінут, щоб одноголосно, всїми дванацяти голосами видати рішенє, на основі якого трибунал засудив Мирослава Сїчинського „на кару смерти через повішенє".

Атмосфера полїції, жандармерії і війська, якими був обставлений судовий будинок з середини і з на-двору, через кордон і строґу контролю яких мусїв переходити кождий, хто хотїв скористати з роздобутої з великим трудом карти вступу на розправу, — та атмосфера знайшла в тім засудї „гармонїйне" закінченє...

Спинимо ся при обжалованім, щоб згадати про його надлюдський супокій, про ту рівновагу духа, яка дала йому силу замість своєї оборони виголосити спокійний реферат про положенє українського народу в Ґаличинї; завдяки якій він так супокійно і рішучо відпер юридичний похід предсїдателя, що старав ся витягнути з нього зізнаня на його некористь; яка в кінцї не опустила його й тодї, коли „в імени Його Величества Цїсаря" над ним завис стричок ката...

Ясне було тако ж полїтичне становище обжалованого. Причина його вчинку — переконанє, що законні шляхи для розвитку його

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

народу замкнені. Яка страшна траґедія! Двацятилїтній молодець бачить себе примушеним взяти чуже і дати своє житє не в імя якогось далекого суспільного ідеалу, тільки в імя того, щоб в Галичинї почали справдї обовязувати істнуючі закони, щоб тут вибори переводили так, як переводять їх в сусїднім Шлеску. Стверднти се тим важнїйше, що навіть учений професор Масарик вяже подію з 12 цвітня з анархізмом, не говорячи вже про польські полїтичні круги, для яких цїлий український національний рух — се один анархізм. А тимчасом боротьба проти злої власти, з вірою в можливість доброї власти, і боротьба проти всякої власти в імя ідеалу безвластя-анархії — се два зовсїм ріжні явища. Сїчинський як соціяльний демократ вірив у можливість істнованя доброї власти і його вчинок не стоїть в ідейнім звязку з анархізмом.

Вислїд процесу проти Сїчинського видимо наситив тих, хто домагав ся його голови. „Słowo polskie“, яке що дня доказувало, що Сїчинський мусить бути повішений, замовкло. Тільки голота, яка звичайно по бенкетї вигукує по пяному, і тут почала вигукувати з радости. Ся психольоґія голоти відбила ся на польській бруковій пресї, як „Goniec polski“ і ин. Та хто знає, чи ті кровожадні танцї під шибеницею не лїпші від того фарисейства, яке проявила „порядиїйша“ часть польської преси. Kurjer lwowski“ виступив зі статею, в якій заявляє, що тепер, коли засуд задовольнив почутє справедливости серед польської суспільности, та суспільність „жертвує прощенє і милосердє“ Сїчинському і домагаєть ся, щоб його помилувати.

Може бути, що на днї сього фарисейства лежить якась іскорка людських почувань, найшвидше іскорка сорому, що польські судді-громадяни не вміли стати навіть на людський рівень варшавського ґенерал-ґубернатора. Але за слаба була ся іскорка, щоб з неї могло розгоріти ся полумя справдї людських спочувань. Бо з яким лицем говорить ся про „прощенє й милосердє польської суспільности, коли та суспільности весь час домагала ся голови Сїчинського, коли члени тої суспільности, сповняючи її мандат, засудили її на смерть. Ще коли-б говорило ся про те, що треба направити те, що стало ся в днї розправи, і домагати ся помилуваня, то можна-б зрозуміти і пошанувати такий голос, як розуміємо і шануємо голоси польської соціяльно-демократичної преси. А так голосу орґану людовців не можемо вважати нїчим иншим, як фарисейським робленем полїтичного капіталу для польської суспільности, яка „жертвує прощенє і милосердє“ тодї, коли вже

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

її голос без значіня, — після того, як тоді, коли мала рішаючий голос, післала Сїчинського на шибеницю.

Се й розуміє „Kurjer Lwowski“ і старається ся виправдати польську суспільність таким софізмом: „Що ж хочете, — питає він, — щоб присяжні судді були заявили, що вбійство не є вбійством?“ На сей софізмат відповімо тільки пригадкою, що польські судді присяжні в Вадовицях, судячи п-ню Добродзїцку за замах на Скаллона, таки зробили се, що „Kurjer lwowski“ вважає неможливим.

Становищу „Kurjer-a lwowsk-ого“ присвячуємо стільки уваги тому, щоб показати, що й найлїпша часть польської буржуазної преси здібна супроти українських справ тільки на таке фарисейство.

Чи засуд з 30 червня буде виконаний? Не знати. Загальна думка, що швидче ні, та що цїсар з огляду на 60-лїтнїй ювилей свого панованя перемінить кару смерти на кару мабуть досмертної тюрми — наглу смерть на довголїтне конанє... Але се буде важне тільки для особи Мирослава Сїчинського, а нїяк для польсько-українських відносин. Для сих відносин має значінє виключно день 30 червня, — той день, коли однодушною волею дванацятьох польських громадян над головою Сїчинського повис стричок ката. Члени суспільности, яка в своїй боротьбі за національне визволенє віддавала і віддає в жертву шибеницям завойовників своїх найлїпших синів, не винесли з національної мартірольоґії своєї суспільности нїяких висших етичних понять. Вони остали такими самими жрецями грубої сили, як ті, що їх батьків і братів і синів посилали і посилають на шибениці.

Нехай же не дивують ся, що український нарід мусить відносити ся до них так само, як вони до своїх завойовників!..

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ВАСИЛЬ ПАНЕЙКО.

За границею.

(Події дня. Німецько-австрійська університетська справа та її культурний, політичний і суспільний підклад).

Події з т. зв. „заграничного житя“ відбувають перед нашими очима та поза ними неначе б обовязкову, щоденну свою туру. В наші днї якось не можна діждатись якихсь ґрандіозних, „історичних“ фактів з „усесвітнїм“ значінєм і усе буденне, усе дрібничкове, все виповняє тільки кождочасні прогалини в історичнім розвитку; про те, що ми призвичаєні вважати за „епохальне“, й думати нам не хочеть ся при поглядї на всї ті факти, котрі нам день-у-день приносить загранична почта. Правда, голодні на сензацію наші очі може й помиляють ся при легковаженю або переціпюванню того, що перед нами дієть ся; правда, сучасним поколїням дуже часто видаєть ся щось епохальним, що на дїлї є проминуще, та навпаки щось являєть ся маловажним, що в дійсности стояло на зворотному пунктї людської історії; правда дальший хід подій так часто подавав на глум людські сподїваня, надії і розуміня; правда, нам нї звідки дістати перспективи для оцїнюваня сучасної нам історії, — а про те, попри всю свідомість нашої безсильности в відношеню до сучасних нам подій, попри свідомість цїлої релятивности наших осудів і думок, нам таки годі визволитись від того настрою буденности й звичайности, що обгортає нас під вражінєм тих дипльоматичних заходів, парляментарних успіхів, народнїх судорогів, про котрі приносять нам звістки наші днї.

Та доволї сих конвенціональних „істин!“ Потрібні вони менї були на те, щоб инших сяк так виправдати себе за те, що в отсьому оглядї тільки згадаю ті події, котрими що й но весь світ займав ся, або ще й нинї займаєть ся, а перейду до річий — як що меньше сензаційних, то на всякий випадок менї більш інтересних і — головно — більш відомих. Бо, коли не хочеть ся менї повторяти щоденні ґазетні звістки або здогади, то — що позитивно можна сказати про обмотані таємничим туманом дипльоматичні містерії зїзду в Ревелї? Може переказати котру небудь з „остроумних“ часописних комбінацій про „політику короля Едварда?“ — Чи на основі суперечних і тенденційних депеш оповідати про вій-

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ну шаха проти конституції в Персії? Може пригадати з нагоди перської контрреволюції, що в відсталих країнах народні маси забагато надіють ся від конституційного порядку, володарі ж забагато його побоюють ся, та що з того непорозуміня виходять криваві траґедії? — Чи наводити статистичні числа з останніх виборів до реакційного пруського сойму, котрі вперва дали соціяльним демократам сім мандатів, тай тими датами показувати безосновність надій тих політиків, котрі після недавньої невдачі німецьких соціяльних демократів при виборах до державного парляменту, сповіщали urbi et orbi, що ненависна їм робітницька партія стаєть ся слабша та вже таки незабаром згине? — А може розказати історію аґрарного страйку в Пармі, розказати її очевидно на основі тих депеш, які про той страйк перепустила через границі установлена ad hoc італійська державна цензура? — Або може повторити тут Гарденові сплетні про гомосексуальні наклони і вчинки колишнього приятеля цісаря Вільгельма, кн. Айленбурґа, котрий станув перед судом за ложну присягу, якою заперечив був свойого часу Гарденові підозріня?

Згадане на кінці діло безсумніву характеристичне для деяких кругів німецької аристократії і журналістики, та певно не меньш характеристичні для німецького й австрійського — культурного й політичного житя ті події й відносини з обсягу університетських справ, котрим хочу присвятити отсей огляд.

В Австрії ми були недавно свідками великого заворушеня студентської молоди в німецьких університетах на заході держави. Ми бачили студентський страйк, ректорські конференції, парляментарні комплікації; над Австрію, а принаймні над її німецькі й чеські краї, насунулась хмара т. зв. „культурної“ боротьби, на черзі публичних справ станули та захопили уми людности давні питаня про свободу науки, католицькі університети, клерикалізм, вольнодумство. Питаня безперечно першорядної ваги. Та разом із видвигненєм тих основних питань розкрили ся перед нашими очами результати того культурного, політичного і суспільного розвитку австрійсько-німецької суспільности, котрий ішов уперед непомітно та представляє собою signum temporis у внутрішному житю тої суспільности.

Подробиць університетсько-культурного спору повторяти тут не буду. Всякому відомо, що він обертав ся коло справи інсбрукського професора-юриста, Вармунда. Се імя розділило австрійських

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Нїмців на два ворожі табори, з приводу нього хопились студенти за страйк, вдерли ся хлопські ватаги з колами й буками на університет, адепти католицького богословя хопили за палки замість псалтирі, партії, мінїстри, парляментарна більшість захитала ся... Дивне диво: все — на перший погляд — ізза виступу одного професора! Кажу: на перший погляд, бо якби так справдї було — якби справдї тільки з приводу промови й брошури проф. Вармунда зірвалась була така велика буря, то ми мали б перед собою якесь нечуване непорозуміне, якому оправданєм могла б бути тільки страшна іґноранція й культурна відсталість австрійських Нїмців. Тимчасом, на щастє — чи нещастє, воно так на єсть.

Колиб якийсь любитель нових і сміливих правд заглянув до брошури проф. Вармунда, котрої змістом була його публична промова про католицький світогляд і науку, то він дуже розчарував ся б. Як то? Заперечене католицьких доґм про непорочне зачатє, тройцю й божественність Ісуса та критика католицької церкви малаб викликати таку бурю? Чи-ж такі самі або й радикальнїйші погляди не голосились у Нїмеччинї цїлим рядом протестантських богословів, учених, професорів — Борбахом, Пфляйдетером, Делїчем, навіть Гарнаком — та невже в нїмецькій державі з приводу їх відчитів і популярних писань прийшла яка-небудь полїтична кріза? Не тільки не було кризи, а навіть дехто з названих письменників удостоїв ся похвали з боку „покровителя штук і наук", цїсаря Вільгельма. Невже-ж те, що нїмецьке правительство вважає за нешкідливе, а навіть корисне, для своїх горожан, малоб бути небезпечне для Австрії? Та в кінцї — звідки така велика цїкавість до брошури, котра не приносить нїчого нового?

Відповідь на останнє питанє видаєть ся парадоксом. Саме тому, що Австрія величаєть ся як catholicissima, панує серед загалу людности безконечна in catholicis rebus ignorantia. Нетільки in catholicis, а взагалї в справах, дотикаючих християнськоґ віри. Латинська церковна мова тай дух католицькоґ церкви, котра домагаєть ся абсолютноґ, позбавленоґ всякого самостійного мізкованя віри в свою науку, виявили в Австрії (тай в инших католицьких країнах) повну недостачу цїкавости до релїґійних питань, які по правдї є для загалу католиків забороненими овочами. Тут у часї, коли в протестантскій Нїмеччинї наука релїґії, основана на самостійнім розуміню і толкованю біблії, вдержує серед людности живе заінтересоване релїґійними питанями та пояснює собою надзвичайні успіхи книжок та брошур на релїґійні (історичні чи доґматичні) теми, та

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

коли конфесійне суперництво між протестантською більшістю й католицькою меншістю заставляє нїмецький загал слїдити за справами віри, то в тім самім часї в архи-католицькій Австрії під зверхнїм католицтва розвинула ся повна байдужність до справ віри. Се не значить, неначеб в Австрії (говорю тут увесь час про австрійських Нїмців) не було дїяльних приклонників ecclesiae militantis; як недавнї події показали, в альпейських краях хлопи раді-б цїпами промостити дорогу до трїюмфу католицтва на унїверситетах. Але — тільки в альпейських краях та тільки хлопи. Бо, полишивши на боцї цїсарський двір із традиційно-католицькою аристократією, можна сказати, що т. зв. інтелїґентні верстви в переважаючій більшости релїґійно рівнодушні. Мало того. Противенство між признаками релїґійного вольнодумства, національности, поступовости з одного боку та „міжнародним“ клєрикалїзмом вкорінилось так сильно в свідомість інтелїґентних кляс, що християнсько-соціальній партії, яка має тепер великі впливи та богато позицій до обсадженя, доводить ся з великим трудом збирати в свої ряди потрібну скількість нїмецької інтелїґенції.

Дальший парадокс маємо в тім, що саме серед таких відносин клєрікалїзм представляє в Австрії дуже могучу полїтичну силу. До розвязку сього парадокса наблизимось, коли згадаємо, що клєрикалїзм є світоглядом, традицією і модою австрийського двору і найвисших кругів, та коли візьмемо під увагу суспільно-економічні відносини, що породили на світ офіціяльну представницю австрийського клєрикалїзму, партію християнсько-соціяльну. Що в полїтичнім житю новітних суспільностий „надають тон“ міста, се доволї звісна річ. Що міська людність західно-европейських, промислових країв в своїй більшости проґресивна, вольнодумна, навіть соціялїстична, отже й антіклєрикальна, се здаєть ся над иноді аксіомою. Одно й друге відносить ся й до Австрії; тут нїмецька людність промислових країв судетських наскрізь ворожа клєрикалїзмови та католицтву. Инакше стоїть дїло у Відні та в містах альпейських країв. Великий промисл тут іще не розвинув ся так, аби спролєтаризував верству дрібних ремісників і економічних посередників, дрібних крамарів. Ся верства „дрібної буржуазії“ руками й ногами боронить свойого економічного істнованя та рада би середньо-віковими цеховими правилами захистити своє бутє перед силою великих промисловцїв та конкуренцією влизливих суперників. Коли-ж в Австрії великий промисл лежить здебільшого в руках жидівських капіталїстів, коли до того жидівська маса з професії займаєть ся

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

дрібною торговлею і малим ремеслом, то оборонцям економічно-суспільної екзистенції християнського дрібного міщанства було найлекше в світі захопити ся антісемітизмом. Для сього-ж економічного антісемітизму пречудовим ідеольоґічним покривалом, — таким чудовим, як неможна краще, — накинув ся християнсько-католицький релїґійний антаґонїзм до жидівської віри. Відси до клєрикалїзму ще треба було одного кроку, або — й се не було потрібне.

На полїтичнім полї появила ся дрібно-міщанська, антісемітська, клєрикальна „християнсько-соціяльна“ партія. З великих міст вона розширила свій вплив на малі, з малих на села, по заведеню загального голосованя вислала до державної ради найсильнїйшу парляментарну фракцію та придбала для себе два мінїстерські портфелї. І безупинно росте число і полїтичний вплив тої партії; одначе сей вплив обмежуєть ся на малокультурне селянство і дрібне міщанство. Інтелїґентні верстви, унїверситетські колеґії, студентство не те, що не приступає до тої партії, а відносить ся до неї згірдно й ворожо. Та ся погорда й ворожнеча проявляєть ся на зверх тільки дуже обережно: межу їй поклала могучість християнсько-соціяльної партії. Тільки унїверситетське студентство постійно й отверто ворогує проти сеї партії, не признаючи малочисленим клєрикальним гурткам в унїверситетах товариської рівноправности. За те решта вольнодумної нїмецької інтелїґенції вдоволялась тим, що має свободу думки і науки, та беріглась чим небудь подратути „побожну бестію“.

Серед таких обставин виступив проф. Вармунд зі своїм публичним відчитом у столиці найбільш клєрікальної австрийської країни, в Інсбруці.

Та Вармундовий відчить і брошура, хоч як їх зміст для австрийського загалу новий і сензаційний, не був-би викликав такого завзятого хрестоносного походу християнсько-соціяльної партії проти вольнодумних унїверситетів, як-би не те — знова парадокс! — що та партія за мало клєрикальна... Діло в тім, що християнсько-соціяльна партія завдяки своїм аґітаторам при парляментарних виборах побідила місцеву, тирольську, „старо-клєрикальну“ партію; по тій побідї погромлена партія тільки ждала нагоди, щоб перед тирольськими католицькими хлопами здіскредитувати своїх побідників як людий, котрі про добро церкви на правду не дбають. Тож зі страху перед старо-клєрикальною конкуренцією в Тиролї християнсько-соціяльна партія підняла велику бучу проти унїверситетів, проти Вармунда, проти мінїстра просвіти. Відповідю на

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

проти-університетську бучу був страйк студентів, котрому конець поклала що йно заява загально-ректорської конференції та особисте представлені проф. Вармунда. Справу полагожено компромісом, котрого зміст і неважний в порівнаню з тими виглядами на будуче, які буча відслонила з поза культурної і політичної мряки австрійських відносин.

Перш усього вольнодумні елєменти не тільки серед австрійських Німців, а й з поміж усіх иньших австрийських народів освідомили ся (хто ще й перед тим сього не знав), що в самім центрі держави росте й кріпшає реакційна сила, котра приготовляєть ся загарбати австрійські університети й вперти наукові досліди в рамки римського доґматизму. Ніхто не сумнівається ся, що постановлений компроміс се не остаточне полагодженє спору, а тільки хвилеве завішенє оружя. На австрійські університети наступає чорна хмара. Се порозуміли вольнодумні круги всіх австрійських народів та в парі станули до оборони загроженої справи давні вороги: вольнодумні Чехи коло вольнодумних Німців. Тільки в Галичині студентського страйку не було; велика більшість професорів та польських студентів обох галицьких університетів клєрикальна, тож і нічого їм було страйкувати.

Ще на одну річ хотїло ся менї при сій нагоді звернути увагу. А саме на виступ цїсаря в справі університетського конфлїкту.

Цїсар, котрий звичайно здержуєть ся від публичних енунціяцій в партійних спорах, сим разом зовсїм недвозначно виступив проти університетських професорів і страйкуючих студентів. У часї, як у Відні збиралась ректорська конференція, клєрикальні орґани рознесли і на свою користь толкували звістку, що голова держави на офіціяльнім торжестві звернув ся до міністра просвіти (лїберала, професора висшої школи) та піднесеним голосом сказав: „Зробіть же раз конець тому скандалеви. Ваші ректори се гарненьке собі товариство!“ Потім цїсар відвернув ся від міністра та не хотів слухати ніяких його пояснень ні оправдань.

Цїсарські слова могли-б комусь привести цїкаві психольоґічні і культурні рефлєксії над тим, як важко нащадкови давньої династії й вихованій в аристократичних традиціях людині присвоїти собі думку й погодитись з думкою про пошану перед знанєм і наукою, котрої офіціяльними представниками являють ся на кождий спосіб університетські ректори. Мимохіть тиснеть ся у свідомість згадка про погорджуваних римськими вельможами грецьких педаґоґів-невільників; мабуть поуз старого монарха безслїдно пролетїли

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

часи, котрі видвигнули шляхоство й достоїнство інтелєкту понад шляхотство родове і гербове. Високо поставлений старець, котрому надокучили претенсії ректорів на свободу науки від клєрикалїзму, відзиваєть ся про них мало не так, як відзиваємось про людий, яких не шануємо або котрими навіть гордимо.

Та цїсарські слова мають ще инший інтерес, крім психольоґічного. Вони розвіяли той ідилїчний настрій серед австрийських радикалів, демократів — навіть соціяльних демократів, — у котрий вони попали від часу, коли цїсар заступив ся за виборчу реформу; тим людям вважала ся вже поява якогось мітичного цезаря-реформатора, радикала, та трохи не соціяліста. Тим ілюзіям цїсар поклав конець, заявляючи недвозначно, що в антіклєрикальних змаганях усяких радикалів, вольнодумців і соціялїстів його особа не буде брати участи.

Може не від речи булоб в навязаню то боротьби за австрийсько-нїмецькі унїверситети зупинитись на т. зв. соціяльнім питаню інтелїґенції, питаню, котра в західні Европі що-раз тільки заострюєть ся. Та про се можна иншим разом — при обговорюваню берлїнської унїверситетської справи, звязаної з іменем проф. Бернгарда.

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

БІБЛІОҐРАФІЯ.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка, наукова часопись, присвячена передовсім українській історії, фільольоґії й етноґрафії, виходить у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського. Р. 1908, кн. III, т. LXXXIII.

Сей том „Записок“ особливо виріжняєть ся ріжноманітним, цікавим та добірним матеріялом. З особливим вдоволеннєм треба витати появу розвідки д-ра Стефана Томашівського під заголовком „Угорщина і Польща на початку XVIII віку“. В сьому томі уміщено поки що тільки початок сеї закроєної на ширші розміри студії, і докладніще про неї скажемо, коли появить ся вона в цілости. Тут лишень звернемо увагу на те, що поява такої студії, що змістом своїм відбігає від меж історії спеціяльно української в межи історії всесвітньої і написана на підставі перших джерел, свідчить насамперед про дуже добрі наслідки діяльности Наукового Товариства імени Шевченка, а передусім його голови проф. Михайла Грушевського. І справді, діяльність ся набрала таких розмірів, а під приводом проф. Михайла Грушевського на його історичному семінарі виховало ся стільки здібних історичних дослідників, що „Записки Наукового Товариства“ цілком забезпечують ся науковими силами самої маленької Галичини. Мало того, забезпечивши „Записки“ своїм, українським матеріялом, деякі з сих дослідників самостійно й на основі перших джерел починають розробляти ще й теми з історії всесвітньої, даючи добрий приклад солідного історичного виховання та уміння прикладати наукові методи, вироблені над студійованнєм українського матеріялу, так само добре й до розроблення матеріялу чужого. Факт важний і багатий наслідками. Поки що його підмітили й найліпше оцінили лише вороги нашої культури — Поляки, що звучи нас „гайдамаками“, тим часом з великою трівогою відносять ся до наших здобутків та поступу на полі культурному та науковому. Вже кілька разів доводило ся нам зустрічати в ріжних орґанах польської преси докори польським ученим за те, що вони „дозволяють“ переганяти себе українським ученим навіть в розробленню деяких питань з історії Польщі. А „Swiat słowiański“ з приводу „Історії України-Руси“ проф. Михайла Грушевського просто вказував на те, що докладне й правильне студіованнє деяких сторін з історії Польщи стане неможливим без знання того, що написано в сій справі українськими вченими.

В віддїлї розвідок цікава розвідка Олександра Ґрушевського — „З сорокових років: 1. „Повѣсть объ украинскомъ народѣ“ Кулїша“. Як видко з заголовку ся розвідка має бути тілько першою з цілого ряду розвідок, які автор задумав дати під одним спільним заголовком „З сорокових років“. Вона торкаєть ся дуже цікавої сторінки з історії нашої популярної історичної літератури: „По-

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

вѣсть объ украинскомъ народѣ“ Куліша, друкована спочатку в одному дитячому журналі, була в окремому виданню сконфіскована російською цензурою, а заборону в російській мові двох перекладних романів приписав Бєлінскій появі сеї книжки, й се дало йому привід до негідного нападу на українську літературу взагалі й на Шевченка зокрема. Ся книжечка не була відома ширшим кругам українського громадянства, та й дослідники-спеціялісти не звертали на неї уваги. А тим часом вона була першою пробою дати в популярному викладі всю цілість української історії, вона була першою ластівкою усіх тих популярних загальних курсів історії України, що тільки останніми роками появила ся в такій кількости на Вкраїні росийській мовою українською й росийською. Ще більшої цікавости для нас ся проба набірає через те, що, як се цілком доводить д. Олександр Грушевський, в ній Куліш вже „тримаєть ся більше наукового погляду на зміст і границі української історії, того наукового погляду, який починає брати верх в творах і статях молодших українських істориків“ того часу. „Сей погляд більше стійний з боку наукового, разом з тим і більше демократичний. Замість давнійших поодиноких героїв з їх великими героїчними вчинками виступає тепер маса людности, на яку звичайно не звертали увагу ранійше“. Будемо сподівати ся, що уміщенне сеї студії на сторінках спеціального наукового орґану не стане на перепкоді ознайомленню з нею ширшим кругам українських читачів, що належали б ся їй з огляду на зачеплену тему.

Опріче сих двох розвідок в сьому томі „Записок“ уміщено ще дальше продовженнє „Студій над українськими народними піснями“ д-ра Івана Франка, „Причинки до історій над писаннями Лаврентія Зизанія“ Михайля Возняка й „Причинки до історії Коліївщини, V: Тринітарський мемуар про Коліївщину“ Івана Шпитковського. „Студії над українськими народніми піснями“ д-ра Франка ще не скінчені. „Причинки до студій над писаннями Лаврентія Зизанія“ Михайла Возняка були читані на літературних вправах на Львівському університеті проф. К. Студинського й подають насамперед розкидані досі відомости про житте та діяльність сього одного з визначних українських письменників доби літературного українського руху кінця XVI в.; далі йде перегляд і аналіза писань Лаврентія Зизанія, при чому зазначує автор сторонні впливи, що на його писаннях відбили ся; до розвідки додано й текст одної рідкої проповіди Зизанія, взятої автором з рукопису в Бібліотеці Оссолінських. Розвідка д. Івана Шпитковського про мемуар ржищівського тринітарія про Коліївщину була читана на історичнім семінарі проф. М. Грушевського і подає гарний приклад критики історичних джерел. Сей мемуар вперше ужив польський історик Равіта-Ґавронский в своїй „Історії рухів гайдамацьких“ і приписав його не „браїлівському“, як се зазначено на титуловій картці мемуара, але „брусилівському“ тринітарію. Тим часом аналізуючи зміст свого документу та комбінуючи розкидані в ньому вказівки, з певністю доводить д. Шпитковський, що він не належав ні до

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„браілівського“, ні до брусилівського тринітарія, лише до ржищівського. По дорозі виказує автор цілу купу инших помилок та неточностей, які поробив Равіта-Ґавронский при користанню з сього мемуару. В додатку до розвідки видруковано оріґінальний латинский текст сього мемуару.

Отділ „Miscellanea“ так само виріжняєть ся ріжноманітністю. Уміщено тут насамперед цікаві „Дві замітки до тексту найдавнійшої літописи“ Івана Франка, його ж замітку — „З сільського архіву“ та цікаву замітку В. Доманицького „Ukraiiniса в альбомі П. Ґербеля“. В „Науковій хроніці“ подано кінець огляду антропольоґічних та археольоґічних часописів за р. 1906, написаного Зеноном Кузелею. В сій частині огляду розглянено 29 часописів в мовах німецькій, французькій та італійській. В одділі „Бібліоґрафії“ уміщено 25 рецензій на ріжні книги й статі.

Мик. Залїзняк.

Филип Мисько. *В задумі.* Львів, 1908, 16⁰ ст. 91.

Перша книжечка поезій початкуючого письменника... Що писати про неї? Хвалити — годї, а й лаяти нема за що. Молодий автор не зазнав долї, не зазнав палкого кохання, житє плило йому одноманїтно, — і пісні вийшли з під його пера якісь сірі, монотонні. Не скажу, щоб ті пісні були холодні, але не можу сказати, щоб були горячі, — вони літні; не ворушать нашого сєрця і не лишають по собі нїякого вражіня. Вони, як сам автор пише, „без шуму, без глуму“. Молодий поет любуєть ся в творах М. Конопнїцкої („Pieśni i piosenki“) і вони лишили по собі слїди в його поезіях. Найкраще вдали ся йому віршики писані під лад людової пісні. В збірці немило вражають форми: вна-вона, мої-моєї, ми-менї, ти-тобі, за тобов-за тобою, мою-моєю; далї вживанє: пісньпісня і жалити ся (хиба кропивою!)-жалкувати ся. *Мих. Мочульський.*

Видавництво „Час“ у Київі випустило протягом недовгого часу 2 серії своїх книжечок, переважно перекладів з творів чужоземних авторів, аби знайомити з ними наше селянство. Книжечок усіх досї 20, з їх 5 оріґінальних. Тому що сї книжки „Час“ призначає для росповсюдженя між нашим народом, то варто глянути о скільки видавництво підійшло сими двома серіями до своєї мети: кращими зразками письменства вносити в життє сільського читача кращі переживання, що ворушили б в душі його тіж таки кращі почуття і викликали б його до життя.

З першої серії: „Злочинниця“ М. Левицького. Ґарна мова, реальність факту, простота викладу — все се робить книжку дуже цікавою і потрібною. „Батько Мілон“ Ґюї де-Мопасана, „Скрута“ Телешова, „Живий телеґраф“ Болеслава Пруса, „Син чи пасинок“ Міксата, „Бунтарь Моті Ґюй“ Кіплїнґа і „Помста“ Гарборґа — цікаві також, майстерні з художнього боку, — вони певне приваблять до себе увагу села. Навіть інтелїґенція могла б з користю для себе читати сї чудові мінїятури, повні духу змагання до волї, повні демократичного гуманїзму. Трохи невлучно вибір видавців

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

впав на „Срібний хрестик“ Фоґацаро і „Марійку“ Бетге. В першій книжечці заплутаність викладу і неясність провідної думки, а в другій — звичайність випадку і недраматичність викладу не зроблять, на нашу думку, відповідного враження.

Пильно приглядаючись до укр. мови, якою зроблено переклади, можно вгледіти багацько дефектів стилістичного характеру. Слабенькі переклади, хоч зміст книжок виручає слабкість української форми.

Друга серія книжечок, виданих „Часом“, в части перекладній визначаєть ся влучним, добірним складом що до змісту творів видатних майстрів слова. Особливо цікаві своїм драматичним змістом, формою викладу: „Лихо“ Чехова, „Мотлох“ Родзевичової, „Дві матері“ Йонаса Лі, „Сільська вчителька“ Чіамполі, пройняті наскрізь любовю до обездоленого люду і щирою сердечністю. Вся серія має перекладів з иньших мов 7, а останні оріґінальних. „Не в руку“ Петра Ротаря — дуже слабеньке оповіданнє, пройняте грубою тенденцією, яка почуваєть ся у кожному слові і тому, з другого боку, „добиває“ твір написаний навіть без елєментарної зручности. Авторови закортіло на тему: „шкодливість російської школи на Україні“ написати оповіданнє для селян, але — нам так здаєть ся — навіть селяне почують і зрозуміють ту ненатуральність, якою пройнято книжечку. Не влучно вибрані для діскусії про мову слова „діл“ (укр.) і „пол“ (рос.). Мляве, ненатуральне, не мальовниче, а тому і не цікаве оповіданнє. „В судї“ Макогоненка,— се вже відомі з „Ради“ фелєтони, присвячені україножерови проф. Флоринскому. Вони досить цікаві, зачепливі, иноді почуваєть ся „натяжка“ ефектів, але в зручнім читанню „В судї“ зробить добре вражіннє. Самим селянам досить тяжко буде читати, бо російський текст надруковано українським правописом. „На одпочинок“, як і „Рідні струни“ (з першої серії) — се збірочки віршів і жартів давновідомих, з Шевченка, Глібова, Самійленка, Руданського, Щоголева, Гребінки, Манджури і иньших наших поетів.

Переклади з чужих мов зроблено гарні, але „Мотлох“ Родзевичової має багацько польонізмів і заплутаних речень; важкенький переклад для селянина з Полтавщини, Харківщини і Катеринославщини.

До кожної книжечки додано коротенькі біоґрафії авторів книжечок; сей додаток надзвичайно корисний тому, що хто читатиме, то не думатиме, що то якась вигадка з того світу, а що се праця людини з життя, що малює теж життє, як бачить і почуває його.

Ціна книжок не дуже висока хоч і дешевою її вважати не можна. *М. Шаповал.*

Генріх Ібсен. *Нора, або хатка ляльки.* Драма в 3-х актах. Переклала Марія Грушевська. Київ 1908 р. 149 ст. in 16, ц. 15 коп.

„Почуттє надзвичайного вражіння опанувало мене в той день. коли я взяв ся читати „Хатку ляльки“. Пєса викликала яскраве представленнє житя — дійсности. Мінї здавало ся, що я був знайомим з сією Норою, бачив її дійсно такою, якою вона виста-

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

лена в драмі. Вражіннє лишило ся грандіозне. Уявляло ся ніби я сам пережив все, що почувала героїня, ніби то і я терпів разом з Норою всї ті муки, що вона перенесла"... Так висловлюєть ся в одній критичній статї з приводу сього твору Ґеорґ Брандес, відомий данський критик. Сю пєсу по силї літературного виповнення і тому питанню якого вона торкаєть ся він ставить в першім ряді творів відомого на ввесь світ письменника Генріха Ібсена.

Єсть твори, що незалежено від того, до якої нації належить сам автор, мають вартість всесвітньої цїкавости. До таких творів належить і Нора. В сій пєсі автор порушує питаннє про сучасне становище подружих відносин, утворених на ґрунті виховування людей ріжного пола, і виводе перед нами інтелїґентну пару, що вже прожила спільно вісїм років. Не дивлячись на всї зо внїшнього погляду чудові риси в характері чоловіка, жінка в сій пєсї все-ж таки являєть ся жертвою подружя, а само подружє „замурованим льхом" для неї. Чому се так, стане відомо нам, коли ми коротко познайомимось з змістом пєси: А зміст сей досить простий. Подружє Гельмер і Нора „звили собі гнїздечко" і живуть, коли подивитись зо внїшнього боку, надзвичайно щасливо. Їх звязує найміцнїше коханє, найкращі відносини одно до другого, повна рівність одного перед другим; але придивившись пильнїше бачимо инше в відносинах сих людей. Для Нори напр. коханнє — се все. Нїчого вищого вона не знає і на все для його може відважитись. Щоб визволити коханого чоловіка з тяжкої хороби, а може й від смерти, вона позичає у д. Ґінтера грошї і дає йому векселя за підписом свого батька. Щоб не турбувати чоловіка свого, вона вживає всїх засобів, аби він не довідав ся про сю позичку і особливо се робить з того часу, коли Ґінтер довідуєть ся що підпис на векселю не власноручна батька Нори, а підроблена. Се зробила Нора. Зробила через те, що батько був смертельно хорий, зробила не надаючи сьому нїякого злого значіння. Про те що вона зробила злочин, дізнаєть ся лише від Ґінтера, який загрожує подати сей вексель до суду і доказати що підпис на йому фальшива. На питанє Ґінтера, що вона наробила — Нора здивовано виставляє, що вона мала на се мотиви і що коли є мотиви, то самий вчинок не можна лічити за зловчинок, але дізнаєть ся, що „закон не питає про мотиви".

Нора. (відповідає) То маємо дуже злі закони.

Ґінтер. Злі чи нї, але як я віддам сей документ прокуророви, то вас будуть судити по законам.

Нора. Сьому я не вірю. Щоб дочка не мала права свого старого, смертельно хорого батька охоронити від прикростей і турботи? Щоб жінка не мала права ратувати житє свого чоловіка? Я не знаю добре законів, але я переконана, що певно єсть такий закон, який на те призволяє. А ви не знаєте сього, ви адвокат? Ви мабуть злий юрист, пане Ґінтер.

З сїєї коротенької розмови ми бачимо весь світогляд Нори і повне незнаннє суспільних відносин до такого вчинку, та законів, які карають за такі вчинки; а з пєси видно, що Нора навряд чи

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

й могла се знати. Вона все житє своє була тілько л я л ь к о ю для других і лялькою замурованою в скриньку від усього, що було по-за межами інтересів того хто нею володів. Тілько сей її вчинок здіймає завісу з її очей і вона бачить своє становище, бачить все те чим вона до сього часу була. І в конечній розмові з Гельмером, після того як він довідав ся про її вчинок, каже: „коли я була ще дома у батька, то він передавав мині всї свої погляди, і я мала такі-ж погляди як батько, коли-ж часом я мала про щось иншу гадку, то я її таїла, бо власна самостійна думка у мене була-б йому неприємна. Опісля я перейшла до твого дому... Ти все урядив по свойому смаку і я переймала твій смак, або тільки показувала що переймала". І треба додати, що вона мусїла се робити ради свого чоловіка, щоб догодити йому. Нора мала тілько одне право: любити свого чоловіка і жити по програмі утвореній ним. Таке житє, такі відносини і повели до тої розвязки, яку ми бачимо в пєсї і та розвязка випливає цїлком логічно.

Гельмер дізнавшись про фальшиву підпись зроблену рукою Нори цїлком перетворюєть ся Ми не бачимо більш нїжного „супруга", що все своє житє має в Норі, а вже холодного моралїста, чужого жорстокого для тієї що визволила його від смерти, що вісїм лїт ламала себе, щоб скрасити йому житє. Замісць вдяки Нора чує його холодний присуд і нову програму для свого житя. Нора сього не сподївала ся. Се їй показує, яке глибоке провалє між ними. Вона більш не може жити з ним і відходить щоб побачити житє з усїх боків.

Замір сей лякає Гельмера. Він боїть ся лишитись без ляльки, До того ще в сей мент надходить від Ґінтера росписка Нори. Він поверта її без заміру оголосити. Се ще більш робить вражінє на Гельмера і він перетворившись знову в людину повну кохання до Нори просить її лишити ся з ним. Але та безповоротно виконує свій замір і лишає Гельмера без надії на нову стрічу.

Не тільки своїм артистичним виконаннєм, а й порушенними питаннями ся пєса цїкава і для нас, а тому появу її в перекладї на укр. мову тілько й можна витати. Що до перекладу, то в йому видно всю любов до пєси, і захопленнє нею перекладчиці, а се має найголовнїшу вагу для такої працї. До безумовно гарного перекладу, треба додати ще й те, що він цїлком гармонїрує з змістом самої пєси, малюючої подружє інтелїґентної родини. Переклад зроблено чистою лїтературною мовою і книжка ся варта широкого росповсюдженя. *Ю. Т.*

П. Гоздов-Тріпольський. *„Приятелї"*. Переклад із оповідання М. Горького „Дружки". Москва 1908. Стор. 16.

Маємо перед собою переклад оповідання М. Горького „Дружки". Взагалї переклади дуже гарна і користна річ, тим більше коли вони знайомлять нас з кращими зразкамитворчости письменників иньших лїтератур. Сим разом одначе з моря росийської лїтератури можна було б вибрати щось краще, бо се оповіданнє, на якому спинив ся перекладчик, не являєть ся, на нашу думку,

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

кращим зразком творчости сього письменника, і мало що кому дасть. Ну се, очевидячки, смак перекладчика і ми цікавимось більше самим перекладом, бо при читанню сього оповідання вся наша увага відбирала ся тільки їм, а через що, то се стане ясно, коли трохи з'ілюструємо його. Наприк. „Обоє вони були парубки", і се тоді коли „один голив бороду і мав великі сиві вуси", а другий: „був бородатий" і там ще якийсь „і мав років за сорок". Добрі парубки! Автор вжив слово „парни", але зовсім не в тім розумінню що їм років 18—20. По оповіданню вони злодії. І коли де-небудь щось вкрадуть, то довго туди не навертають ся. Далі йде: „і не дивлячись на такий розумний спосіб наслїдків, селяне їх добре знали". Що се? Подивив ся в оріґінал. Слово „дѣйствіе" перекладено словом „наслїдок". В одному місці у автора ціле реченнє вжито в множині, а перекладчик почавши з однини, не додержав її і перейшов на множину, і вийшло щось таке, чого не можна збагнути. Богато є слів, значіннє яких перекручено. „Гдѣ-нибудь" перекладено „де-неде"; „городъ" перекладено словом „місце"; „ручей" перекладено „течія", „особенность" перекладено словом „окремість", а „важно" словом „значно" і т. д. Помічаєть ся нахил у перекладчика витворювати нові слова, тоді коли вже є загально-вживані і до того народні. Замість слова „придатний", „приладжений" перекладчик вживає витворене їм „схильчивий". І так на кожній сторінці скільки хочете. Для закінчення наведу реченнє, яким як раз кінчаєть ся оповіданнє: „В вохкім, холоднім повітрі байраку згуки жили недовго родять ся і ту-ж годину зникнуть". Незнанне мови, синтактика, яка рабськи йде за росийською, сила друкарських помилок, де часто перекручено одне і те-ж слово, тенденція витворювання нових слів, все се вкупі робить читанне неможливим: що не реченнє, або слово — то загадка.

В. Н.

Проф. В. В. Есиповъ. *Автономія Польщи съ точки зрѣнія финансовыхъ, экономическихъ и другихъ интересовъ Россіи.* Варшава 1907. Стор. 43. Ціна 50 коп.

Чи є ще щонебудь, опріч „принудительнаго отчужденія" святої земельної власности, більш ненависне для чорносотенців всякої марки, ніж оті національні питання в Росії, ніж оті автономії Польщі, України, Литви, Кавказа і т. д.? Ось через що всякі „вчені", що раз у раз тягнуть науку до послуг пануючих, останніми часами ведуть таку завзяту „ідейну" боротьбу з відродженнєм сотні народів росийської імперії, з їхніми змаганнями до автономії. Опріч всяких инших мотивів, спонукують сих вчених до такої боротьби ще й їх власні економічні інтереси, інтереси всяких посад і „теплих містечок", які вони, члени пануючого народу, завше за дуже добру мзду мають серед „инородців" і які з автономією, а значить і національзацією автономного краю вириває з їхніх рук національна бюрократія, національні ідеольоґи.

„Членъ Международнаго Статистическаго Института, Главный редактор Варшавскаго Статистическаго комитета для 10 губерній

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Царства Польскаго" проф. Єсіпов, репрезентант „самодержавія, православія и народности" в Польщі, рішив використувати свою статистичну ерудіцію для „ідейної" боротьби спеціально з автономією Польщі і написав „працю" під в горі наведеним титулом. Ось основна ідея „праці": „Созданное (?) Россіею Царство Польское обязано и своим ростом, и своимъ развитіемъ и своимъ современнымъ благосостояніемъ Державѣ Россійской и ея безкорыстію, ибо 10 губерній Привислинскаго края приносятъ Имперіи только убытокъ, какъ это указано ниже въ послѣдующемъ изложеніи. А со введеніемъ автономіи въ этомъ краѣ эти убытки увеличатся еще болѣе и достигнутъ колоссальныхъ размѣровъ, какъ это одинаково указано ниже" (стор. 3). Шкодливість автономії Польщі для Росії д. Єсіпов, насамперед, доводить міркуваннями фінансового характеру. Покликаючи ся на праці Шванебаха, Полєнова і Яснопольського, проф. обстоює ту думку, що царство Польське приносить нашій державі тільки убитки — 7—14%. На погляд д. Єсіпова, коли буде дано Польщі автономію, сі убитки стануть ще більшими.

Звичайно, определити з математичною точністю становище якого небудь краю в бюджеті нашої держави річ дуже і дуже важка. Основа російського бюджету, посередні податки, які збирає казна в якомусь краю, виплачують ся споживачами не тільки сього краю, а й инших районів Росиї. Отже для того щоб вирахувати, скільки кожен край в д і й с н о с т и виплачує податків, треба мати добрі статистичні відомости про торговлю і споживанне. А тим часом що що, а статистика внутрішньої торговлї і споживання, можна сказати, в Росиї ще не істнує. Ось через що в Росії ще немає, коли так можна висловити ся, й фінансової ґеоґрафії, як науки про поділ державних прибутків і трат по окремих ґуберніях і районах держави. Через се саме до висновків фінансистів в сій справі треба відносити ся з дуже і дуже великою о б е р е ж н і с т ю, бо всї вони дуже приближні і „гадательны".

А тим часом навіть те, що ми знаходимо у Полєнова і Яснопольського, які, до речи, найбільше займали ся питанням, дуже розходить ся із тим, що говорить од їх ймення д. Єсіпов.

Невідомо чому, професор, приводячи відомости д. Яснопольського про державні прибутки і трати в Польщі, подав цифру державних прибутів на 1 жителя, 6 р. 78 к., для *1879–81 р.р.*, а цифру державних трат на 1 жит., 7 р. 72 к., як він каже для „приблизительно (?) той же эпохи", для 1893 р. А тим часом, коли ми візьмемо не 1893 р., а справдї близький до 1879—81 рр. рік 1887, то будемо мати державних трат на 1 жит. *6 р 27 коп.* (У Яснопольського т. II й табл. № 10-й). Як бачимо тут вже не убиток, а прибуток має держава росийська од Польщі. Опріч сього, коли розглянути куди йдуть сї 6 р. 27 к., то ми побачимо, що мало не половина з них, 3 р. 11 к. витрачаєть ся на військо і флот, коло 80 коп. на всяку адмінїстрацію і тільки 25 коп. на освіту, 2 коп. на економічні міри, 2 коп. на медицину, 36 коп. на комунїкацію та 15 коп. на почти і телеґрафи. Тим часом відповід-

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ні цифри по цілій імперії будуть: на військо і флот 2 р. 11 к., на адміністрацію — 64 коп., на освіту — 29 коп., на медицину — 4 коп., на економічні міри — 4 коп., на комунікацію — 31 коп. і на почти і телеґрафи — 22 коп. Коли б же ми взяли для порівняннія тільки Европ. Росію, тоді б витрачаня сіх 6 р. 27 к. в Польщі показало ся ще далеко більш несприяючим для польського народа, бо по Евр. Р. непродуктивні трати на 1 жит. на військо, флот і адміністрацію значно зменшили ся б, а всї инші, продуктивні трати, значно зросли б. От такі убитки від Польщі має Росія після праці проф. Яснопольского — „О географическомъ распредѣленіи госуд. доходовъ и расходовъ Россіи".

Теж саме показує нам і праця „А. Д. Полѣнова. Изслѣдованіе экономическаго положенія центрально-черноземныхъ губ. 1901 г." За 5 років 1894—1898 рр. пересічно що року наша держава, мала з Польщі прибутків 112 міл. руб., трат же в Польщі зробила 75 міл. руб. або трати складали 60% прибутків. Одкидаючи прибутки таможенні, з зборів з пасажирів і грузів, прибутки від залізниць, від урядових капіталів, тютюновий, цукроварний і инші податки, Полєнов, таким чином, приходить до того, що державні трати в Польщі складають 125% державнах доходів з Польщі. Невідомо чому ж д. Полєнов, одкидаючи податки, які перекладають ся на споживачів инших районів Росії, не одкинув і ті трати на військо і флот, на таможенну варту і т. д., які теж, здебільшого, роблять ся в Польщі для всієї держави. Коли б він се зробив, тоді ми, напевне, знову б прийшли до того, що державні трати в Польщі=60% державних прибутків від неї. Отже аналіз обох праць, на які покликаєть ся д. Єсіпов, показує нам, що росийська держава мала од Польщі тільки зиск.

Не меньш блискучі у д. Єсіпова докази вірности погляду Янжула, що „польская промышленность представляетъ собою дитя правительственной опеки и многолѣтней заботливости нашего государства, вспоенное и вскормленное въ значительной степени на русскихъ хлѣбахъ, за счетъ русскихъ потребителей".

Оцінюючи фактори промислового розвитку Польщі в історичній перспективі, треба на перше місце серед них поставити економічну політику польського уряду першої і початку другої чверти XIX стор. Ледве чи ще який небудь уряд зробив коли стільки для утворення сучасного капіталістичного хазяйства в краю як польський: він льготами притяг до краю маси чужоземних ремесників та видатних чужоземних промисловців, проводив силу шосейних, водних доріг, утворив фонд промислової кольонізації, польський банк, який був одночасно промисловим, ссудним, іпотечним, комісіонним, емісіонним, депозітним банком, він поробив цілий ряд правових реформ і т. п.

Тільки на такому міцному фундаменті могла бути збудована сучасна найрозвиненійша в Росії польська промисловість.

Правда загальна економічна політика росийського уряду і величезний росийський ринок, при промисловій відсталости велико-русь-

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ких і иньших губернїй, — були безпосередніми причинами економічного розвитку Польщі в нові ще часи. Але ніяк не можна сказати, що російське правительство вживало якісь заходи спеціально для розвитку індустрії в Царстві Польському. Навпаки, вся політика його диктувала ся виключно економічними інтересами центра і, поскільки розвиток польської індустрії міг зашкодити сім останнім, о стільки воно гальмувало економічний розвиток Польщі. Пригадаймо тільки диференціальні залїзнодорожні таріфи, перешкоди приватному залїзнодорожному будівництву і т. и. Отже, можна сказати, польська промисловість буйно розвинула ся і панує тепер мало не на всїх російських ринках проти волї нашого уряду, наперекір його перешкодам і дякуючи жвавости і европеїзмови сучасних нїмецьких, еврейських, польських купців і фабрикантів, при чисто азіатській млявости і „косности“ розпещених російських.

Але до найбільшої фальсіфікації доходить автор в своїх „соображеніяхъ культурныхъ и бытовыхъ“, коли він говорить про заходи російського уряду для піднесення добробуту польського селянства і для розвитку польської культури. Як відомо, в Польщі кріпацтво було знищено ще в 1807 р., але разом з тим було знищено і „вікове право селян на безстрочне користування своїми усадьбами“. — І от в 1864 р. російський уряд указами повернув „барщинним“ і оброчним селянам у властність ті участки, якими вони раніш користували ся за панщину чи за грошеву плату, а безземельним селянам було дано наділи із казенних і подуховних маєтків, а також із захоплених польськими дїдичами селянських усадеб. Один той факт, що укази сї були видані зразу після польського повстання в 1861 року, в якому перед вела пересякла кріпацькими традиціями польська шляхта, а головною фізичною силою було соціально пригноблене польське селянство, один сей факт ясно показує против нашого уряду: не добробут польського селянства, а divide et impera — ось prima movens сих указів. Але вже якимсь нахабним глумом віє від тих місць „праці“, де сей професор вихваляє вплив нашого уряду на розвиток польської культури і шкільної освіти: хто-ж того не знає в наші часи, що основна ціль сих заходів уряду се не культура, а русіфікація краю.

Так довів д. Єсіпов, що Полякам добре і без автономії. Для того-ж щоб довести шкідливість автономії Польщі для Росії, у нього вже і пороху не хопило. Опріч ріжних байок, вигаданим вченим професором, він не знайшов нїчого иншого, як сказати, що при автономії Польщи кепсько буде „русскимъ“ чиновникам: зостануть ся від їх лише лихі спогади в краю.

Отсїм „русскимъ“, „истинно-русскимъ“, дійсне, буде поганоо! Da liegt der Hund begraben.

А то через що-б так і репетувати „істінно-русским“ проти автономії Польщі, коли на їх думку від Польщі, дійсне, тільки убитки Росії. Здаєть ся найльогічнійше було-б зовсім позбути ся такого „бездоходного“ маєтку? *М. Порш.*

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

КНИЖКИ НАДІСЛАНІ ДО РЕДАКЦІЇ.

Твори Тараса Шевченка. Том перший. (Руська письменність. V, 1). Виданє товариства „Просвіта“. У Львові, 1907. Ст. 544, мал. 8⁰. Ціна 1 кор.

Твори Тараса Шевченка. Том другий. (Руська письменність. V, 2). Виданє товариства „Просвіта“. У Львові, 1907. Ст. 532, мал. 8⁰. Ціна 1 кор.

Др. Іван Демянчук. *Язиковий спір в теперішній Греції.* (Відбитка з „Учителя“). Львів, 1908. Ст. 6, 8⁰.

Вячеслав Налковський. *Про воду на суші і в морі.* Із фізичної ґеоґрафії: Гідросфера. (Бібліотека для української молодіжи. Рік І. Ч. 2). Станіславів, 1908. Ст. 84, 8⁰. Ціна 80 сот.

Dr. I. Demiańczuk. *Najnowsze projekty reformy nauki języków klasycznych.* Львів, 1908. Ст. 16, 8⁰.

Одчот українського товариства „Просвіта“ в Одесі за 1907 рік. Одеса, 1908. Ст. 32, мал. 8⁰.

Вага Тов. св. Рафаіла у Львові і звіт з єго діяльности за час від 28 марта 1907, до 5 червня 1908. Львів, 1908. Ст. 16, 16⁰.

Звіт з діяльности Руского Товариства Педаґоґічного за рік 1907. У Львові, 1908. Ст. 24, 8⁰.

Як воювали Запорожці? Ілюстрована збірка. (Видавництво тов. „Просвіта“ у Львові. Ч. 334). Львів, 1908. Ст. 40, 8⁰. Ціна 25 сот.

Руско-латинський словарець для руських ґімназий зладив проф. Юліян Кобилянський. Чернівці, 1907. Накладом Ромуальда Шаллього. Ст. 408, 8⁰. Ціна в оправі 4·50 кор.

Звіт товариства „Просвіта“ з діяльности за час від 1 сїчня 1906 до 31 грудня 1907. Львів, 1908. Ст. 136, 8⁰.

Титко Ревакович. *До відомости еміґрантів руських,* що їдуть до держави Парана в Бразилії. Львів, 1908. Ст. 16, мал. 8⁰.

Др. Лев Лопатинський. *Пожар.* Комедія в 1 актї з житя пожарного Сокільства. (Видавництво Тов. ґімн. „Сокіл“ у Львові, ч. 6). Львів, 1908. Ст. 38, мал. 8⁰. Ціна 50 сот.

Я. Лопатинський. Пісні на один голос в супроводї фортепіяна: 2. Моя думо, І. Гаврилюка. (Торбан. Музична накладня. Ч. 55). Львів, 1908. Ст. 4, 4⁰. Ціна 60 сот.

Іван Огієнко. *Українська ґраматична література.* Київ — 1908. Ціна 5 коп.

Українська муза. Поетична антольоґія. Випуск 3. Київ — 1908 р. Ціна 25 коп.

Українська муза. Поетична антольоґія. Випуск 4. Київ — 1908 р. Ціна 25 коп.

Гоголь. *Ревизор.* Комедія в 5 діях. Переклав Олекса Коваленко. Видавництво „Ранок“ № 12. Київ — 1908 р. Ціна 25 коп.

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

В КНИГАРНІ
„Літературно-Наукового Вістника“

(Київ, В. Володимирська 28), продають ся видання,

проф. М. Грушевського.

Історія України-Руси т. 1—VI по . . . . . 3.50 коп.
Розвідки й матеріали до історії України-Руси, кн. II—V . . . . . 6.00 „
Люстрації королівщин в руських землях XVI в, т. I—IV (Жерела до історії України-Руси т., I, II, III і VII) . . . . . 5.00 „
Вступний виклад з історії давньої Руси, 1894 . . . . . 0.10 „
Виїмки з жерел до історії України-Руси, кн. I—до п. X в., 1895 . . . . . 1.00 „
Описи Ратенського староства, 1898 . . . . . 0.30 „
Хмельницький і Хмельнищина, 2 вид., 1899 . . . . . 0.10 „
Звенигород галицький, 1899 . . . . . 0.35 „
Похоронне поле в с. Чехах, 1899 . . . . . 0.30 „
Справа українсько-руського університету у Львові, 1899 . . . . . 0.25 „
Хронольогія подій Галицько-волинської літописи, 1901 . . . . . 0.50 „
Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва, 1902 . . . . . 0.25 „
Економічний стан. селян в Львівській королівщині XVI в, 1903 . . . . . 0.10 „
Звичайна схема „руської“ історії й справа раціонального укладу історії східнього словянства, 1904 . . . . . 0.10 „
Етнографічні категорії й культурно-археольогічні типи в сучасних студіях східньої Европи, 1904 . . . . . 0.15 „
Спірні питання староруської етнографії, 1904 . . . . . 0.25 „
Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західньої України, ч. I, 1905 . . . . . 1.50 „
Про давні часи на Україні (популярна історія України з ілюстраціями) 1907 . . 0.20 „
За український маслак (в справі Холмщини), 1907 . . . . . 0.08 „
Справа українських катедр і наші наукові потреби, 1907 . . . . . 0.15 „
Про українську мову й українську справу. Статї й замітки, 1907 . . . . . 0.12 „
З біжучої хвилї. Статї на теми дня, 1908 . . . . . 0.50 „

Очеркъ исторіи Кіевской земли отъ смерти Ярослава до конца XIV стол., 1891 2 р. 75 к.
Волынскій вопросъ 1098—1891 г., 1891 . . . . . — „ 30 „
Къ вопросу о Болоховѣ. 1893 . . . . . — „ 15 „
Барское староство, историческіе очерки, 1894 . . . . . 2 „ 25 „
Акты Барскаго староства т. I—II, 1893—4 (Архивъ Югозап. Россіи, ч VII, т. 1 и 2) 4 „ — „
Львовское Ученое общество им. Шевченка и его вклады въ изученіе Южной Руси, 1904 . . . . . — „ 30 „
Еще о грамотах кн. Льва галицкаго (по поводу статьи проф. Линниченка) 1904 — „ 15 „
Очеркъ исторіи украинского народа, 2 вид., 1906 . . . . . 2 „ 50 „
Украинство в Россіи, его запросы и нужды, 1906 . . . . . — „ 25 „
Изъ польско-украинскихъ отношеній Галиціи, 2 вид. 1907 . . . . . — „ 30 „
Освобожденіе Россіи и украинский вопросъ. Статьи и замѣтки . . . . . 1 „ — „
Украинскій вопросъ . . . . . — „ 15 „
Единство или распаденіе Россіи? . . . . . — „ 8 „
Автономія и національный вопросъ . . . . . — „ 8 „
Движеніе политической и общественной украинской мысли XIX ст. . . . . — „ 8 „
Вопросъ объ украинских кафедрахъ и нужды украинской науки . . . . . — „ 20 „

Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes, autorisierte Uebersetzung aus der 2 ukrainischen Ausgabe, I Band (Komissionsverlag von B. G. Teubner in Leipzig) . . . . . 18.00 Mark.

Складі також в книгарнях: Наук. Товариства ім. Шевченка у Львові, Театральна 1 (Lemberg, Theaterstr. 1, Schewtschenko-Buchhandlung) і в книгарні „Київської Старини“ в Київі, Безаковська 8. Ціна „Історії“ показана така, як вона продаеть ся в Росії в головнім складі, в книгарні Л.-Н. Вістника; по книгарнях продаеть ся в залежности від коштів пересилки й мита по 3 р. 75 к. й 4 руб. за том.

Generated on 2015-07-19 07:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505004
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN